

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА імені О. М. БЕКЕТОВА

**І. Л. Полчанінова,
М. М. Покологна**

РЕКРЕАЦІЙНІ КОМПЛЕКСИ СВІТУ

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

*(для студентів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти всіх форм
навчання зі спеціальності 242 – Туризм)*

Харків
ХНУМГ ім. О. М. Бекетова
2021

Полчанінова І. Л. Рекреаційні комплекси світу : конспект лекцій для студентів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти всіх форм навчання зі спеціальності 242 – Туризм) / І. Л. Полчанінова, М. М. Покоloodна ; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2021. – 182 с.

Автори:

канд. екон. наук, доц. І. Л. Полчанінова,
канд. геогр. наук, доц. М. М. Покоloodна

Рецензент

В. І. Редін, кандидат географічних наук, доцент кафедри регіональної та соціально-економічної географії Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Рекомендовано кафедрою туризму та готельного господарства, протокол № 1 від 25.08.2020.

Конспект лекцій складено з метою допомогти студентам спеціальності 242 – Туризм під час підготовки до занять, самостійної роботи та іспитів із навчальної дисципліни «Рекреаційні комплекси світу».

© І. Л. Полчанінова, М. М. Покоloodна, 2021

© ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2021

ЗМІСТ

Вступ.....	6
Тема 1 Об'єкт, предмет, задачі вивчення та основні поняття дисципліни «Рекреаційні комплекси світу».....	7
1.1 Об'єкт, предмет, задачі дисципліни «Рекреаційні комплекси світу».....	7
1.2 Основні поняття дисципліни «Рекреаційні комплекси світу».....	9
Тема 2 Рекреаційна діяльність і рекреаційно-туристське обслуговування як складова господарського комплексу.....	14
2.1 Поняття рекреаційної діяльності, її основні форми рекреаційної діяльності. Поняття «відпочинок», його визначення й види. Статистичне визначення поняття «турист».....	14
2.2 Класифікація рекреаційної діяльності.....	18
2.3 Особливості надання рекреаційно-туристських послуг.....	22
Тема 3 Рекреаційні потреби: фактори формування, рівні, взаємозв'язок	26
3.1 Сутність рекреаційних потреб, їх диференціація і взаємодія. Чинники формування рекреаційних потреб.....	26
3.2 Методи дослідження рекреаційних потреб.....	28
3.3 Сутність і характеристика рекреаційного попиту.....	29
Тема 4 Теоретичні основи формування та функціонування рекреаційних комплексів.....	33
4.1 Територіальна рекреаційна система (ТРС) та територіальний рекреаційний комплекс (ТРК) як основа функціонування рекреаційного господарства на певній території. Визначення, схема, властивості, типологія ТРК і ТРС.....	33
4.2 Наукові категорії розвитку й розміщення рекреації та туризму. Етапи та стадії формування територіальних рекреаційних комплексів.....	40
4.3 Типологія рекреаційних занять. Цикли рекреаційної діяльності	43
Тема 5 Рекреаційне природокористування й охорона природи.....	47
5.1 Сутність і функціональна модель рекреаційного природокористування.....	48
5.2 Охорона природи як одна з функцій рекреаційного природокористування. Рекреаційний вплив на природні комплекси. Інструменти охорони природи в системі природокористування.....	52
5.3 Рекреаційна дигресія. Поняття рекреаційної дигресії. Визначення	

стадій рекреаційної дигресії. Інструментами регулювання чисельності відпочиваючих. Рекреаційне зонування території.....	54
5.4 Рекреаційне навантаження. Поняття рекреаційного навантаження та рекреаційна ємність території. Методичні підходи до визначення навантажень на рекреаційні території.....	56
5.5 Платне природокористування як інструмент охорони природи в системі рекреаційного природокористування.....	59
5.6 Основні напрями природоохоронної діяльності в процесі рекреаційного використання ресурсів на сучасному етапі.....	60
Тема 6 Рекреаційно-ресурсний потенціал: поняття, склад та структура...	62
6.1 Поняття рекреаційно-ресурсний потенціал. Рекреаційні ресурси – основа формування рекреаційно-ресурсного потенціалу	62
6.2 Класифікація і склад рекреаційних ресурсів.....	63
6.3 Природні рекреаційні ресурси. Рекреаційні ресурси природного походження: кліматичні, гідрологічні, геоморфологічні, біологічні, об'єкти природно-заповідного фонду. Методи оцінки природних рекреаційних ресурсів. Особливості розміщення й використання у світі та Україні.....	68
6.4 Історико-культурні рекреаційні ресурси.....	79
6.5 Інфраструктурні рекреаційні ресурси. Формування рекреаційної інфраструктури. Аналіз інфраструктурних рекреаційних ресурсів у світі та в Україні.....	86
Тема 7 Теоретичні основи рекреаційного районування.....	92
7.1 Основні принципи й головні аспекти рекреаційного районування	92
7.2 Умови й фактори рекреаційного районоутворення.....	94
7.3 Визначення рекреаційного району.....	95
7.4 Таксономічні одиниці районування.....	96
7.5 Рекреаційне районування світу.....	97
7.6 Загальна характеристика обсягів і тенденцій світового рекреаційного процесу.....	100
Тема 8 Рекреаційне районування України.....	103
8.1 Варіанти рекреаційного районування.....	103
8.2 Характеристика рекреаційних районів України.....	106
8.3 Регіональні проблеми розвитку рекреаційного комплексу України.....	108
Тема 9 Європа – провідний рекреаційний регіон світу.....	114
9.1 Рекреаційні ресурси. Характер рекреаційної спеціалізації.....	114

9.2 Потужність, географія, структура й динаміка рекреаційних потоків.....	120
9.3 Крупні рекреаційні центри.....	124
Тема 10 Розвиток рекреаційних комплексів Американського регіону....	135
10.1 Рекреаційні ресурси. Характер рекреаційної спеціалізації.....	135
10.2 Потужність, географія, структура й динаміка рекреаційних потоків.....	139
10.3 Крупні рекреаційні центри.....	140
Тема 11 Рекреаційні комплекси Африки.....	148
11.1 Рекреаційні ресурси. Характер рекреаційної спеціалізації.....	148
11.2 Потужність, географія, структура й динаміка рекреаційних потоків.....	152
11.3 Крупні рекреаційні центри.....	154
Тема 12 Формування і розвиток рекреаційних комплексів і центрів туризму в Азії, Австралії й Океанії та на Близькому Сході.....	162
12.1 Рекреаційні ресурси. Характер рекреаційної спеціалізації.....	162
12.2 Потужність, географія, структура й динаміка рекреаційних потоків.....	168
12.3 Крупні рекреаційні центри.....	169
Список рекомендованих джерел.....	179

ВСТУП

Опорний конспект лекцій складений на підставі робочої програми відповідно до освітньо-професійної програми підготовки бакалавра галузі знань 24 – Сфера обслуговування спеціальності 242 – Туризм. Формою підсумкового контролю є екзамен.

Дисципліна «Рекреаційні комплекси світу» вивчає процес формування та закономірності розвитку рекреаційної інфраструктури у світі, її види, форми та особливості по окремих регіонах та країнах, взаємодію з іншими сферами суспільного життя і господарства.

Дана дисципліна є одним із обов'язкових компонентів освітньої програми підготовки фахівців з туризму і готельного господарства. Вона займає провідне місце в циклі дисциплін професійної підготовки.

Відповідно до освітньої програми програмними результатами є:

- пояснювати особливості організації рекреаційно-туристського простору;
- аналізувати рекреаційно-туристський потенціал території.

У результаті вивчення дисципліни студенти повинні:

- Знати термінологію, тлумачення і співвідношення понять, методи вивчення рекреаційної та туристської діяльності;
- проводити аналіз стану та потенціалу розвитку рекреаційних комплексів;
- обґрунтувати формування регіональних ринків рекреаційно-туристських послуг
- знати фактори розвитку рекреаційної території;
- вміти виявляти умови оптимального розвитку і розміщення рекреаційних комплексів на певній території, визначати особливості ринку рекреаційних послуг в різних регіонах і країнах світу.

Вивчення дисципліни «Рекреаційні комплекси світу» безпосередньо спирається на базові знання з наступних дисциплін: «Вступ до фаху (Туризм)», «Рекреалогія», «Туристське країнознавство», «Географія туризму». До дисциплін, вивчення яких безпосередньо спирається на дану дисципліну, належать «Спеціалізовані види туризму», «Туристські ресурси України», «Рекреаційна географія», дипломне проектування.

Конспект є одним з найважливіших складових елементів методичного забезпечення дисципліни. Він призначений для самостійної роботи студентів і закріплення їхніх знань за темами, підготовки до практичних занять та підсумкового контролю. Конспект лекцій складається із вступу, 12 тем, запитань до самоперевірки, рекомендованих джерел.

ТЕМА 1

ОБ'ЄКТ, ПРЕДМЕТ, ЗАДАЧІ ВИВЧЕННЯ ТА ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ДИСЦИПЛІНИ «РЕКРЕАЦІЙНІ КОМПЛЕКСИ СВІТУ»

- 1.1. Об'єкт, предмет, задачі дисципліни «Рекреаційні комплекси світу».
- 1.2. Основні поняття дисципліни «Рекреаційні комплекси світу».

1.1 Об'єкт, предмет, задачі дисципліни «Рекреаційні комплекси світу»

Сутність рекреаційної сфери полягає у задоволенні потреб людини, пов'язаних із оздоровленням, відпочинком, туризмом та змістовним проведенням часу в період дозвілля, тобто задоволення всього комплексу потреб у рекреаційних послугах за допомогою різних засобів – природних, соціальних, культурних, техногенних тощо. Розширення рекреаційної діяльності одночасно є причиною й наслідком значних змін у житті сучасного суспільства, що пов'язані з глобальними проблемами кінця XX століття – початку XXI століття, і обумовлює актуальність вивчення дисципліни.

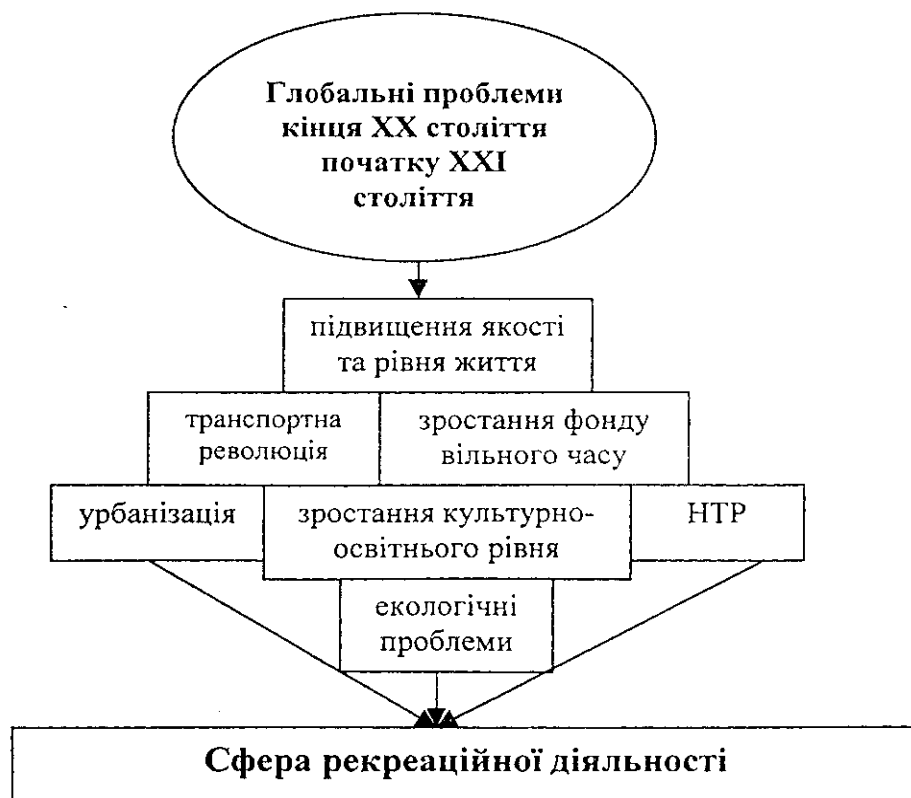

Рисунок 1.1 – Вплив змін у житті сучасного суспільства на розширення рекреаційної діяльності

Про масштаби рекреації свідчать:

– 20 % – тобто 1/5 всього населення світу – щорічно бере участь у рекреаційній діяльності та поїздках;

– 40–55 % населення великих міст світу у вихідні дні виїждять за межі міст з рекреаційними цілями;

– рекреаційні витрати в економічно розвинених країнах у 2,3 рази вищі за витрати на одяг і взуття та на 18 % вищі витрат на закупівлю продовольчих продуктів.

Відпочинок із привілею у минулому перетворюється у сучасному світі на найважливішу статтю споживчого попиту, стає характерним елементом способу життя.

В Україні, а також у інших країнах СНД право на відпочинок є невіддільним правом кожного громадянина. Відповідно до ст. 45 Конституції України, «Кожен має право на відпочинок. Це право забезпечується наданням днів щотижневого відпочинку, а також оплачуваної відпустки, встановлення скороченого робочого дня з окремих професій і виробництв, скорочення тривалості роботи у нічний час». Відповідно до Гаагської декларації по туризму, найсуттєвішим і необхідним є право «на відпочинок, вільний час та періодично оплачувану відпустку, а також право використовувати цей час для відпустки, вільних поїздок з освітніми та розважальними цілями і використання благ, що отримуються від туризму, як внутрішнього, так і зовнішнього».

Дисципліна «Рекреаційні комплекси світу» вивчає процес формування та закономірності розвитку рекреаційної інфраструктури у світі, її види, форми та особливості по окремих регіонах та країнах, взаємодію з іншими сферами суспільного життя і господарства.

Мета вивчення дисципліни «Рекреаційні комплекси світу» полягає у формуванні знань і навичок із аналізу потенціалу рекреаційних комплексів світу та в набутті практичних умінь, методів оцінки механізмів їх ефективного функціонування для формування програм підприємства.

Задачі вивчення дисципліни:

– вивчити теоретичні основи формування та функціонування рекреаційних комплексів як складових господарського комплексу;

– дослідити рівні, структуру та фактори формування рекреаційних потреб;

– проаналізувати поняття, склад і структуру рекреаційно-ресурсного потенціалу;

– вивчити теоретичні основи, основні схеми та характеристики рекреаційних районів світу та України;

– ознайомитись з основами рекреаційного природокористування.

Об'єктом дослідження РКС виступають територіальні рекреаційні комплекси як специфічні частини системи суспільних відносин, що становлять основу соціальної політики, спрямованої на відтворення здоров'я людини, і включають підприємства і заклади відпочинку, курорти, туристські організації тощо.

Предметом вивчення є виявлення об'єктивних закономірностей формування і розвитку рекреаційних комплексів і механізмів їх ефективного функціонування в конкретних соціально-економічних і природних умовах певних країн та регіонів.

1.2 Основні поняття дисципліни «Рекреаційні комплекси світу»

Поняття «**рекреація**» являє собою сукупність етимологічних значень двох іноземних слів: лат. *recreatio* (відновлення) й франц. *recreations* (розвага, відпочинок зміна дії), що виключають трудову діяльність і характеризують простір, пов'язаний із цими діями. Існує багато визначень поняття «рекреація», проте найбільш вживаними в сучасній науковій літературі є наступні:

- різноманітні види людської діяльності у вільний час, спрямовані на відновлення сил і задоволення широкого кола потреб, як особистісних, так і соціальних. Зокрема, розвиток навичок міжособистісного спілкування, підвищення трудового й культурного потенціалу суспільства, формування нових рис і якостей особистості, навичок сприйняття природних і культурних цінностей;

- процес відновлення фізичних, духовних і нервово-психічних сил людини, який забезпечується системою відповідних заходів і здійснюється у вільний від роботи час;

- це сукупність явищ і відносин, що виникають у процесі використання вільного часу для оздоровчої, пізнавальної, спортивної й культурно-дозвільної діяльності людей на спеціалізованих територіях.

Відповідно **рекреант** – особа, яка відновлює свої розумові, духовні й фізичні сили на спеціалізованих територіях.

Загалом рекреація виконує низку важливих функцій, які поділяються на IV основні групи:

- медико-біологічна;
- соціально-культурна;
- економічна;
- виховна.

Медико-біологічна функція полягає в санаторно-курортному лікуванні й оздоровленні. Оздоровлення – один із шляхів вирішення проблеми зняття виробничого й позавиробничого психологічного стомлення людини. Лікування – відновлення здоров'я людини під час та після перенесеного захворювання.

Соціально-культурна функція – це провідна функція рекреації. Культурні, або духовні потреби – це потреби пізнання в самому найширшому сенсі, пізнання навколишнього світу й свого місця в ньому, пізнання сенсу й призначення свого існування. Рекреаційна діяльність відкриває широкі можливості для духовного спілкування людини з природними, культурно-історичними й соціальними цінностями не тільки своєї країни, але й усього світу. На сьогодні часто спостерігається поєднання пізнавальних і розважальних функцій рекреації, наприклад функціонування пізнавально-розважальних центрів.

Серед економічних функцій рекреації варто виділити декілька основних:

1. Головне місце належить такій із них, як просте й розширене відтворення робочої сили. Завдяки рекреації підвищується здатність трудящих до праці, збільшується тривалість періоду збереження повноцінної працездатності, що веде до збільшення фонду робочого часу внаслідок

скорочення захворюваності, підвищення життєвого тону.

2. З економічної точки зору важлива роль рекреації як нової форми споживчого попиту на специфічні товари й послуги, що призводить до формування цілої сфери господарської діяльності, що розширює асортимент випуску продукції як традиційних галузей промисловості, так і сільського господарства. Наприклад, виробництво туристського спорядження, одягу, готельних меблів і встаткування, т. зв. товарів туристського попиту (карти, буклети, парасолі, листівки, окуляри й т. ін.), розвиток сувенірної промисловості.

3. Завдяки розвитку рекреації відбувається прискорений розвиток господарської структури певного регіону країни, збільшення надходжень до бюджету.

4. Розвиток рекреації веде до розширення сфери застосування праці, тобто збільшення зайнятості населення за рахунок рекреаційного обслуговування в галузях, пов'язаних із рекреацією прямо й побічно. Роль економічної функції рекреації постійно зростає.

5. Рекреація є важливим засобом виховання. Туризм у багатьох країнах пов'язаний із патріотичним рухом, із вихованням у населення любові до Батьківщини на основі знайомства із природою, історичним минулим. Велика роль туризму і в інтернаціональному вихованні, толерантному відношенні народів один до одного, зміцненні міжнародних зв'язків, розвитку спілкування між людьми, зближенні націй.

Час є необхідною умовою зайняття рекреаційною діяльністю. Весь фонд часу людини розподіляється на робочий та позаробочий час.

Вільний час – необхідна умова здійснення рекреаційної діяльності; вільний час – динамічна категорія, що має риси певної епохи, соціальної групи; вільний час змінюється як за обсягом, так і по змісту. Вільний час не можна ототожнювати із позаробочим (вільним від виробничої діяльності) часом, він є його частиною.

Позаробочий час складається із чотирьох різних функціональних груп:

- 1) час для поїздки на місце роботи;
- 2) час для задоволення природних потреб;
- 3) час для домашньої праці й побутових потреб;
- 4) час для фізичного, інтелектуального розвитку й відпочинку, що і є, по суті, вільним часом (рис. 1.2).

На сьогодні частка вільного часу складає у середньому 18–20 %. За циклічністю розрізняють щоденний (40 %), щотижневий (вихідні дні наприкінці робочого тижня – 35 %), щорічний (відпустка – 8 %) і пенсійний вільний час (13 %) та перерви в роботі (4 %). Структура використання позаробочого часу мінлива. У суспільстві розвиваються два паралельних, але протилежно спрямованих процеси. Так, простежується стійка тенденція зменшення витрат позаробочого часу на домашню працю за рахунок розвитку сфери обслуговування і громадського харчування, широкого застосування побутової техніки і в результаті все більше часу залишається на відпочинок.

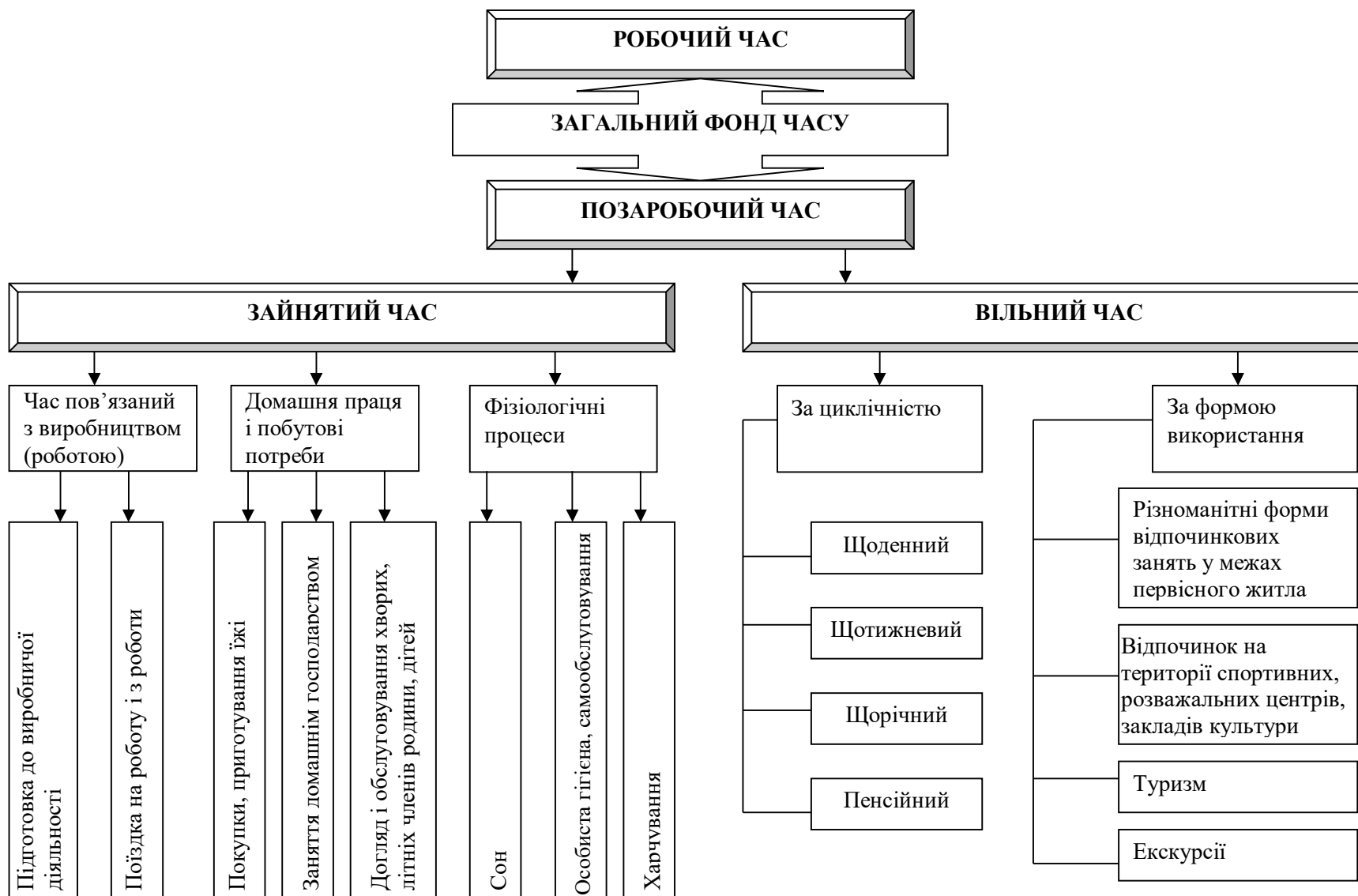

Рисунок 1.2 – Структура загального фонду часу

Зворотний процес можна спостерігати у зв'язку з підвищенням інтенсивності праці. Високий ритм роботи, одержання великої інформації, автоматизація і комп'ютеризація праці викликає у робітників надмірну втому, стрес, відчуження по відношенню до виконуваної роботи, необхідність у постійному підвищенні кваліфікації. Відповідно працюючим стає необхідною більша кількість часу для відновлення психофізіологічного й інтелектуального стану.

Крім того, на використання вільного часу значний вплив має так званий процес трансформації суспільної свідомості. Даний процес західноєвропейські дослідники назвали переходом від «суспільства робочого часу до суспільства вільного часу», який проявляється у зміні в теоретичній концепції вільного часу і зміні в системі духовних цінностей особистості. Історично розрізняють три фази розвитку концепції вільного часу:

- 50-ті роки XX ст. домінувала орієнтація на використання вільного часу як засіб для відновлення фізичних і духовних сил виключно з метою продовження плідної праці;

- 60-70-ті роки XX ст. вільний час використовується на споживання матеріальних благ, які забезпечуються зростаючим добробутом суспільства (придбання товарів, нерухомості, предметів розкоші);

- починаючи з 80-90-х років XX ст. явною стає тенденція до гедонізації (від грец. *hedone* – задоволення) вільного часу – отримання задоволення, фізичне і емоційне розвантаження, зміна обстановки й діяльності становлять основний сенс проведення вільного часу. Тобто споживання благ цивілізації не заради необхідності й не як самоціль, а заради насолоди життям. Суспільство так само продовжує більше споживати, але тепер це в меншому ступені стосується матеріальних благ і більше орієнтовано на отримання вражень, пізнання.

Зміни в системі духовних цінностей особистості можна схарактеризувати наступними рисами:

- орієнтація на насолоду життям: життя має приносити задоволення, відпочинок – це можливість для самореалізації особистості, а робота – необхідний засіб підтримання високого рівня життя. Гедонізм передбачає зростання попиту на враження і зміну вражень, причому найбільшу значимість має процес, а не об'єкт отримання задоволення.

- екстраверсія – поворот до альтернативної культури, звернення до зовнішнього світу, відкритість суспільства по відношенню до альтернативних культур, спілкування, нові соціальні контакти й знайомства.

- екологізація мислення – усвідомлення вразливості оточуючого природного середовища та його єдності з людським суспільством. Усвідомлення вичерпності природних ресурсів, негативного впливу розвитку промисловості й урбанізації на всі складові оточуючого середовища спонукає людство до обмеження й раціоналізації використання всіх видів ресурсів, застосування нових «м'яких» технологій.

У контексті розвитку психології вільного часу і зміни в системі духовних цінностей особистості змінилося місце й роль рекреації в структурі потреб

суспільства – рекреація стала нагальною потребою всіх членів суспільства. Відповідно змінився і характер цих потреб від примітивних – до більш піднесених, від простого відновлення сил – до способів реалізації людиною своїх індивідуальних емоційних і інтелектуальних потреб. У зв'язку з чим в усьому світі спостерігається стрімке урізноманітнення видів рекреаційних занять релаксаційного, освітнього, інтелектуального, екстремального, активного, екологічного характеру.

Рекреаційна територія (акваторія) – складова земельного фонду (водного простору), що використовується в туризмі, лікуванні й відпочинку. Виділяють такі функціональні типи рекреаційних територій: лікувальний, оздоровчий, спортивний, пізнавальний. В Україні всі території, які резервуються для рекреаційних потреб, залежно від власника земельної ділянки підрозділяються на приватні й державні; за використанням для оздоровлення населення – на місцевості національного, обласного (регіонального), районного значення.

За призначенням розрізняють дві групи рекреаційних територій: для короткочасної й тривалої рекреації. У межах територій тривалої рекреації виділяють рекреаційні території: урбанізовані на базі курортних населених пунктів або курортних агломерацій (Велика Ялта, Алушта, смт. Славське); міжселенні території (національні природні парки), проміжні (ареали відпочинку, сільські місцевості, дачні селища). Місцями короткочасної рекреації є лісопарки, гідропарки, лугопарки, приміські ліси. Відповідно до часового фактора виділяють постійні, сезонні й тимчасові рекреаційні території.

З поняттям «рекреаційна територія» тісно пов'язані такі поняття, як «рекреаційне освоєння» й «рекреаційна освоєність».

Рекреаційне освоєння – це багатобічний процес пристосування території для тих або інших видів рекреаційних занять і їхніх комбінацій.

Рекреаційна освоєність території – це досягнутий рівень господарського потенціалу рекреації в процесі територіального поділу праці; стан розвитку рекреаційної функції на певній території (акваторії) за певний період. Характеризується насиченістю території елементами рекреаційної інфраструктури, рекреаційним навантаженням, ступенем розвитку рекреаційного господарства. Рекреаційне освоєння території є наслідком процесу рекреаційного освоєння території, акваторії або іншого середовища, ступінь якого характеризується відносними (порівняно з іншими територіями) і абсолютними (показники насиченості певної території об'єктами рекреаційного господарства) даними. Рекреаційне освоєння території нерівномірне внаслідок відмінностей ресурсно-рекреаційної бази й попиту на рекреаційні послуги.

Питання і завдання для самоперевірки:

1. Об'єкт, предмет, задачі дисципліни «Рекреаційні комплекси світу».
2. Рекреація як система уявлень про діяльність людей у вільний час і простір в якому вона відбувається.
3. Сутність поняття «вільний час».

4. Сутність поняття «відпочинок».
5. Еволюція поняття «туризм».
6. Охарактеризуйте співвідношення понять «рекреаційна освоєність» і «рекреаційне освоєння території».

ТЕМА 2

РЕКРЕАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ І РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТСЬКЕ ОБСЛУГОВУВАННЯ ЯК СКЛАДОВА ГОСПОДАРСЬКОГО КОМПЛЕКСУ

2.1 Поняття рекреаційної діяльності, її основні форми. Поняття «відпочинок», його визначення й види. Статистичне визначення поняття «турист».

2.2 Класифікація рекреаційної діяльності.

2.3 Особливості надання рекреаційно-туристських послуг.

2.1 Поняття рекреаційної діяльності, її основні форми. Поняття «відпочинок», його визначення й види. Статистичне визначення поняття «турист»

Рекреаційна діяльність – діяльність у вільний час, спрямована на відновлення й розвиток психічних, фізичних і духовних сил людини; система заходів, пов'язаних із використанням вільного часу для оздоровчої, культурно-пізнавальної діяльності людей на спеціалізованих територіях, і характеризується, у порівнянні з іншими видами діяльності, зміною, розмаїтістю, незвичністю поведінки людей і самоцінністю процесу.

Розрізняють три основні форми рекреації: лікування, відпочинок і туризм.

Рекреаційну діяльність за тривалістю умовно можна розділити на щоденну, короткочасну з поверненням на нічліг у місця постійного проживання і без повернення (рекреація у вихідні дні наприкінці тижня), і тривалу з нічлігом поза місцем постійного проживання. Повсякденна рекреація здійснюється на територіях первісного житла, дозвільних і спортивних центрах, паркових і пляжних зонах. Територіально короткочасна рекреація обмежується міською і приміською зоною в радіусі одне-двогодинної пішохідної або транспортної доступності, а здійснення тривалої рекреації територіально практично не обмежено. За даною ознакою щоденна і короткочасна рекреація з поверненням на нічліг до місця постійного проживання збігається з таким поняттям як відпочинок, а тривала рекреація з нічлігом поза місцем постійного проживання за своєю суттю відповідає туризму.

Відпочинок (дозвілля) – це специфічна діяльність людини, не спрямована на задоволення нагальних потреб; будь-яка діяльність (або бездіяльність) спрямована на відновлення сил людини. Людина відпочиває щодня, у вихідні дні, свята, під час відпустки та з настанням пенсійного періоду. Відпочинок носить індивідуальний характер і залежить від віку, професійної приналежності, освіти та інших характеристик особистості. Але зміни у

ставленні та варіантах проведення відпочинку відбуваються і на рівні суспільства в цілому, що залежить від стадії його розвитку, традицій, моди.

Лікування – відновлення здоров'я людини під час та після перенесеного захворювання (територіально може проходити як у межах так і поза межами первинного житла, наприклад у спеціалізованих установах лікувально-оздоровчого типу).

Складність такого явища, як **туризм**, характеризується наявністю великої кількості визначень, які постійно еволюціонують. Відповідно в науковій літературі склалися різні підходи до визначення туризму: юридичний, статистичний, економічний, соціальний, галузевий. У зв'язку з чим необхідно виявити основні складові ознаки цього поняття:

1. Тривалість туристської поїздки. На відміну від подорожей туризм – це переміщення людей у досить короткі проміжки часу. Тривалі подорожі здійснюють лише одиниці індивідуумів. Туризм же – масове явище ХХ століття, що одержало свій розвиток у чинність сформованої в розвиненому суспільстві політико-економічної ситуації. Люди повсюдно одержали право на щорічну (у середньому 2–3 тижні) відпустку. За статистикою найбільшу частку займає туризм вихідного дня (2–3 дні), далі йдуть нетривалі туристські поїздки (6–7 днів), значно меншу частку займають 12-денні тури. Усі інші, більш тривалі, туристські поїздки випадають зі статистики через незначність своєї питомої ваги в загальній масі. Загалом можна визначити тривалість туристської поїздки від 24 годин до 6 місяців.

2. Важливою категорією визначення також є місце постійного проживання (місце проживання) і місце тимчасового відвідування. Туризм передбачає виїзд людей із місця свого постійного проживання до іншої місцевості в своїй країні або в іншу країну. Переміщення в межах місцевості постійного проживання, наприклад щоденні поїздки на роботу, не можуть бути належні до туризму. У країні, де є правовий інститут прописки, це – місце прописки, яке реєструється відповідними службами державної влади, що регулює міграцію населення.

Місце тимчасового відвідування. Турист повинен обов'язково відвідати іншу країну або місцевість у своїй країні, відмінну від місця свого постійного проживання, і обов'язково вибути із цього місця.

3. Найважливішою категорією є мета туризму. Головні цілі туризму: відпочинок, розваги, оздоровлення, лікування, пізнання, освіта, зайняття спортом, професійно-ділові цілі, релігійні цілі.

4. Відстань. Також є найважливішим для визначення критеріїв туризму. Відстань, на яку повинен від'їхати подорожуючий від свого звичайного місця проживання має бути адекватна для того, щоб цей індивідуум здійснив ночівлю. Ночівля головна ознака туризму й критерій віднесення мандрівника до категорії туристів.

5. Заборона заробляння грошей у відвідуваному місці з місцевого джерела. Турист не має права заробляти гроші в місці свого тимчасового відвідування з місцевого джерела. Це положення не обмежує можливості туристів одержувати гроші з інших, що не належать по економічних та адміністративних показниках, місць. Це дуже важливий фактор, відповідно до якого до категорії туристів

зараховуються всі відрядні й подорожуючі із метою бізнесу.

Підсумовуючи всі складові наведені вище можна визначити **туризм** як тимчасовий виїзд людей із місця свого постійного проживання до іншої країни або місцевості у межах своєї країни з метою оздоровлення, пізнання, у професійно-ділових та інших цілях, без заняття оплачуваною діяльністю у відвідуваному місці на термін, що перевищує 24 години до одного року й із зобов'язанням покинути країну або місце перебування в певний строк.

З метою уніфікації статистичного обліку в туризмі на Конференції ООН по міжнародному туризму, що проходила в 1963 р. у Римі, й з огляду на рекомендації експертної статистичної групи 1967 р. було прийняте поняття **відвідувач** – це особа, що відвідує країну поза своїм місцем проживання з будь-якою метою, крім занять оплачуваною діяльністю.

Це визначення включало:

1. Туристів як тимчасових відвідувачів (відвідувачі, які ночують), котрі залишаються в країні як мінімум 24 години і здійснюють щонайменше одну ночівлю в колективних або індивідуальних засобах розміщення у відвідуваній країні й подорожі, що мають метою наступні напрямки: відпочинок, лікування, навчання, паломництво, спорт тощо; ділові поїздки, відвідування родичів, участь у конгресах.

2. Одноденні відвідувачі (не здійснює жодної ночівлі у відвідуваній країні в індивідуальних або колективних засобах розміщення):

– одноденних екскурсантів як тимчасових відвідувачів, що перебувають у країні менше 24 годин;

– особи, що пересікають кордон із робочими цілями, пасажирів круїзів і транзиті пасажирів, які не зупиняються на ніч у готелях, але при цьому вертаються щоночі на ночівлю на судно, яхту, турпотяг.

Також на цій Конференції ООН по міжнародному туризму в Римі були розглянуті питання інших туристських дефініцій, зокрема прийняте визначення поняття «турист».

Турист – споживач туру, туристського продукту або туристських послуг; тимчасовий відвідувач місцевості, населеного пункту, території або країни незалежно від його громадянства, національності, статі, мови й релігії; особа, що перебуває в даній місцевості не менш ніж 24 години, але не більше 12 місяців протягом календарного року, або що перебуває поза місцем свого проживання в межах своєї країни й здійснює щонайменше одну ночівлю; подорожує заради задоволення або з пізнавальними, лікувальними, діловими цілями й не займається при цьому діяльністю в місці тимчасового перебування, оплачуваною з місцевого джерела.

Відповідно до форм організації туризму виділяють:

– міжнародних (іноземних) туристів;

– внутрішніх туристів

Міжнародний турист (іноземний турист) – тимчасовий відвідувач, котрий ночує, тобто здійснює у відвідуваному місці як мінімум одну ночівлю в колективних або індивідуальних засобах розміщення; особа, котра подорожує з метою туризму до іншої країни, що не є країною його звичайного місця

проживання й перебуває за межами його звичайного середовища, на строк, не менший 24 годин і не більший 6-ти місяців протягом одного календарного року без заняття оплачуваною діяльністю із джерела у відвідуваній країні.

Міжнародними туристами вважаються особи, що подорожують:

- з метою відпочинку, лікування, відвідування родичів тощо;
- з метою участі в семінарах, конгресах (наукових, дипломатичних, релігійних, адміністративних, атлетичних тощо);
- з діловими цілями;
- у морському круїзі, навіть якщо вони залишаються на судні менш ніж 24 години.

До категорії міжнародних туристів не належать й не враховуються в статистиці туризму:

- іноземні робітники;
- мігранти, включаючи утриманців і супровідних;
- особи, що їдуть із метою навчання строком більше ніж на шість місяців;
- військовослужбовці, їхні утриманці й члени родин, за винятком поїздок із метою туризму;
- працівники дипломатичних служб, а також утриманці, члени родин, прислуга працівників дипломатичних служб;
- кочівники й біженці, вимушені переселенці;
- регулярно мігруючі з метою пошуку роботи громадяни прикордонних районів;
- транзитні мандрівники;
- учасники групових поїздок на туристських поїздах, що ночують у вагонах поїзда;
- учасники групових поїздок на спальних автобусах, що ночують у салонах цих автобусів;
- члени екіпажів морських суден, залізничних поїздів, що ночують на судні або у вагоні поїзда;
- члени екіпажів повітряних судів, які не проводять ніч у місці відвідування;
- мандрівники, що проїжджають через країну без зупинки, навіть якщо їхня подорож триває більше 24 годин.

Внутрішній турист – тимчасовий відвідувач, який ночує, тобто здійснює у відвідуваному місці як мінімум одну ночівлю, що постійно проживає в певній місцевості й подорожує з метою туризму до іншої місцевості у межах своєї країни, але поза межами свого звичайного перебування на строк, що не перевищує 12 міс., і не займається оплачуваною діяльністю з джерела в місці тимчасового перебування.

До категорії внутрішніх туристів не належать і не враховуються в статистиці внутрішнього туризму:

- постійні жителі, які переміщаються до іншої місцевості або місцевості в межах країни з метою організації свого звичайного місця проживання, наприклад переселенці, особи, що за якими-небудь мотивами змінюють своє місце проживання;

- особи, що переміщуються до іншого місця в межах країни для заняття діяльністю, оплачуваною із джерела у відвідуваному місці, наприклад тимчасові або сезонні, вахтові робітники;
- особи, що переміщуються у зв'язку і з метою тимчасової роботи в установах у межах країни;
- особи, що регулярно переміщуються між місцевостями з метою оплачуваної роботи або навчання;
- військовослужбовці, що перебувають під час виконання службових обов'язків, або на маневрах, а також утриманці, що їх супроводжують, і члени їхніх родин;
- кочівники й біженці, а також змушені переселенці;
- транзитні пасажирів;
- учасники групових поїздок на туристських поїздах, що ночують у вагонах потягу;
- учасники групових поїздок на спальних автобусах, що ночують у салонах цих автобусів;
- члени екіпажів морських суден, залізничних поїздів, що ночують на судні або у вагоні поїзда;
- члени екіпажів повітряних судів, які не проводять ніч у місці відвідування.

Екскурсант – тимчасовий (одноденний) відвідувач місцевості, населеного пункту, території або іншої країни, незалежно від його громадянства, статі, мови й релігії, котрий перебуває в даній місцевості з метою туризму менше ніж 24 години, тобто той, що не здійснює ночівлі в місці перебування.

До категорії екскурсантів належать пасажирів яхт і інших круїзних судів, учасники туристських залізничних маршрутів. Екскурсанти не враховуються у статистиці туризму, але являються активними учасниками рекреаційної діяльності.

2.2 Класифікація рекреаційної діяльності

У науковій літературі висвітлені численні різноманітні класифікації й групування рекреаційної діяльності. Їх сутність полягає у виділенні окремих форм і видів рекреації по різних напрямках. Проведення класифікації дозволяє на науковій основі вирішувати ряд проблем розвитку й територіальної організації рекреаційного господарства, визначати попит на окремі види рекреаційних послуг. Із огляду на складність і багатоаспектність рекреаційної діяльності загальноприйнятої класифікації на основі єдиного підходу не розроблено. Найбільш розповсюдженими ознаками, за якими проводиться класифікація рекреаційної діяльності є наступні: територіальна ознака, тривалість, правовий статус, мета (ціль, мотивація) рекреаційної діяльності, сезонність, спосіб пересування, вік, кількість учасників, форма організації, використовувані транспортні засоби. Узагальнена схема класифікації рекреаційної діяльності наведена на рисунку 2.1.

Рисунок 2.1 – Класифікація рекреаційної діяльності

За основним мотивом рекреаційна діяльність може бути класифікована наступним чином: лікувальна, оздоровча, спортивна, пізнавальна. Останнім часом науковці до наведених вище мотивів рекреаційної діяльності стали додавати розважальний мотив.

Залежно від правового статусу рекреаційна діяльність може бути класифікована наступним чином:

- внутрішня (національна), яка здійснюється рекреантами, мешканцями країни на території власної країни;
- зовнішня (міжнародна), яка здійснюється рекреантами на території інших країн, що не є місцем їх постійного проживання.

Поділ вільного часу в залежності від характеру його використання на щоденний, щотижневий і щорічний дає змогу структурувати використання вільного часу для рекреаційних цілей і розглядати рекреаційну діяльність із боку періодичності, територіального охоплення, правового статусу. Використання щоденного вільного часу і щоденна рекреаційна діяльність безпосередньо пов'язані з власним помешканням і міським середовищем. Щотижнева рекреаційна діяльність здебільшого здійснюється на приміських рекреаційних об'єктах. Використання щорічного вільного часу територіально практично не обмежується. Таким чином, *залежно від територіального охоплення* рекреаційна діяльність поділяється на:

- рекреацію в межах населених пунктів – місць постійного проживання;
- рекреацію приміську або місцеву;
- рекреацію дальню.

Відповідно, *в залежності від тривалості* рекреаційна діяльність розділяється на:

- короткочасну (до однієї доби) – яка здебільшого відповідає поняттю «короткотерміновий відпочинок в межах постійного проживання» – щоденна і щотижнева рекреаційна діяльність;
- тривалу (понад одну добу) – яка здебільшого співпадає з поняттям «туризм».

Відпочинок включає численні різноманітні види людської діяльності і проходить в межах постійного проживання людини (власне помешкання, географічне місто постійного проживання – міський парк, центр розваг, аквапарк, клуб, кінотеатр, центри для певних видів спортивних занять, рекреаційні водойми з пляжами тощо), та на спеціалізованих територіях, які знаходяться на порозі міста (рекреаційні ліси, лісопарки, гідропарки, лугопарки, центри для певних видів спортивних занять, рекреаційні водойми, екскурсійні об'єкти). Рекреаційну діяльність під час відпочинку можна класифікувати на такі основні групи:

- діяльність, пов'язана з певними фізичними навантаженнями (фізична рекреація) – зайняття спортом, фізичною культурою, прогулянки, плавання, купання;
- любительські заняття – полювання, збирання ягід, грибів, садівництво, фотографування, художня творчість, танці тощо;

– відвідування видовищних установ із метою розваг як активного так і пасивного характеру – кінотеатрів, клубів, цирків, театрів та інших так званих установ дозвілля;

– діяльність, пов'язана з розвитком особистості – читання літератури, перегляд телепередач, отримання додаткової освіти, екскурсійна діяльність;

– спілкування по інтересах, участь у різного роду масових заходах (свята, рольові ігри, реконструкції).

Багато перерахованих видів діяльності під час відпочинку проявляються комплексно, у складному взаємозв'язку між собою. Особливо таке поєднання спостерігається під час довготривалого відпочинку з виїздом і ночівлею поза місцем постійного проживання, що за змістом співпадає з поняттям «туризм».

Класифікувати туризм за цілями дуже складно у зв'язку з його значною диверсифікованістю і, відповідно, існуванням значної кількості видів і підвидів. Дане твердження добре ілюструє такий вислів: «скільки буде туристів, стільки і буде різних цілей їхньої мандрівки», проте узагальнення цілей має значне наукове і практичне значення, оскільки використовується організаторами відпочинку для цілей статистичного обліку, прогнозування попиту, організації програм подорожей, конструювання рекреаційних циклів. У класичній теорії туризму виділяються такі основні цілі: відпочинок і оздоровлення, лікування, пізнання, спортивні, релігійні, професійно-ділові, освітні цілі, гостьові (відвідання родичів і знайомих), інші цілі. У залежності від мети розрізняють відповідні види туризму. Узагальнення широкого кола наукових публікацій, практика роботи туристських підприємств, виражена мотивацією, сформованість пропозиції та перспективність розвитку дають можливість виділяти наступні види туризму: оздоровчий, лікувальний, пізнавальний, діловий, релігійний, освітній, спортивний, екстремальний, сільський, екологічний. Наведений перелік не претендує на вичерпну повноту, а в кожному з видів можливе виділення окремих підвидів і форм туризму.

За формою організації рекреаційна діяльність підрозділяється на організовану й неорганізовану. При здійсненні рекреаційної діяльності рекреанти задовольняють свої потреби різним чином. Отримати певний набір послуг рекреант може за посередництвом певних організацій, наприклад туристських фірм, або без їх участі. Організована рекреаційна діяльність передбачає отримання чітко зафіксованого умовами обслуговування комплексу рекреаційних послуг, надання яких організовано фірмами посередниками в міру проходження заздалегідь розробленого маршруту і попередньо оплачується рекреантами. Прикладом організованої рекреаційної діяльності можуть бути екскурсія, екологічний тур, пізнавальний тур. Неорганізовані рекреанти котрі не мають жодних домовленостей з організаціями-посередниками, здійснюють свою діяльність на принципах самодіяльності і самообслуговування. Прикладом неорганізованої рекреаційної діяльності є піший похід, виїзд до приміської рекреаційної зони на пікнік, відвідування цікавих рекреаційних об'єктів і місцевостей.

За кількістю учасників рекреаційна діяльність поділяється на:

індивідуальну (від однієї до п'яти осіб), сімейну (три – п'ять осіб), групову (10 і більше осіб), масову. Кількість учасників у першу чергу залежить від характеру рекреаційної діяльності. Наприклад, індивідуальний характер діяльності притаманний здебільшого лікувальним, діловим, освітнім видам рекреації. Сімейний і груповий – оздоровчим, розважальним, пізнавальним. Прикладом масової рекреаційної діяльності може бути літній пляжно-купальний відпочинок на спеціалізованих рекреаційних територіях: гідропарках, водосховищах або щотижнева розважальна діяльність на територіях міських парків культури й відпочинку.

За віковими категоріями розрізняють такі види рекреаційної діяльності: дитяча (до 14 років), молодіжна (15–29 років), осіб середнього віку (30–60 років), рекреаційна діяльність осіб третього віку (60 і більше). Розподіл категорій рекреантів за віком має вирішальне значення з точки зору мотивації рекреаційної діяльності та наявності вільного часу, який необхідний для її здійснення.

Залежно від форм фінансування рекреаційна діяльність може бути:

- комерційна – здійснюється за власні кошти рекреанта;
- соціальна – можливість одержання відпочинку реалізується за рахунок систем соціального страхування, дотацій від держави, суспільних і комерційних структур. Такі міри вживають із метою забезпечення можливості одержання відпочинку різними верствами населення, які не мають для цього достатніх фінансових засобів. Наприклад, пенсіонери, студенти, люди з обмеженими можностями, категорії низькооплачуваних працівників.

Залежно від сезонності рекреаційна діяльність буває сезонна і позасезонна. Так, певні види рекреаційних занять, особливо спортивні, можна здійснювати виключно при наявності відповідних погодно-кліматичних умов, наприклад купання, прийняття сонячних ванн, катання на лижах; а пізнавальні й розважальні види рекреації здебільшого не мають обмежень по сезонам. Сезонність в рекреації пояснюється тим, що підприємства і заклади виробили такий ритм роботи, який передбачає надання відпустки більшості робітників і службовців протягом літа. Такий же ритм має і система освіти.

Залежно від способу пересування рекреаційна діяльність підрозділяється на активну, пасивну, комбіновану. Активна передбачає використання фізичної сили рекреанта і може бути пішохідна, велосипедна, водна, лижна та ін. Пасивна передбачає використання різних видів транспорту: автомобільна, автобусна, залізнична, авіаційна, річкова, морська. Нерідко для організації рекреації використовують і нетрадиційні способи пересування – підводні човни, криголами, повітряні кулі, тварин. Здебільшого рекреаційна діяльність за способом пересування має комбінований характер.

2.3 Особливості надання рекреаційно-туристських послуг

Рекреаційно-туристське обслуговування – це сукупність видів діяльності підприємств рекреаційної інфраструктури, що забезпечують задоволення потреб рекреантів при покупці й споживанні послуг і товарів під

час подорожі й перебування поза постійним місцем проживання.

Здебільшого задоволення потреб рекреантів носить комплексний характер і зосереджене на наданні комплексного туристського продукту.

Туристський продукт – попередньо розроблений комплекс туристських послуг, який поєднує не менше ніж дві такі послуги, що реалізується або пропонується для реалізації за визначеною ціною, до складу якого входять послуги перевезення, послуги розміщення та інші туристські послуги, не пов'язані з перевезенням і розміщенням (послуги з організації відвідувань об'єктів культури, відпочинку та розваг, реалізації сувенірної продукції тощо).

Туристський продукт охоплює три основні види можливої пропозиції туристських підприємств на ринку: тур, екскурсія і туристські товари.

Тур – комплекс різних видів туристських послуг, з'єднаних на базі головної мети подорожі, що надаються по ходу проходження маршруту в певний час для задоволення потреб туриста.

Екскурсія – туристська послуга тривалістю до 24 годин у супроводі екскурсовода за заздалегідь затвердженим маршрутом для забезпечення задоволення духовних, естетичних, інформаційних потреб туристів, без надання послуг розміщення (нічлігу).

Туристські товари включають товари специфічного туристського попиту (карти, листівки, буклети, сувеніри, туристське спорядження та ін.), тобто характерні туристські товари, і неспецифічні, тобто супутні туристські товари, до яких належать товари загального призначення (рушники, парасольки, купальники та ін.).

Характерні туристські послуги та товари – послуги та товари, призначені для задоволення потреб споживачів, надання та виробництво яких суттєво скоротиться без їх реалізації туристам.

Супутні туристські послуги та товари – послуги та товари, призначені для задоволення потреб споживачів, надання та виробництво яких несуттєво скоротиться без їх реалізації туристам.

Основні властивості рекреаційно-туристської послуги (РТП), відмінні від матеріального товару як ринкового продукту, наведені на рисунку 2.3.

Основною характерною рисою послуги як товарного продукту, як результату виробничої діяльності рекреаційно-туристського підприємства є збіг процесів виробництва, реалізації послуги (готелем) і споживання (клієнтом) у часі й просторі.

Надати послугу можна лише тоді, коли надходить замовлення або з'являється клієнт. Із цього погляду деякі фахівці вважають, що нерозривність виробництва й споживання являє собою саме той фактор, що робить послуги дійсно послугами й відрізняє їх від товару в матеріальній формі.

Нерозривний зв'язок надання й споживання припускає, що багато видів послуг невіддільні від того, хто їх надає. Наприклад, послуги з особистого обслуговування в готелі невіддільні від службовців готелю, обслуговування в ресторані – від офіціанта тощо.

Залучення покупця до процесу надання й споживання послуги означає, що

продавець повинен проявляти турботу не тільки про те, що надавати, але і як надавати. Споживач найчастіше розглядає продавця послуг як свого роду експерта, на чиї знання й професійні навички він покладається. У цьому сенсі майже завжди продавець послуги стає ніби її частиною.

Неминучим слідством нерозривності надання й споживання є мінливість якості послуги. Виконання послуги відбувається на території виробника з активною участю й взаємодією споживача з виконавцями, при їхньому безпосередньому контакті. Якість послуги істотно залежить від того, хто, де й коли її надає. Наприклад, в одному готелі сервіс високої якості, а в іншому, сусідньому – низького. На мінливість послуг істотно впливають дві групи факторів. Перша група безпосередньо пов'язана з організацією підбора й роботи з персоналом підприємства. Інше важливе джерело мінливості послуг – сам покупець, його унікальність, що пояснює високу ступінь індивідуалізації послуги відповідно до вимог споживача. Одночасно це викликає необхідність ретельного, всебічного й систематичного вивчення поведінки споживачів. У результаті в підприємства, що надає РТП, з'являється можливість управляти поведінкою споживачів або, принаймні, врахувати психологічні аспекти при роботі з клієнтами.

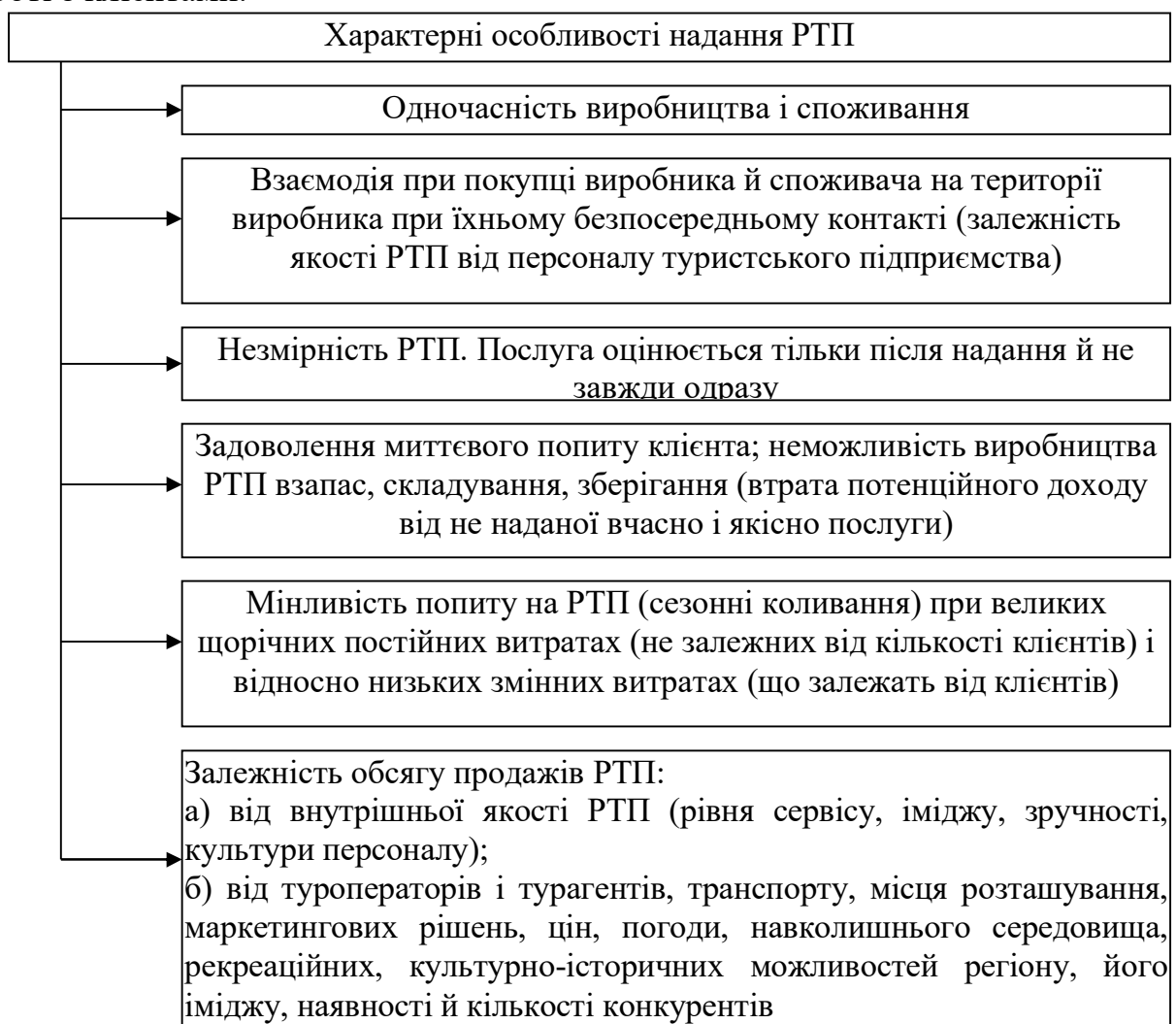

Рисунок 2.3 – Особливості РТП

Для зменшення мінливості послуг розробляються стандарти обслуговування.

Стандарт обслуговування – це комплекс обов’язкових для виконання правил обслуговування клієнтів, які покликані гарантувати встановлений рівень якості всіх вироблених операцій.

Невідчутність, або нематеріальний характер послуг означає, що їх неможна продемонструвати, побачити, спробувати або вивчити до одержання. Невловимий характер послуг утруднює процес ціноутворення й просування послуг на ринок.

Послугу не можна виміряти. Її можна тільки оцінити після надання (іноді певний час потому).

Характерною ознакою РТП є їхня нездатність до зберігання. Вона задовольняє миттєвий попит клієнта. Послуги не можуть бути збережені для подальшого продажу. І якщо вона не зроблена, те потенційний дохід туристського підприємства втрачається. Більше того, не надана вчасно послуга може стати майбутнім збитком для підприємства.

Нездатність послуг до зберігання означає, що необхідно вживати особливих заходів на вирівнювання попиту та пропозиції. До них числа можуть належати:

- установа диференційованих цін;
- застосування знижок;
- введення системи попередніх замовлень;
- збільшення швидкості обслуговування;
- сполучення функцій персоналу.

Попит на РТП непостійний, залежить від пори року, підданий сезонним коливанням. Виробництво РТП вимагає високих матеріальних (щорічних, постійних) витрат при істотно менших змінних витратах. Це вимагає залучення в сезон додаткового персоналу, що найчастіше не зацікавлений (у потрібному ступені) у своєчасному і якісному обслуговуванні. Крім того, нестача коштів на постійні витрати знижує якість РТП. Надання РТП залежить від туроператорів і турагентів, маркетингових рішень (у тому числі щодо встановлення ціни), від наявності транспорту й транспортних повідомлень, від місця розташування закладів розміщення й погоди, навколишнього середовища, рекреаційних, культурно-історичних можливостей регіону, від іміджу країни, місцевості, а також від наявності й кількості конкурентів.

Питання і завдання для самоперевірки:

1. Туризм, лікування і відпочинок як основні форми рекреації.
2. Дайте визначення поняттю туризму з економічної, статистичної правової, соціальної точок зору.
3. Прослідкуйте в навчальній та науковій літературі, нормативних документах еволюцію поняття «туризм».
4. Поясніть чому лікування відокремлюють як самостійну функцію рекреації.

5. Дайте розгорнуте визначення поняттю «відпочинок».
6. Охарактеризуйте комплекс факторів, які впливають на розвиток рекреаційної діяльності.
7. Перелічте та дайте пояснення основним функціям рекреації.
8. Назвіть класифікаційні ознаки рекреаційної діяльності. У чому вони збігаються, а в чому відмінні від класифікаційних ознак туризму.
9. Перелічте та поясніть особливості надання рекреаційно-туристських послуг.

ТЕМА 3

РЕКРЕАЦІЙНІ ПОТРЕБИ: ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ, РІВНІ, ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК

3.1 Сутність рекреаційних потреб, їх диференціація і взаємодія. Чинники формування рекреаційних потреб.

3.2 Методи дослідження рекреаційних потреб.

3.3 Сутність і характеристика рекреаційного попиту.

3.1 Сутність рекреаційних потреб, їх диференціація і взаємодія. Чинники формування рекреаційних потреб

Розвиток рекреаційної діяльності на всіх рівнях визначають рекреаційні потреби, причому вони впливають на два її основні аспекти: просторово-часову динаміку і територіальну організацію. У загальному виді **рекреаційні потреби** можна визначити як вимоги до умов відновлення сил людини. Рекреаційні потреби зокрема, як і потреби людини в цілому, є продуктом історії. Формування рекреаційних потреб протікає під впливом комплексу факторів, які можна згрупувати наступним чином:

- соціально-економічні фактори – рівень матеріального статку масового споживача, рівень цін на рекреаційні товари та послуги, наявність вільного часу, доступність інформації (реклама) про рекреаційні об'єкти і послуги;
- демографічні – вік, стать, сімейний стан, освіта, професія, приналежність до певної соціальної групи, регіон основного проживання та тип місцевості проживання (міська або сільська);
- особистісно-поведінкові фактори – індивідуальні особливості індивіда, стиль життя, інтереси, система духовних цінностей, мотивація рекреаційної діяльності, стан здоров'я;
- фактори культурного і суспільно-психологічного характеру – пріоритети в системі духовних цінностей суспільства в цілому, його окремих груп, досягнутий рівень психології споживання, вплив моди на вибір видів рекреаційних занять, існуючі традиції проведення відпочинку;
- ресурсно-екологічні фактори – масштаби і забезпеченість території різними видами рекреаційних ресурсів, екологічний стан навколишнього природного середовища;

– політичні фактори – безпека рекреаційних регіонів і об’єктів, відсутність збройних конфліктів, тероризму, піратства, дотримання міжнародних норм і правил щодо прав і свобод людини.

Рекреаційні потреби виявляються на трьох рівнях організації людей:

1. Суспільні потреби, що визначаються як потреби всього суспільства у відновленні фізичних і психологічних сил, а також всебічному розвитку всіх його членів; потреби в розширеному відтворенні соціально-трудового й соціально-культурного потенціалу суспільства.

2. Групові рекреаційні потреби відбивають зміст потреб певних соціальних груп населення.

3. Індивідуальні рекреаційні потреби визначаються як потреби у відновленні фізичних і духовних сил людини в її фізичному, інтелектуальному й духовному вдосконалюванні. Вони включають у себе безліч рекреаційних занять, які задовольняють ці потреби в зміні звичної обстановки, у відновленні здоров’я, знятті стомлення, у пізнанні навколишнього світу, у подоланні перешкод, задоволенні естетичних потреб, у духовному збагаченні, бігу від повсякденності тощо.

Індивідуальні рекреаційні потреби постійно розвиваються і впливають на структуру й своєрідність рекреаційних потреб соціальної групи, до якої належать індивіди, а діяльність соціальних груп сприяє формуванню суспільних рекреаційних потреб. Однак такий вплив індивідуальних і групових рекреаційних потреб на суспільні рекреаційні потреби є вторинним. Провідним і визначальним виявляється зворотний вплив. Відносини суспільних, групових та індивідуальних рекреаційних потреб є діалектичними, тобто такими, у яких складові елементи взаємно впливають один на одного при провідній ролі суспільних потреб.

Характеристика мотивів, що формують рекреаційну діяльність:

1. Психологічні мотиви:

- потреба у відпочинку;
- потреба в спортивних заняттях;
- потреба в оздоровленні, лікуванні;
- потреба у психологічній розрядці тощо.

2. Культурні мотиви:

- бажання більше знати про інші країни (історія, мистецтво, живопис, архітектура);
- бажання спілкуватися з іншими народами;
- релігія, пілігримство тощо.

3. Міжособистісні мотиви:

- бажання змінити постійне оточення (місце проживання, робота, сім’я, сусіди тощо);
- відвідування друзів, родичів;
- завести нових знайомих тощо.

4. Мотиви престижу:

- репутація;

- потреба в загальному визнанні;
- бажання бути оціненим;
- ділові інтереси тощо.

3.2 Методи дослідження рекреаційних потреб

Усі методи дослідження поділяють рекреаційних потреб на соціологічні та розрахунково-нормативні.

1. Соціологічні дослідження спрямовані на вивчення взаємозв'язку рекреаційних потреб соціальних груп та окремих індивідів з оточуючим середовищем, та підрозділяються на:

- анкетне опитування (вибірковий зондаж);
- інтерв'ювання населення.

Вибірковий зондаж, інтерв'ювання проводиться за місцем проживання населення або у рекреаційно-туристських місцевостях.

2. Розрахунково-нормативні дослідження включають багато прийомів, що забезпечують відносну точність економічних прогнозів і планових показників:

- граничні потреби населення:

$$P_j = I_j \delta_j, \quad (3.1)$$

де P_j – граничні потреби j -му виді рекреації;

I_j – загальна вибірковість j -го виду рекреаційної діяльності;

δ_j – частковий коефіцієнт реалізації потреб.

Вибірковість – це відсоток населення певної території, що надає перевагу тому або іншому виду рекреаційної діяльності. Виділяють особисту та загальну вибірковість.

$$I_j = \sum_{i=1}^m a_i I_{ij}, \quad (3.2)$$

де I_j – загальна вибірковість;

I_{ij} – особиста вибірковість;

a_i – частка j -ї демографічної групи у відсотках від усього населення;

i – порядковий номер виду рекреаційної діяльності;

m – кількість демографічних груп.

За даними багатьох досліджень в Україні найбільш популярними є лісові території, морські узбережжя, а також території, що межують з водними басейнами. Перевага надається трьом категоріям місцевостей: ліс (34,5 %), море (28,1 %), річка-озеро (29,5 %) та наближенням «ліс-море», «ліс-гори», «ліс-річка (озеро)», «море-гори» при порівняно невеликому намаганні відпочивати у горах (5,5%) та майже повній відсутності попиту на степовий ландшафт (0,1 %).

При цьому треба врахувати, що структура переваг найчастіше визначається суб'єктивними знаннями людини про існуючі можливості рекреації. Це зауваження принципово важливе для того, щоб уникнути помилок при прогнозуванні потреб у відпочинку і туризмі.

Головними факторами, що обумовлюють рекреаційні атракції є:

- вік (приклад формування рекреаційних потреб для різних вікових груп рекреантів наведений у табл. 3.1);
- рівень доходів;
- наявність вільного часу;
- вартість путівки або туру.

Таблиця 3.1 – Туристські пріоритети різних демографічних груп населення

Порядок атракції	Молодь, одинаки	Молоді сімейні пари	Сімейні пари	Особи від 45 до 65 років	Пенсіонери від 65 років і старше
1	Відвідування барів, клубів, дискотек	Пасивний відпочинок	Сімейний відпочинок	Екскурсії	Екскурсії
2	Сонячні ванни	Смачна їжа	Пасивний відпочинок	Пасивний відпочинок	Поїздки на природу
3	Екскурсії	Екскурсії	Екскурсії	Поїздки на природу	Смачна їжа
4	Пасивний відпочинок	Відпочинок сім'єю	Сонячні ванни	Смачна їжа	Пасивний відпочинок
5	Поїздки на природу	Сонячні ванни	Смачна їжа	Сонячні ванни	Відпочинок з близькими та друзями

У перспективі структура переваг може суттєво змінитися, зокрема у зв'язку із появою раніше малорозвинених або невідомих видів туризму, форм їх проведення і територіальної організації.

3.3 Сутність і характеристика рекреаційного попиту

Економісти визначають **попит** як кількість будь-яких товарів і послуг, що люди бажають і реально можуть придбати за кожною конкретною ціною в певний період часу.

Попит на подорожі до певного туристського регіону (D) – це функція схильності людини до подорожей і відповідної величини опору між початковим пунктом подорожі й місцем призначення:

$$D = f(\text{схильність, опір}). \quad (3.3)$$

Схильність до подорожей може вважатися схильністю людини до подорожей і туризму, тобто наскільки сильно людина бажає подорожувати, до яких регіонів, а також які види подорожей її цікавлять. Для оцінки схильності людини до подорожей варто брати до уваги психологічні і демографічні характеристики, соціально-економічний статус людини, а також ефективність маркетингу.

Опір спричиняється економічною дистанцією, іноді культурною дистанцією, занадто високою вартістю туристської поїздки, поганою якістю обслуговування, ефектом сезонності.

Попит становить деяку частину суспільних потреб, обмежену розмірами доходів населення і рівнем діючих цін. Ступінь задоволення потреб населення має різне значення при різних рівнях його добробуту. Споживач при об'єктивно існуючих обмеженнях (доходи, ціни) намагається оптимально їх задовольнити, критерії змінюються в часі й просторі. Саме це дозволяє знайти ефективні шляхи управління попитом. Платоспроможний попит виступає як показник признання (або непризнання) населенням, а значить і суспільством, структури товарів, що виробляються, і послуг у відповідності з відносним значенням потреб для кожного рівня добробуту.

Поняття «попит» перебуває у відповідному діалектичному зв'язку зі споживанням. Але попит і споживання не співпадають, оскільки не всі частини споживання приймають товарний вигляд і не завжди платоспроможний попит може бути задоволеним. Туризм можна розглядати як специфічну форму споживання, викликану об'єктивними процесами розвитку й організації продуктивних сил. Особливість туризму як форми споживання викликає й адекватну специфіку попиту на туристські послуги та товари.

Рекреаційний попит є сумою окремих видів попиту на різноманітні матеріальні блага і послуги, які представляє туристський ринок. Структура рекреаційного ринку характеризується поділом на три головних підрозділи в залежності від попиту і пропозиції:

- 1) на транспортні послуги;
- 2) на послуги й товари, що виступають в комплексі і пов'язані з перебуванням туриста за межами свого постійного місця проживання (ночівля, харчування тощо);
- 3) на разові послуги й товари, необхідні туристам для поточного і майбутнього споживання (розваги, лікування, сувеніри, транспортні засоби тощо).

Усі ці підрозділи ринку перебувають у нероз'ємній взаємодії, а тому споживання включених до них товарів і послуг характеризується взаємозв'язком, а в деяких випадках – і одночасністю. У середині кожного підрозділу, особливо в третьому, спостерігається подальша диференціація попиту й пропозиції в залежності від особливостей споживання при різних

видах туризму (рекреаційний, пізнавальний, лікувальний, науковий і таке інше).

На думку деяких дослідників, під вивченням попиту на туристські послуги і товари треба розуміти вивчення впливу основних факторів на зміну обсягу і структури туристського споживання.

Найбільш важливі і значні фактори, що впливають на зміну попиту на туристському ринку, такі:

1. Загальноекономічні:

- рівень матеріального добробуту масового споживача
- співвідношення робочого і вільного часу у трудового населення.

2. Соціо-демографічні:

- вік;
- стать;
- професія;
- освіта;
- соціальна група;
- сімейний стан;
- майновий стан;
- склад сім'ї;
- регіон проживання;
- місто / сільська місцевість;
- величина населеного пункту, де живуть туристи;
- рід занять.

3. Культурного та суспільно-психологічного характеру:

- пріоритети в системі духовних цінностей суспільства;
- психологія споживання.

4. Особистісно-поведінкові:

- індивідуальні особливості;
- стиль життя;
- інтереси у вільний час;
- система духовних цінностей;
- цільові установки;
- мотиви.

Усі ці фактори впливають на так званий «чорний ящик свідомості покупця», який в кінцевому рахунку є визначальним елементом поведінки споживача на ринку.

Сукупність тих чи інших факторів визначає виникнення і характер поведінки споживачів туристських послуг, яка може бути виражена, наприклад, наступними показниками:

- частотність туризму;
- переваги у виборі географії туризму;
- бажана форма організації туру;
- уявлення туриста про ціну туру тощо

Необхідно також підкреслити, що, розглядаючи туристський попит, треба враховувати таке характерне для туризму явище, як сезонність. Сезонність туризму – явище об'єктивне та має декілька особливостей:

1) найбільшій інтенсивності попит на туристські послуги досягає в третьому кварталі;

2) сезонність попиту значно розрізняється за видами туризму. Наприклад, пізнавальний туризм характеризується відносно меншим сезонним коливанням, ніж рекреаційний туризм;

3) різні регіони мають специфічні форми сезонної нерівномірності. Так, вивчення відпочинку населення на морському узбережжі, у горах, на березі озера чи річки, в містах свідчать про явну специфіку кожного з них. Тому можна говорити про специфіку туристського попиту у визначеному населеному пункті, регіоні, країні, в масштабах світу.

Сезонні коливання – це більш-менш стійкі внутрішньорічні коливання рівнів соціально-економічних процесів. З точки зору туристських потоків сезонні коливання зумовлені впливом одних і тих самих факторів кліматичного та соціального порядку. Характер сезонних коливань описується сезонною хвилею, яку утворюють індекси сезонності. Індекс сезонності – це відсоткове відношення фактичних рівнів за однойменні місяці (квартали) до теоретичних. Формула розрахунку індексів уточнюється залежно від первинної інформації. Якщо протягом обстеженого періоду, крім сезонних коливань, спостерігається досить виражена тенденція до зростання (зменшення) рівнів, розрахунок індексів сезонності ускладнюється. Їх обчисленню передують згладжування або вирівнювання ряду динаміки статистичними методами. Згладжені або вирівняні рівні і будуть знаменниками індексів сезонності.

Крім індексів сезонності, відповідне явище характеризують

- амплітуда коливань;
- абсолютний розмір розмаху сезонних коливань туристського потоку;
- відносний розмір розмаху сезонних коливань туристського потоку;
- коефіцієнт нерівномірності.

Попит на туристські послуги відчув за останні 30 років значні зміни, і на сучасному етапі тенденції в попиті такі:

- перехід від активного до пасивного відпочинку;
- спеціалізація й індивідуалізація в попиті;
- експансія виїзного туризму;
- екологізація мислення споживача;
- розщеплення основної відпустки;
- інтенсифікація туристського відпочинку.

Вивчаючи особливості туристського попиту, неможна виходити з припущення повного його задоволення. Оцінка ступеня задоволення попиту стосується врахування як об'єктивних, так і суб'єктивних факторів. До об'єктивних факторів належать такі явища, як неможливість придбати послуги й товари відповідної якості й асортименту з причин, що виникають із протиріч

попиту й пропозиції. Суб'єктивні фактори охоплюють в основному психологічні особливості окремих споживачів.

Питання і завдання для самоперевірки:

1. Назвіть основні фактори, що впливають на формування рекреаційних потреб.
2. Схарактеризуйте співвідношення і взаємозалежність індивідуальних, групових і суспільних рекреаційних потреб.
3. Які методи використовуються для дослідження рекреаційних потреб?
4. Дайте визначення рекреаційного попиту. Якими законами він регулюється?

ТЕМА 4

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ РЕКРЕАЦІЙНИХ КОМПЛЕКСІВ

4.1 Територіальна рекреаційна система (далі – ТРС) та територіальний рекреаційний комплекс (далі – ТРК) як основа функціонування рекреаційного господарства на певній території. Визначення, схема, властивості, типологія ТРК і ТРС.

4.2 Наукові категорії розвитку й розміщення рекреації та туризму. Етапи та стадії формування територіальних рекреаційних комплексів.

4.3 Типологія рекреаційних занять. Цикли рекреаційної діяльності.

4.1 Територіальна рекреаційна система та територіальний рекреаційний комплекс, як основа функціонування рекреаційного господарства на певній території. Визначення, схема, властивості, типологія територіальних рекреаційних комплексів і територіальних рекреаційних систем

Вперше ідею про рекреаційну систему як об'єктивне й соціальне за своєю суттю формування запропоновано В. С. Преображенським.

У системі народного господарства РС являє собою одну з підсистем, що виступає як цілісна одиниця, і має певний набір суспільно необхідних функцій. Таким чином, рекреаційна система виступає як рівнозначна з системами матеріального виробництва (промислова, сільськогосподарська, транспортна) і системами невиробничої сфери. Та зазвичай рекреаційні системи мають територіальний характер, що визначається географічною вибірковістю рекреаційних занять та просторовою нерівномірністю розповсюдження природних комплексів, тому було запропоновано використовувати термін **територіальна рекреаційна система**.

ТРС – специфічна соціально-географічна система (або геосистема), яка складається з взаємопов'язаних елементів (підсистем): органу керування, рекреантів, природних та історико-культурних комплексів, технічних систем,

обслуговуючого персоналу та характеризується функціональною (стан підсистем визначається функцією системи в цілому), так і територіальною цілісністю. Дана модель значно відрізнялась від інших геосистем тим, що до неї було введено специфічний блок: група відпочиваючих, що надало їй антропоцентричного характеру, тобто центральне місце в ТРС займає людина (турист) зі своїми рекреаційними потребами.

Схематично ТРС наведена на рисунку 4.1.

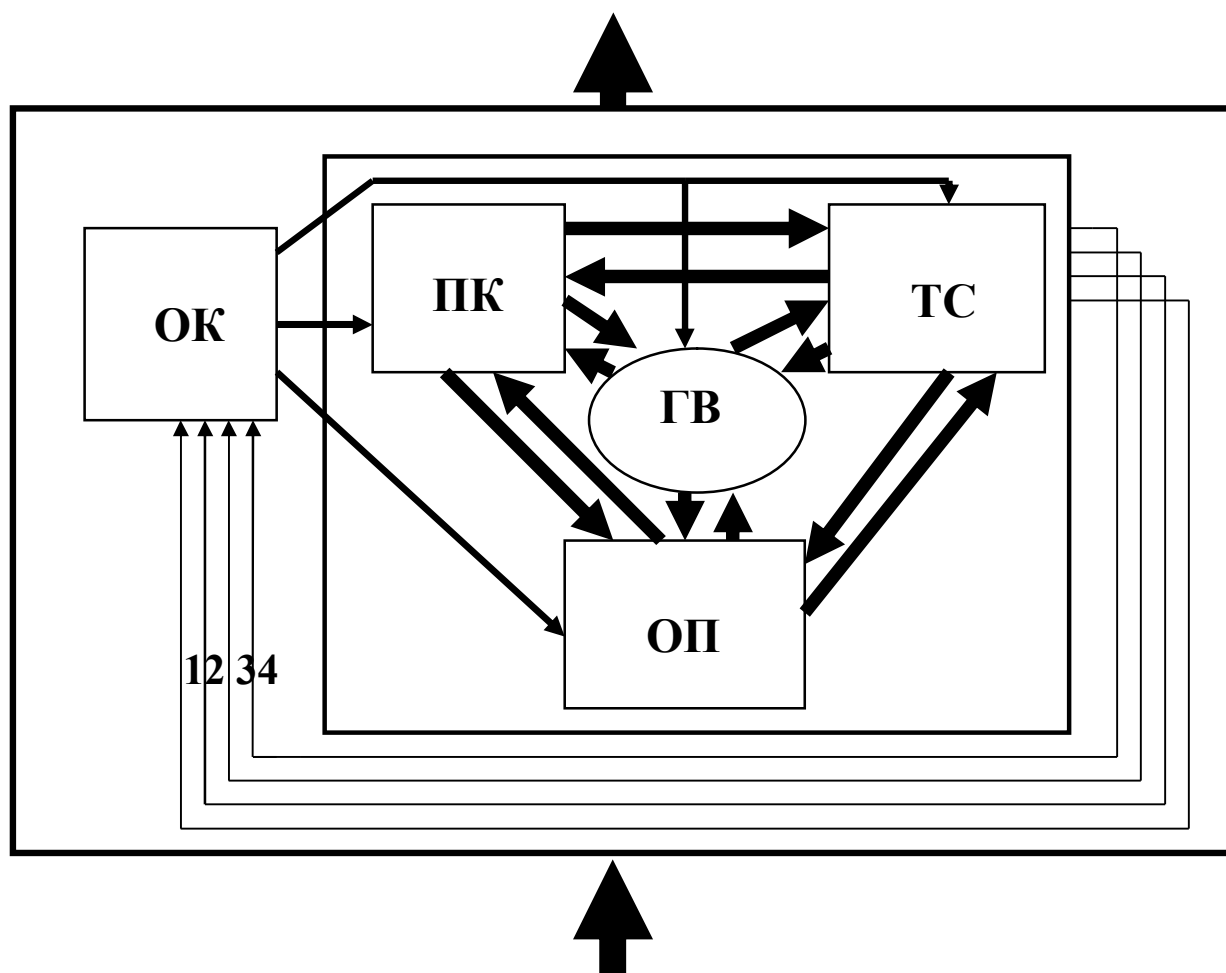

Рисунок 4.1 – Базова модель рекреаційної системи (за В. С. Преображенським):

ГВ – група відпочиваючих; **ПК** – природний комплекс; **ТС** – технічні системи (рекреаційна інфраструктура); **ОК** – орган керування; **ОП** – обслуговуючий персонал;

➡ – зовнішні зв'язки системи; ➡ – зв'язки між підсистемами;
 —➡ – команди управління; —➡ – інформація про стан підсистем:

- 1 – про задоволення потреб рекреантів;
- 2 – про ступінь відповідності природних комплексів потребам рекреантів;
- 3 – про ступінь збереженості корисних властивостей і можливостей технічних систем;
- 4 – про стан обслуговуючого персоналу.

Класичні уявлення про склад ТРС ґрунтуються на об'єднанні технічного, обслуговуючого, управлінського блоків, природних і культурних комплексів та групи відпочиваючих, поєднаних різноманітними зв'язками.

Усі елементи ТРС об'єднуються заради забезпечення виробництва і споживання рекреаційних послуг, які в кінцевому результаті виражаються у задоволенні рекреаційних потреб суспільства. Розглянемо кожен з підсистем окремо:

- технічна підсистема має забезпечувати з одного боку звичайну життєдіяльність відпочивальників та обслуговуючого персоналу, а з іншого – задовольняти специфічні рекреаційні потреби відпочивальників. Технічні системи характеризуються за допомогою показників ємності, комфортності, пропускнуєї спроможності й інших. До складу технічного блоку входить більша частина інфраструктурних ресурсів;

- підсистема обслуговуючого персоналу має за допомогою технічних систем і природних та культурних комплексів виробити, зібрати зберегти та доправити до споживача (або навпаки доставити споживача) туристський продукт у вигляді готових для реалізації турів, туристських товарів тощо. Функціонування підсистеми «обслуговуючий персонал» прямо залежить від ступеню розвиненості ТРС в цілому. До обслуговуючого блоку (блоку обслуговуючого персоналу) належать трудові ресурси, зайняті в роботі туристських підприємств (туристські фірми, агенції, бюро подорожей і екскурсій), які надають послуги з розміщення (санаторно-лікувальні, оздоровчі заклади та ДОТ), підприємства сфери розваг та видовищні установи (театри, музеї, виставочні центри, кіноконцертні зали, клуби тощо), тобто ті трудові ресурси, які безпосередньо задіяні в рекреаційному обслуговуванні;

- управлінський блок включає органи управління й контролю за туристською діяльністю в регіоні й представлений низкою відомчих установ. Його головна мета – слідкувати та вчасно корегувати ситуацію з оптимізації стійких взаємовідносин усіх підсистем. Для цього йому необхідно своєчасно отримувати інформацію про зміну в підсистемах;

- підсистема «Природні і культурні комплекси» виступає в якості як умов така і ресурсів задоволення рекреаційних потреб. Ця підсистема є найважливішим елементом ТРС, оскільки за її відсутності виникає питання щодо, власне, існування всієї системи. Кількісні характеристики рекреаційних ресурсів та їх цінність є передумовою створення цілісного рекреаційного продукту та формування попиту на нього з боку рекреантів. Специфічними її властивостями є: стійкість, комфортність, різноманітність, привабливість. Ця підсистема включає природні та історико-культурні ресурси;

- підсистема «група відпочиваючих» є фактором подальшого розвитку ТРС в цілому та її підсистем зокрема. Групи відпочиваючих – це екскурсанти й туристи, які користуються рекреаційними послугами. Групи відпочиваючих визначають свої вимоги до всіх інших підсистем у залежності від соціальної приналежності, віку, національних особливостей та індивідуальних потреб. Збільшення кількості рекреантів, урізноманітнення їх соціальних категорій,

збільшення їх потреб у якості відпочинку приводить до диверсифікації структури рекреаційних послуг.

Щодо рангу ТРС – тут однозначних мінімальних порогових критеріїв немає, наприклад до ТРС, згідно з її визначенням належить і стоянка групи туристів, яка займає площу лише в декілька сотень квадратних метрів, і підприємство відпочинку (таке, як санаторій, пансіонат чи готель з прилеглою територією із власним пляжем) і загальнодержавний комплекс рекреаційних закладів та інших складових ТРС.

Властивості ТРС

До властивостей рекреаційних систем належать різноманітність, динамічність, комфортність, стійкість, ефективність, ієрархічність:

1. Різноманітність – властивість, яка відбиває можливість розподілу множин на підмножини, класифікації

2. Динамічність – властивість, яка відбиває зміни рекреаційних систем у часі

3. Комфортність – вказує на ступінь відповідності реальних рекреаційних систем (або рекреаційних систем, які ще тільки перебувають на стадії проектування) потребам відпочиваючих

4. Стійкість – відбиває здатність рекреаційної системи протистояти зовнішнім і внутрішнім впливам

5. Ефективність – відображає ступінь досягнення мети при фінансових затратах ресурсу

6. Ієрархічність – відбиває існуюче підпорядкування рекреаційних систем, появу нових якостей у систем як високих так і більш низьких рангів

Існує певне коло робіт, у яких за об'єкт дослідження править вужчий, ніж ТРС, територіально-рекреаційний комплекс або територіально-туристський комплекс (далі – ТТК). Він являє собою частину ТРС і трактується як сполучення рекреаційних закладів і супутніх підприємств інфраструктури, об'єднаних тісними виробничими й економічними зв'язками, спільним використанням географічного положення, природних і економічних ресурсів території, яку цей комплекс займає.

ТРК може бути різного рівня, починаючи від окремої турбази, санаторію, кемпінгу і закінчуючи окремими регіонами і навіть державами.

Важливим завданням формування та функціонування ТРК є визначення структури, в якій виділяють три основних підрозділи: функціонально-галузевий, територіальний та організаційно-управлінський.

Функціонально-галузева структура ТРК – це сукупність галузей та видів діяльності, що виконують певні функції, інтегровані в рамках РТК для досягнення поставлених цілей.

Схема функціонально-галузевої структури ТРК (рис. 4.2) включає поряд із виробничим і невиробничим обслуговуванням окрему складову – інформаційне обслуговування, а також виділяється два нових підкомплекси:

- підкомплекс дитячого відпочинку;
- підкомплекс корпоративної рекреації.

Організаційно-управлінська структура РТК є необхідною для вирішення різноманітних проблем, пов'язаних із формуванням, функціонуванням і подальшим розвитком РТК.

Особливістю РТК є його територіальна цілісність. На користь даного твердження свідчить той факт, що для ефективнішого функціонування галузей, підгалузей і окремих одиниць комплексу необхідним є встановлення тісних територіальних зв'язків між ними та територіальна спільність наявних у комплексі інфраструктури, ресурсів і управління.

Рисунок 4.2 – Функціонально-галузева структура РТК

Залежно від функціонального призначення й рівня спеціалізації виділяють шість типів ТРС: санаторно-курортний, туристсько-оздоровчий, санаторно-туристсько-оздоровчий, мисливсько-рибальський, туристсько-оздоровчо-мисливсько-рибальський, всеохоплюючий.

Типологія ТРС

Типологія ТРС за переважаючими функціями має велике значення, оскільки ТРС виступають передусім як утворення, що повинні відповідати окремим групам потреб населення. Тому вона особливо важлива для вивчення планування та проектування ТРС. Типологію й типізацію територіальних рекреаційних систем започаткував В. С. Преображенський. Він виділив два типи ТРС: лікувально-курортні та рекреаційні райони, у т.ч. оздоровчо-спортивні, екскурсійні (культурно-історичні й природні), мисливсько-риболовні. У наш час існують й інші варіанти типології. Функціональна типологія ТРС спирається на типологію функцій рекреаційної діяльності. Виділяють чотири основних функціональних типи ТРС: лікувальний, оздоровчий, спортивний та пізнавальний.

Наприклад, *рекреаційно-лікувальний тип* ТРС характеризується основною функцією лікування, яке спирається на природні фактори. Прикладом таких ТРС служать курорти Березовських мінеральних вод, Трускавця, міста Будапешту, Віталь Центр Інтернешнл (VCI) –міжнародна мережа закладів таласотерапії, світовий лідер у цій сфері. До неї належать два десятки таких центрів у Марокко, Тунісі, Італії, Іспанії, Єгипті та Греції. Марокканський, наприклад, сягає площі 12 тисяч квадратних метрів і володіє 120 найсучаснішими кабінетами для лікування та відновлення, де проводяться косметичні процедури й масажі з використанням морської води та продуктів моря. Цей тип ТРС виставляє жорсткі вимоги до стану природних комплексів, але разом із тим допускає іноді повну заміну природної рослинності й ландшафту штучним, парковим, окультуреним. Виявляє також підвищені потреби до якості обслуговування й кваліфікації обслуговуючого персоналу, зокрема медичного профілю. Цикли занять, характерні для даного типу ТРС, включають лікувальні процедури, прогулянки, екскурсії, відвідування масових видовищних заходів, сонячні і повітряні ванни. Особливу увагу приділяють дотриманню циклічності занять, тобто режиму.

ТРС рекреаційно-лікувального функціонального типу за ведучими компонентами лікування можуть бути підрозділені на:

- рекреаційно-лікувально-кліматичні;
- рекреаційно-лікувально-бальнеологічні;
- рекреаційно-лікувально-грязьові;
- рекреаційно-лікувально-морські (таласотерапевтичні).

Рекреаційно-оздоровчий тип ТРС має за основну функцію відновлення й розвиток фізичного і духовного потенціалів людини, профілактику хвороб, зняття всіх видів напруги й стресу, нервових і фізичних втомлень. Даний тип ТРС також виявляє досить різноманітні вимоги до рівня обслуговування та ступеня благоустрою території (наприклад, існують готелі від 1 до 5 зірок,

мотелі, кемпінги, хостели і інші види розміщення від суперкомфортних до найскромніших), і досить високі вимоги до природних комплексів та атрактивності історико-культурних ресурсів. Деталізація рекреаційно-оздоровчого типу ТРС може бути проведена за домінуючим рекреаційним заняттям, яке пояснює спеціалізацію ТРС. Наприклад рекреаційно-оздоровчий, купально-пляжний тип ТРС та інші варіанти, які ми більш детально будемо розглядати на практичних заняттях

Основна функція *рекреаційно-спортивного типу ТРС* — фізичний розвиток. Для такого типу характерні групи фізичних вправ з тренувальним режимом – альпінізм, мисливство, рибальство, водні види спорту, зимові види спорту. Додаткову роль також грають купання, сонячні ванни, екскурсії, відвідування масових видовищ, але вони грають далеко не першу роль. Даний тип ТРС виявляє найвищі вимоги до природних комплексів (їх унікальність, наявність природних перешкод, екзотичність) а також до інженерних споруд, які забезпечують обслуговування спортивного комплексу занять (гірськолижні підйомники, канатні дороги, спортивні майданчики й т.ін.). Розрізняють:

- рекреаційно-спортивний мисливський;
- рекреаційно-спортивний рибальський;
- рекреаційно-спортивний гірськолижний

Рекреаційно-пізнавальний тип ТРС шляхом використання природних і культурних цінностей виконує основну функцію духовного розвитку особистості. При цьому головним видом споживання виступають інформація та враження, а не які-небудь речовини або енергія. Ведучим типом занять виступають екскурсії й творчість (малювання, фотомисливство). Ці типи занять доповнюються відвіданням масових видовищ (виставки, концерти, спектаклі, богослужіння (паломництво) і ін.). Характерні високі вимоги, які пред'являються по відношенню до:

- природних комплексів, їх збереженості та унікальності (екологічний туризм);
- культурно-історичних комплексів (їх збереженості, історичної значимості);
- забезпеченості мережею комунікацій та інженерних споруд (засоби розміщення видові площадки, сфери послуг і харчування).

Для даного типу ТРС також характерні цінність цілого комплексу, а не окремих його компонентів, менші вимоги до комфортності кліматичних умов, висока рухомість відпочиваючих, високі вимоги до інформаційного обслуговування, комфортність транспортних засобів, місць ночівлі і харчування. Розрізняють:

- пізнавально-культурний;
- пізнавально-природний.

Узагальнюючи вище сказане, зазначимо, ще одне визначення ТРС – ТРС виступає як форма організації рекреаційної діяльності на певній території, в межах якої досягається оптимальний взаємозв'язок, просторова й

функціональна координація окремих підсистем, що беруть участь у реалізації рекреаційної функції певної території.

4.2 Наукові категорії розвитку й розміщення рекреації та туризму. Етапи та стадії формування територіальних рекреаційних комплексів

Розвиток рекреації і туристської діяльності у світі та окремих країнах, розміщення і просторово-територіальні зв'язки об'єктів рекреаційного господарства є наслідком дії (впливу, реалізації) як об'єктивних (незалежних від волі людини) законів і закономірностей, так і суб'єктивної волі людських спільнот.

Рекреаційна діяльність ґрунтується у своєму розвитку на загальних законах буття, які мають у цій науці специфічні вияви, тобто закономірності.

Наукові категорії РКС представлено на рисунку 4.3:

Закони → закономірності → принципи → фактори

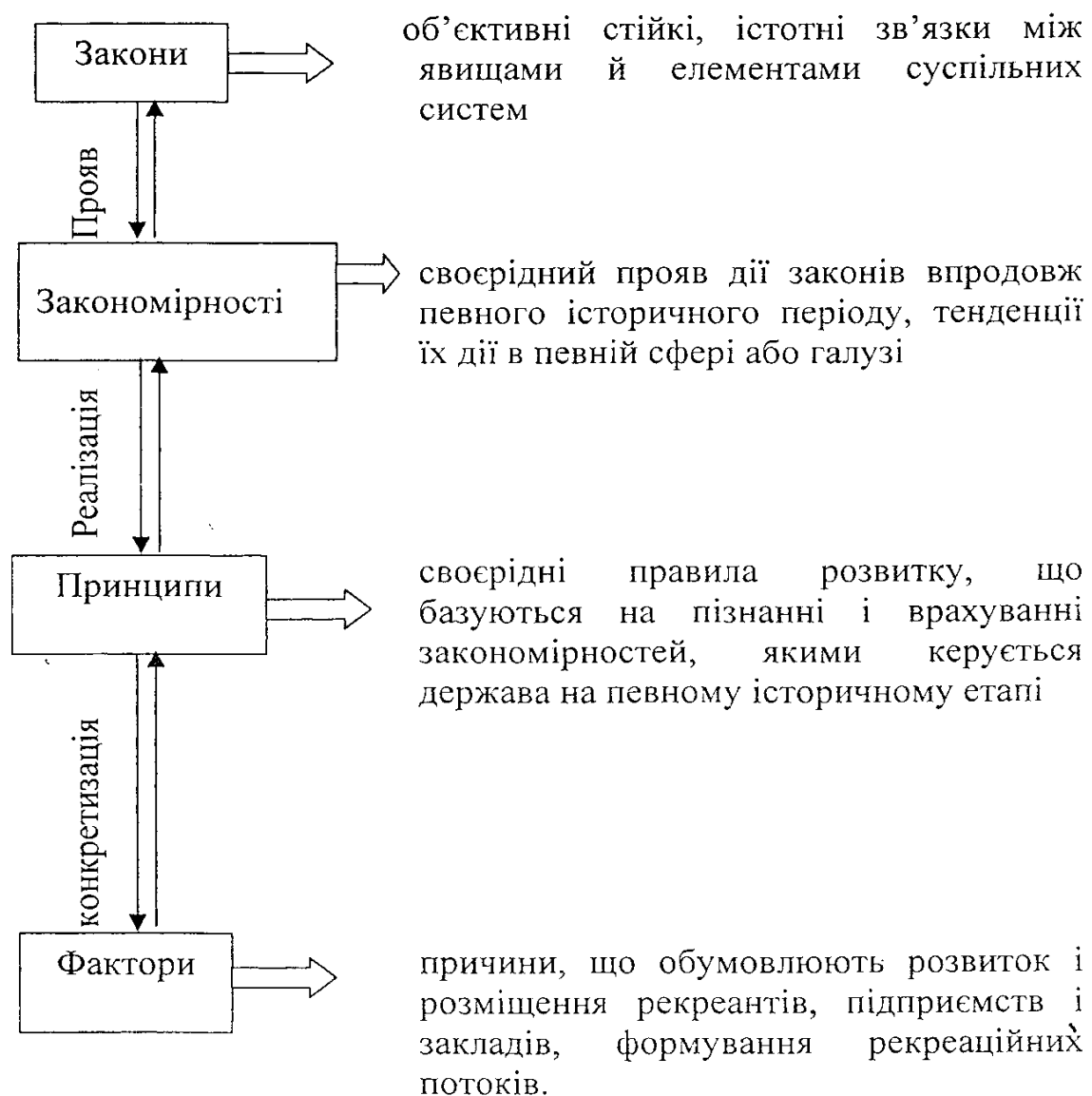

Рисунок 4.3 – Наукові категорії розвитку й розміщення рекреації та туризму

Закони рекреаційної діяльності (за О. І. Шаблієм):

1. Генетичні [міжнародного (територіального) поділу праці, концентрації виробництва, нерівномірності розвитку];
2. Структурні (цілісність внутрішніх взаємозв'язків між елементами);
3. Відповідності (залежність від циклічності життєдіяльності з іншими соціально-економічними системами);
4. Функціональні (урізноманітненості, ускладненості, екологізації).

Закономірності:

1. Рекреаційна концентрація; рекреаційна спеціалізація; рекреаційна диференціація; формування країн-постачальників і країн, що обслуговують рекреантів і туристів;
2. Комплексність рекреаційних послуг; взаємозамінність рекреаційних циклів; цілісність і стійкість; ієрархічність;
3. Сезонність; циклічність; залежність від ресурсної складової; обумовленість рекреаційним попитом; збігання з системою розселення; вибірковість комфортності;
4. Комплексоутворювальна функція; збільшення й диференціація рекреаційних послуг; стадійність розвитку; пріоритетність екологічної складової.

Принципи:

1. Ринкових економічних відносин.
2. Різноманітних форм господарювання.
3. Державного регулювання.
4. Правового забезпечення.
5. Соціальної спрямованості та доступності.
6. Рекреаційного природокористування (збереження екологічної рівноваги).
7. Пріоритетності самоуправління і обмеженого централізму.
8. Співробітництва держав із метою розвитку рекреації та туризму.
9. Збалансованості рекреаційного попиту, пропозиції і рекреаційних послуг із наявними рекреаційними ресурсами.

При визначенні стадій формування рекреаційних комплексів використовується показник, що характеризує відношення сформованого рекреаційного господарства і супутніх галузей до оптимально можливого. Критеріями для виділення етапів є інтенсивність, методи і характер освоєння рекреаційних ресурсів, види рекреаційної діяльності, які отримали розвиток в певній місцевості.

Етапи та стадії формування ТРК:

I етап. Локалізаційний. Поодиначне розміщення закладів, об'єктів і територій рекреаційного призначення.

II етап. Концентраційний. Зростання чисельності рекреантів та кількості рекреаційних закладів і об'єктів, збільшення числа супутніх підприємств, формування рекреаційної спеціалізації.

III етап. Комплексоутворюючий (системний). Виділення рекреації в провідну функцію зайнятості населення, всі інші галузі – як допоміжні та супутні.

Стадії формування рекреаційних комплексів:

- 1) регіональна або початкова;
- 2) розвитку;
- 3) спеціалізації;
- 4) комплексна;
- 5) реконструктивна.

Кожний рекреаційний комплекс пропонує ринку свої рекреаційно-туристські послуги, які, як і будь-який інший продукт, має певний життєвий цикл, що складається з наступних фаз (рис. 4.4 – 4.5):

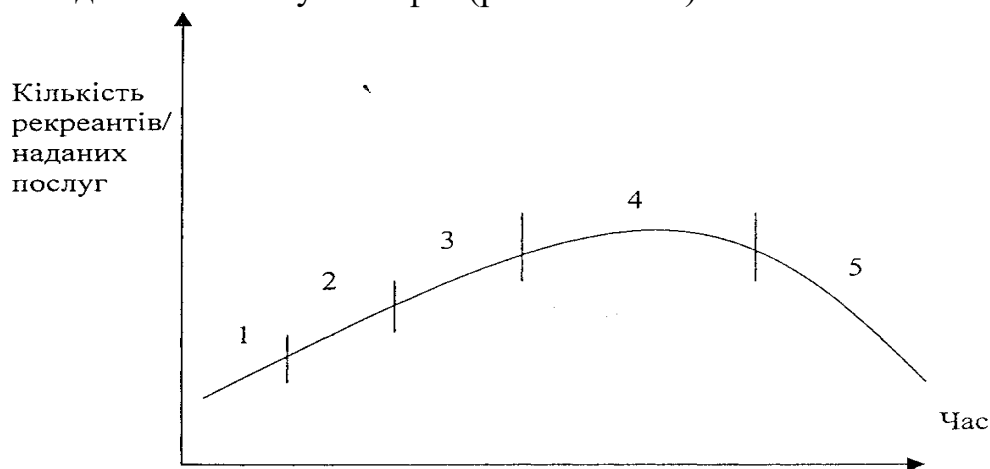

Рисунок 4.4 – Життєвий цикл рекреаційно-туристської послуги і цикл розвитку рекреаційних функцій території (Стадії циклу: 1. Освоєння. 2. Розвитку. 3. Закріплення. 4. Стагнації. 5. Спаду).

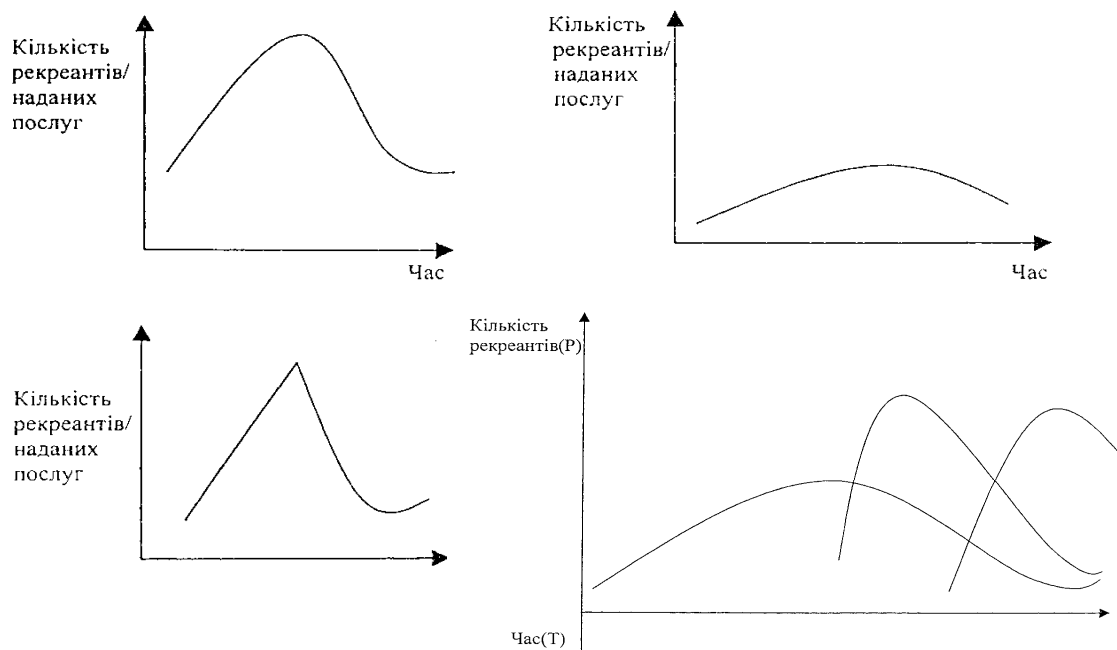

Рисунок 4.5 – Варіації кривої життєвого циклу рекреаційно-туристських послуг

Територіальна структура рекреаційного обслуговування дуже динамічна і керована в своєму розвитку, її життєвий цикл, на відміну від життєвого циклу послуги, не переривається, а лише продовжується в нових формах (рис. 4.6).

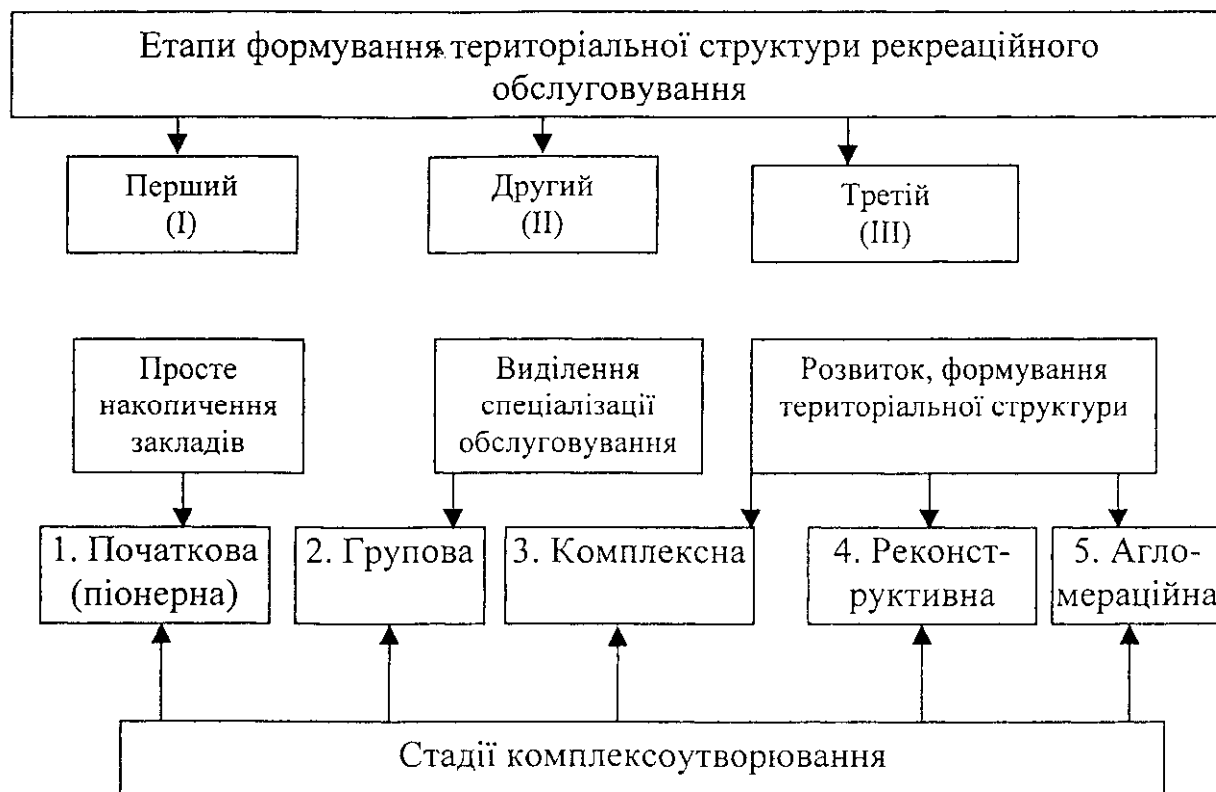

Рисунок 4.6 – Етапи формування територіальної структури рекреаційного обслуговування

Тривалість етапів життєвого циклу залежить багато в чому від можливостей туристського напрямку. Все має значення: транспортна доступність, державна політика в галузі туризму, наявність або відсутність напрямків-конкурентів.

4.3 Типологія рекреаційних занять. Цикли рекреаційної діяльності

Види рекреаційної діяльності мають певну кількість способів реалізації, які називаються елементарні рекреаційні заняття. **Елементарні рекреаційні заняття** (далі – ЕРЗ) – внутрішньо цілісна, однорідна, не роздільна на технологічні компоненти рекреаційна діяльність. Елементарні рекреаційні заняття є основою для конструювання циклів рекреаційних занять. За даними закордонних соціологів, число елементарних рекреаційних занять подвоюється щодесять років, до початку ХХІ століття їх налічувалося вже більше 100 тис. видів. Очевидно, що оперування такою базою вимагає застосування типізації ЕРЗ і зведення їх у більш загальні групи – типи рекреаційної діяльності.

Тип рекреаційної діяльності – однорідне угруповання елементарних рекреаційних занять, кожне з яких взаємозамінне й альтернативне для всіх

інших елементарних рекреаційних занять даної групи. Інакше кажучи, до одного типу рекреаційної діяльності будуть належати взаємозамінні елементарні рекреаційні заняття. Так, за типологією рекреаційні заняття можна розділити на дві групи:

1. Група відновлення:

- рекреаційно-лікувальні, які являють собою систему занять, жорстко обумовлених методами санаторно-курортного лікування – бальнеолікування, грязелікування, кліматолікування тощо;

- рекреаційно-оздоровчі, коло яких набагато ширше, різноманітніше й практично не обмежується – прогулянки, купання, сонячні ванни тощо.

– Група розвитку:

- рекреаційно-спортивні, спрямовані на розвиток фізичних сил людини - заняття всіма видами спорту;

- рекреаційно-пізнавальні, які покликані духовно розвивати людину – екскурсії, відвідання музеїв, театрів, кіноконцертних залів.

Уся розмаїтість елементарних рекреаційних занять у розгорнутій класифікації представлена 67 типами рекреаційної діяльності.

Кожне з ЕРЗ може бути належне до класу лідируючих або «провідних», залежно від того, чи є воно цільовим заняттям з позиції рекреаційних функцій. За цією ознакою виділяються:

- *цільові* ЕРЗ, що є головним мотивом рекреаційної діяльності;

- *додаткові* ЕРЗ, що не реалізують основну мету рекреації, але урізноманітнюють цикл рекреаційних занять, пожвавлюють його;

- *супутні* ЕРЗ, що не дають специфічного рекреаційного ефекту, але необхідні за фізіологічними і технологічними обмеженнями.

Наприклад, екскурсії будуть цільовими для реалізації пізнавальної функції, додатковими для оздоровчої й супутніми для лікувальної.

ЕРЗ перебувають у певній взаємозалежності в межах певних типів і циклів рекреаційної діяльності. Із цих позицій їх характеризують: *взаємозамінність* (альтернативність) – можливість без видимого збитку для цілей рекреації замінити одне ЕРЗ на інше. Ця характеристика виявляється дуже важливою у практиці організації рекреаційної діяльності: коли можливостей для здійснення якого-небудь ЕРЗ може не бути, необхідно компенсувати цей недолік пропозицією рекреантові іншого схожого за змістом ЕРЗ. Наприклад, у негрибний період можна запропонувати збирання ягід, лікарських трав, горіхів й т. ін.; *взаємозумовленість* – відношення, що приводить до поняття «режим рекреаційної діяльності» – це послідовність ЕРЗ із фіксацією їхньої тривалості й інтенсивності в циклі рекреаційних занять; *протипоказаність* – несумісність деяких ЕРЗ між собою в даний відрізок часу; *атраактивність* – індивідуальна або групова привабливість рекреаційних занять і їх сполучень.

Особливістю організації рекреаційної діяльності є те, що в ході її здійснення види занять комбінуються між собою. Стійка комбінація повторюваних рекреаційних занять за певний відрізок часу одержала назву циклу рекреаційної діяльності.

Цикл рекреаційної діяльності (ЦРД) – взаємопов’язане і взаємообумовлене сполучення типів рекреаційної діяльності, яке виникає на основі ведучого мотиву рекреаційної діяльності; програма відпочинку, яка дозволяє на основі поведінкових можливостей і зразків реалізувати певні рекреаційні цілі, мотивації й вимоги рекреантів у конкретних умовах.

Знання циклів рекреаційної діяльності допомагає організаторам відпочинку повніше задовольняти рекреаційні потреби, раціонально організовувати рекреаційну діяльність і, відповідно, одержувати найбільші прибутки від реалізації правильно розроблених рекреаційних послуг.

Кожна людина самостійно неусвідомлено конструює ЦРД, виходячи з власних уявлень про корисність і атрактивність рекреаційної діяльності, звичок, моди, цін, грошових доходів та інших факторів. Найчастіше самостійно організована діяльність слабо відповідає рекреаційним потребам. ЦРД має задовольняти двом фундаментальним вимогам: рекреаційній корисності й індивідуальній привабливості.

Таким чином, ЦРД становлять системну структуру, що адекватно відбиває властивості й відносини як суб’єкта, так і об’єкта рекреації. З їхньою допомогою можна врахувати рекреаційні потреби й сформулювати вимоги до умов їхньої реалізації, визначити технологію обслуговування. Усього за допомогою оптимізації отримано 17 різних ЦРД:

- χ₁ – водний;
- χ₂ – альпійський;
- χ₃ – альпіністський;
- χ₄ – активно-оздоровчий;
- χ₅ – комерційно-діловий;
- χ₆ – лікувально-курортний;
- χ₇ – культурно-історичний (екскурсійний);
- χ₈ – мисливсько-рибальський;
- χ₉ – паломницький;
- χ₁₀ – приморський;
- χ₁₁ – пригодницький;
- χ₁₂ – розважальний;
- χ₁₃ – спортивний;
- χ₁₄ – фестивально-конгресний;
- χ₁₅ – екологічний;
- χ₁₆ – екзотичний;
- χ₁₇ – етнографічний.

Виокремлюють добові, відпускні, життєві цикли рекреаційної діяльності, цикли, характерні для певних вікових і соціальних груп. Добовий цикл рекреаційної діяльності як певне сполучення елементарних рекреаційних занять, що здійснюються протягом невеликих відрізків часу, може бути розглянутий як первинний осередок. Добові цикли рекреаційної діяльності здебільшого багаторазово повторюються протягом певного тривалого відрізка часу для однієї людини. Найбільш придатними для щоденного відпочинку є

наступні рекреаційні заняття: прогулянковий відпочинок, водні процедури, фізичні вправи, читання, перегляд телепрограм, самоосвіта; для щотижневого відпочинку – рухливі заняття на воді, спортивний туризм, спортивні ігри та вправи, екскурсійний, рибальсько-мисливський, розважальний цикл; для відпустки – активно-оздоровчий, спортивний, курортний, культурно-історичний.

При конструюванні ЦРД беруть до уваги таке:

1. Кожний тип рекреаційної діяльності утворюється шляхом чергування кількох різних циклів рекреаційної діяльності.

2. Специфіка циклів формується на основі рекреаційних потреб.

3. Визначаються основні й додаткові (за вибором рекреанта) типи рекреаційної діяльності. Для різних типів рекреаційної діяльності одні й ті ж самі рекреаційні заняття можуть бути цільовими, додатковими чи супутніми.

4. Ураховуються основні характеристики рекреаційних занять – взаємодоповнюваність, взаємозамінність, протипоказаність, атрактивність.

5. Приналежність елементарних рекреаційних занять до різних типів рекреаційної діяльності не є строго фіксованою. Кожний з типів рекреаційної діяльності при конструюванні циклів може доповнюватися ЕРЗ з інших груп.

Таким чином, рекреаційна діяльність полягає у виборі елементарних рекреаційних занять, із яких формуються типи рекреаційної діяльності, а далі з них складають цикли рекреаційної діяльності (програму відпочинку). Така процедура формування ЦРД дозволяє рекомендувати рекреантові оптимальні сполучення типів рекреаційної діяльності й відповідних їм занять. ЦРД виступають структурною композицією рекреаційної діяльності, мають внутрішню цілісність і цільову орієнтацію. Враховують як групові, так і індивідуальні потреби рекреантів.

Загалом для сучасного етапу розвитку рекреаційної діяльності необхідно зазначити кілька тенденцій, що відбивають зміну в структурі рекреаційних потреб:

1. У рекреаційній діяльності беруть участь усі верстви населення незалежно від віку, доходів, статі й ін. характеристик.

2. Скорочення тривалості відпускнуго періоду при одночасному збільшенні частоти виїздів на відпочинок.

3. Щорічне зростання кількості й видів нових рекреаційних занять: екологічний туризм, спа, екстрим та ін. і відповідне залучення нових видів рекреаційних ресурсів.

4. Зростання значення відпочинкових, спортивних і оздоровчих занять.

5. Відносне зниження частки лікувальних занять.

Питання і завдання для самоперевірки:

1. Поняття ТРС і ТРК.

2. Структурна схема ТРС.

3. Технічний блок (технічна підсистема) в ТРС, його місце й роль, взаємозв'язок із іншими підсистемами.

4. Підсистема обслуговуючого персоналу (обслуговуючий блок) у ТРС, його місце й роль, взаємозв'язок з іншими підсистемами.

5. Управлінський блок (підсистема управління) в ТРС, його місце і роль, взаємозв'язок з іншими підсистемами.

6. Підсистема «Природні й культурні комплекси» в ТРС, її місце й роль, взаємозв'язок з іншими підсистемами.

7. Група відпочиваючих у ТРС, її місце й роль, взаємозв'язок з іншими підсистемами.

8. Властивості ТРС.

9. Типологія ТРС за функціями рекреаційної діяльності.

10. Визначте основні структурні закономірності розвитку рекреаційної діяльності.

11. Які закономірності рекреаційної діяльності, на вашу думку, є найбільш суттєвими за сучасних ринкових умов розвитку продуктивних сил?

12. Назвіть основні елементи територіальної організації рекреації й туризму. Як вони пов'язані з циклами рекреаційної діяльності?

13. Які ознаки локалізаційного етапу формування рекреаційного комплексу? Чи є на сучасному етапі приклади таких комплексів?

14. Яка залежність стадій формування рекреаційних комплексів з особливостями розвитку рекреаційних функцій територій?

15. Що таке елементарні рекреаційні заняття, які їх основні характеристики?

16. Що таке тип рекреаційної діяльності? Наведіть декілька прикладів.

17. Дайте визначення поняттю «цикл рекреаційної діяльності». Який практичний сенс має визначення і дотримання циклів рекреаційної діяльності?

18. Побудуйте схему щоденного рекреаційного циклу на власному прикладі.

19. Побудуйте схеми екскурсійно-пізнавального (тривалість 10 діб), спортивного (тривалість 14 діб), активно-оздоровчого (тривалість 7 діб), приморського (тривалість 14 діб) циклів.

20. Які основні тенденції притаманні сучасному етапу розвитку рекреаційної діяльності?

ТЕМА 5

РЕКРЕАЦІЙНЕ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ Й ОХОРОНА ПРИРОДИ

5.1 Сутність і функціональна модель рекреаційного природокористування.

5.2 Охорона природи як одна з функцій рекреаційного природокористування. Рекреаційний вплив на природні комплекси. Інструменти охорони природи в системі природокористування.

5.3 Рекреаційна дигресія. Поняття рекреаційної дигресії. Визначення стадій рекреаційної дигресії. Інструментами регулювання чисельності відпочиваючих. Рекреаційне зонування території.

5.4 Рекреаційне навантаження. Поняття рекреаційного навантаження та

рекреаційна ємність території. Методичні підходи до визначення навантажень на рекреаційні території.

5.5 Платне природокористування як інструмент охорони природи в системі рекреаційного природокористування.

5.6 Основні напрями природоохоронної діяльності в процесі рекреаційного використання ресурсів на сучасному етапі.

5.1 Сутність і функціональна модель рекреаційного природокористування

Природокористування – це основна форма взаємодії суспільства і природного середовища, яка реалізується через систему заходів, спрямованих на освоєння, використання, перетворення, відновлення і охорону природних ресурсів, і відображає зв'язки між виробництвом, населенням і оточуючим середовищем. У процесі рекреації природа виступає одним з провідних факторів відпочинку й оздоровлення, відновлення фізичних і нервово-психічних сил людини. Історична закономірність взаємодії суспільства й природи проявляється в розширенні впливу людини на природу при зростанні темпів економічного розвитку й усвідомленні необхідності збереження природного середовища як основи існування людства.

Природокористування являє собою виробничо-наукову діяльність людини, спрямовану на комплексне вивчення, освоєння, використання, перетворення, відновлення та охорону природного середовища.

На відміну від інших усталених видів природокористування, рекреаційне природокористування відзначається рядом специфічних особливостей. По-перше, рекреаційне господарство в значній мірі орієнтоване на використання природних ресурсів і, на відміну від більшості інших галузей господарства, продукція яких транспортується до споживача, для отримання рекреаційних послуг споживач повинен дістатися до місця розташування рекреаційних ресурсів, що викликає значні міграційні потоки. Відповідно, споживання рекреаційних ресурсів відбувається в місці їх локалізації і не супроводжується їх вилученням з природного середовища. По-друге, природні ресурси є провідним фактором, який визначає рекреаційне використання території: від того, яким набором природних ресурсів володіє територія, залежить організація видів і форм рекреаційної діяльності. По-третє, на долю рекреації припадає провідна роль у використанні природних комплексів та їх елементів, які раніше не були задіяні у господарському обігу (гірські території, особливі ландшафти, печери й порожнини, гейзери, водоспади, підводний світ). По-четверте, рекреація – це багатоцільовий вид природокористування. Задовольняючи вимоги різних груп рекреантів рекреація висуває різні вимоги до природних комплексів і оптимально взаємодіє з іншими видами природокористування. Узагальнюючи специфічні особливості рекреаційного природокористування, можна говорити про комплексність, повсюдність, додатковість, які йому притаманні.

Рекреаційне природокористування можна визначити як область теорії й

практики, що пов'язана з пошуком оптимальних режимів використання природних ресурсів у рекреаційних цілях. При цьому функціональна модель рекреаційного природокористування концентрується навколо природного комплексу (рис. 5.1).

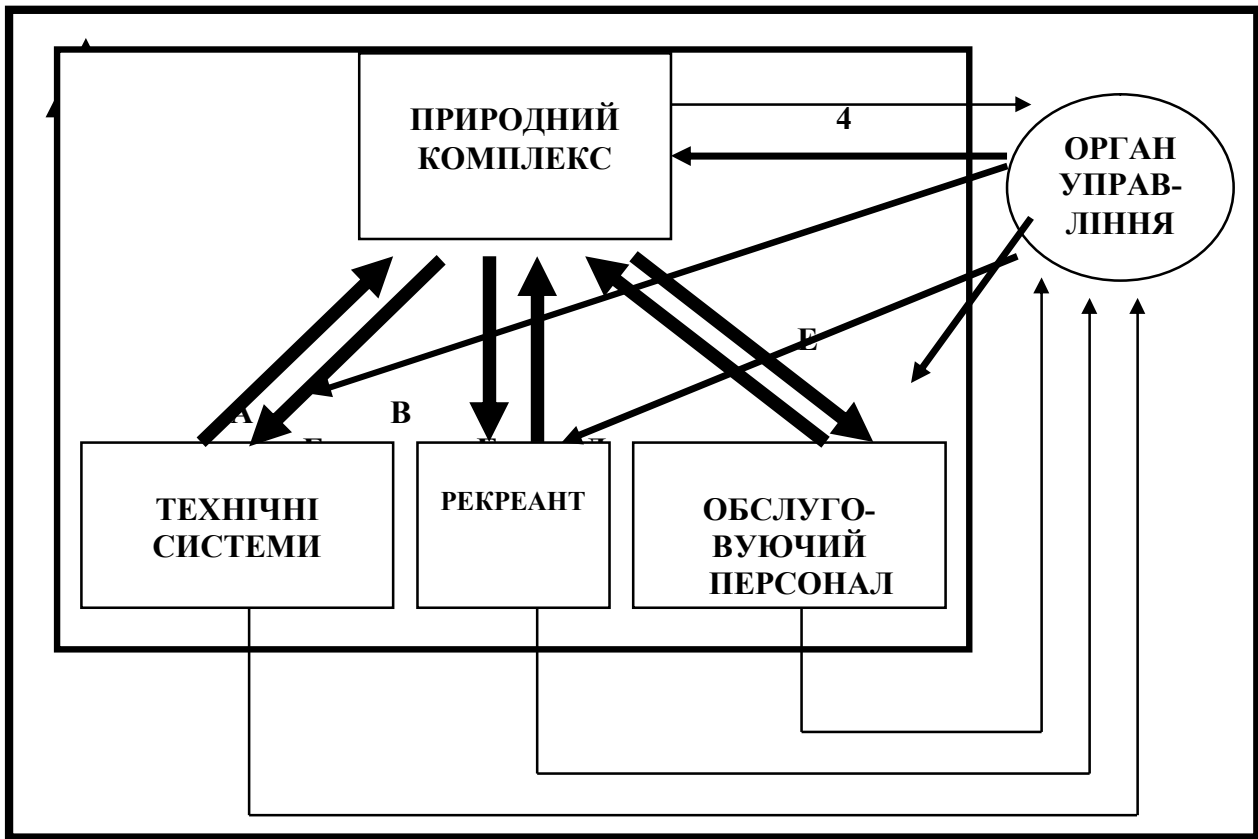

Рисунок 5.1 – Функціональна модель рекреаційного природокористування:

—————➔— Зв'язок природного комплексу з іншими підсистемами:

А – технологічні впливи на природні комплекси;

Б – вимоги до технологічних ресурсів;

В – вибірковість природних умов;

Г – антропогенні рекреаційні впливи;

Д – антропогенні побутові впливи;

Е – вимоги до середовища життєдіяльності з боку місцевого населення.

—————➔— Інформація про стан підсистем:

1 – про запаси технологічних природних ресурсів і екологічної ефективності технологій;

2 – про відповідність природних умов вимогам рекреантів і рівні задоволення рекреаційних потреб;

3 – про комфортність природних умов для життя людей;

4 – про стійкість природного комплексу.

—————➔— Команди управління.

Спираючись на визначення поняття природокористування, **рекреаційне природокористування**, у більш загальному визначенні даного поняття, виступає як раціональне використання природних ресурсів для задоволення рекреаційних потреб людини. Воно являє собою цілісний процес, що поєднує в собі організацію рекреаційної діяльності на основі використання природних ресурсів і умов, задоволення рекреаційних потреб населення і попередження негативних змін у довкіллі під впливом рекреаційної діяльності. Рекреаційне природокористування має певні регіональні особливості й має розглядатись у контексті регіональної господарської діяльності.

Управління рекреаційними впливами на природні комплекси передбачає вдосконалення програм відпочинку рекреантів та розробку циклів рекреаційної діяльності в напрямку зростання їх екологічної ефективності (розвиток активних видів туризму, природничих екскурсій, екологічне виховання туристів та залучення до природоохоронних заходів під час відпочинку), рекреаційний благоустрій території, проведення функціонального зонування територій, вдосконалення організаційного, правового та економічного регулювання поведінки рекреантів. Управління побутовими антропогенними впливами на природний комплекс передбачає впровадження та вдосконалення екологічно безпечних побутових технологій, зниження частки людської праці в обслуговуванні, розповсюдження технологій самообслуговування, підвищення рівня кваліфікаційних вимог та критеріїв відбору персоналу рекреаційних установ. Управління виробничими впливами на природні комплекси й рекреаційні ресурси передбачає вдосконалення та впровадження безвідходних технологій, оцінку та охорону природних рекреаційних ресурсів, раціональне територіальне планування, впровадження платного природокористування.

Рекреаційне природокористування реалізується через комплекс заходів, пов'язаних із використанням природних ресурсів з метою оздоровлення людини, відновлення її фізичного та психологічного самопочуття, розширення екологічного і культурного світогляду. Головним завданням рекреаційного природокористування на сьогодні має виступати вивчення структури, динаміки та прогноз розвитку ландшафтів – як природних, так і культурних – у відповідності до інтересів рекреантів. Рекреаційне природокористування є складовою частиною загальної системи природокористування, яка заснована на врахуванні соціально-економічних та екологічних законів.

Рекреаційне природокористування має три основні функції (рис. 5.2). *Соціальна функція* рекреаційного природокористування – це задоволення специфічних потреб населення у відпочинку, оздоровленні, спілкуванні з природою, що сприяє зміцненню фізичного і розумового здоров'я суспільства. *Економічна функція* полягає, головним чином, у відновленні робочої сили. Завдяки рекреації підвищується працездатність, збільшується фонд робочого часу, що сприяє зростанню продуктивності праці. До економічної функції належать також розширення сфери застосування праці та прискорений розвиток соціальної й виробничої інфраструктури на територіях інтенсивного рекреаційного природокористування. *Природоохоронна функція* полягає в

попередженні деградації природних рекреаційних комплексів під впливом антропогенної діяльності, в тому числі й рекреаційної.

Рисунок 5.2 – Основні функції рекреаційного природокористування

Природні рекреаційні ресурси – незамінна умова розвитку рекреації. Тому раціональне їх використання, відновлення та охорона є одним із важливих завдань. Основні підсистеми й напрями удосконалення природно-ресурсної бази рекреації наведені на рисунку 5.3.

Рисунок 5.3 – Основні підсистеми й напрями вдосконалення природно-ресурсної бази рекреації

Слід підкреслити, що рекреаційне природокористування викликає необхідність охорони й відновлення не тільки природних ресурсів, але й природних умов, які становлять середовище існування людей.

5.2 Охорона природи як одна з функцій рекреаційного природокористування. Рекреаційний вплив на природні комплекси.

Інструменти охорони природи в системі природокористування

Головна сутність охорони природи – турбота про те, щоб природа не втратила здатності самовідновлюватися; турбота про підтримку продуктивності й привабливості природи для наступних поколінь. Виходить, охорона природи і її використання не тільки не суперечать одна одній, але й тісно пов'язані між собою як два боки одного явища.

Охорона природи здійснюється насамперед для того, щоб можна було її використовувати. Отже, природа охороняється не від людей, а для людей і для різних галузей промисловості, сільського господарства, транспорту, рекреації. Завданнями охорони природи в сучасних умовах розвитку рекреаційної діяльності постають:

- забезпечення раціонального господарського використання ресурсів, оскільки рекреаційне господарство є провідною галуззю сучасної економіки і, як і інші галузі промисловості, є споживачем природних ресурсів, виступає однією з форм природокористування. Таким чином, охорона природи певною мірою здійснюється і для її раціонального використання в рекреації. Досягнення раціонального використання природних ресурсів в рекреації має ґрунтуватися на принципі сталого розвитку, який пропагує використовувати природні ресурси в обсязі, який не перевищує природної здатності їх відновлення або самовідтворення;

- забезпечення запитів охорони здоров'я. Охорона природи для підтримки на необхідному рівні здорових природних умов існування людини викликана зростанням негативних впливів індустріалізації, ростом народонаселення і міст, небезпечним забрудненням навколишнього середовища. Нейтралізація цієї шкоди може йти по двох напрямках, що не виключає один одного. Один шлях – усунення чи часткове зменшення негативних факторів цивілізації, що вимагає значних капіталовкладень через екологізацію виробничої діяльності. Другий шлях — періодичне оздоровлення організму людини під впливом природних ресурсів, що за своєю суттю співпадає з завданнями рекреаційної діяльності;

- охорона природи з метою пізнання навколишнього світу і розвитку науки – диктується зникненням ряду тваринних і рослинних видів, їхньою зміною під впливом людини, а також необхідністю більш поглибленого вивчення об'єктів природи. Вивчення природи необхідно й в освітніх інтересах, для задоволення пізнавальних запитів, що також характерно для сенсу рекреаційної діяльності;

- задоволення духовних запитів людини в красі природи: мальовничих ландшафтах, тиші лісу, гуркоті водоспаду, морському просторі, досконалих формах тварини чи рослини. Охорона природної краси є неодмінною умовою для здійснення рекреаційної діяльності. Вона немислима без використання естетичних якостей природи й заспокійливої краси природного середовища;

- виховання через відчуття причетності до долі усієї планети, власної

відповідальності перед майбутніми поколіннями людей і боргу щодо «братів менших» – тваринного і рослинного світу. Охорона природи учить комплексному вдумливому підходу до оцінки «гарного» й «поганого», «шкідливого» й «корисного», розширює світогляд.

Таким чином, охорона природи переслідує достатньо різноманітні задачі. Виникла як один із засобів забезпечення людини предметами першої життєвої необхідності (продукти харчування, сировина для виробництва одягу, будівельний матеріал), продуктами розвитку рослинництва і тваринництва, охорона природи в даний час здійснюється значною мірою з метою забезпечення охорони здоров'я, задоволення науково-пізнавальних, виховних та естетичних інтересів. Цілком очевидною є зацікавленість рекреаційної галузі у збереженні навколишнього середовища.

Рекреаційні вимоги до стану навколишнього середовища повністю співпадають з екологічними потребами кожної людини. Разом з тим масовий і неконтрольований розвиток рекреації останнім часом завдає відчутної шкоди природному середовищу. Загрозу для природи становлять, зокрема, розбудова туристсько-рекреаційних комплексів та супутньої інфраструктури; безпосередній вплив рекреантів, особливо неорганізованих (витоптування рослин, ущільнення ґрунту, пожежі тощо); технологічні процеси в рекреаційній сфері (експлуатація та вичерпання рекреаційних ресурсів, їх забруднення, активізація несприятливих природних процесів тощо); забезпечення побутових потреб обслуговуючого персоналу та рекреантів.

Подолання суперечності між необхідністю задоволення зростаючих рекреаційних потреб населення та охорони природи обумовило появу і впровадження в системі природокористування інструментів охорони природи (наведено на рис. 5.4).

Рисунок 5.4 – Інструменти охорони природи в системі природокористування

Основою дії адміністративно-правового механізму виступає впровадження системи обмежень природокористування, яке викликане ненормованим рекреаційним використанням ландшафтів, що часто призводить до порушення ґрунтового і рослинного покривів, погіршення умов проживання й безпосереднього винищення диких тварин, забруднення середовища, порушення зв'язків у біогеоценозах.

Навіть за дуже помірних доз рекреація приводить до суттєвих змін видового складу й чисельності рослин і тварин. Постійний вплив цього фактора спрощує структуру фітоценозу і біоценозу в цілому. У процесі змін, що відбуваються, зменшується розмаїття і кількість тварин. У кінцевому результаті, наприклад, у лісі, де систематично відпочивають люди, витоπτується трав'яний покрив, спочатку рідшає, а потім повністю гине підлісок і підріст. Розрідження підлісового ярусу й порушення надґрунтового покриву різко знижують кормові ресурси, погіршують умови для розмноження тварин і птахів.

5.3 Рекреаційна дигресія. Поняття рекреаційної дигресії. Визначення стадій рекреаційної дигресії. Інструментами регулювання чисельності відпочиваючих. Рекреаційне зонування території

Стихійне рекреаційне освоєння може призводити до повної втрати природними комплексами їх лікувальних, оздоровчих пізнавальних, естетичних чи інших, цінних з точки зору рекреації, властивостей. Ці процеси мають назву **рекреаційної дигресії**.

Багато вітчизняних і зарубіжних дослідників вважають основним індикатором стійкості природного комплексу кількісну і якісну зміну трав'яного покриву та ущільнення ґрунту. На основі даного критерію виділено 5 стадій дигресії природних комплексів:

1. Корінні незмінені – діяльність людини не внесла до лісового комплексу ніяких помітних змін.

2. Мало змінені – рекреаційний вплив людини виражається у встановленні розрідженої мережі стежок, у появі серед трав'янистих рослин деяких світлолюбних видів, у початковій фазі руйнування підстилки.

3. Помірно змінені – стежкова мережа порівняно густа, у трав'янистому покриві переважають світлолюбні види, починають з'являтися й лугові трави, потужність підстилки зменшується, на позастежкових ділянках поновлення лісу все ще задовільне.

4. Сильно змінені – густа мережа стежок, у складі трав'янистого покриву кількість характерних лісових видів незначна, життєздатного підліску молодого віку (до 5–7 років) фактично не має, підстилка зустрічається фрагментарно навколо стовбурів дерев.

5. Дигресія – повна відсутність підстилки й підліску, окремими екземплярами на витоπτаній площі представлені бур'янисті й однолітні види трав.

Границя стійкості природного комплексу, тобто межа, після якої настають незворотні зміни, проходить між третьою й четвертою стадіями. Відповідно за гранично припустиме приймається те навантаження, що відповідає третій стадії дигресії. Незворотні зміни в природному комплексі починаються на четвертій стадії, а загроза загибелі лісових насаджень – на п'ятій стадії.

Таким чином, рекреаційна територія при неправильному її використанні досить швидко втрачає своє значення і стає малопридатною для відпочинку. Потік відпочиваючих направляється до інших місцевостей, які згодом також проходять весь цикл рекреаційної дигресії.

Інструментами регулювання чисельності відпочиваючих виступають:

- функціональне зонування рекреаційних територій;
- визначення, виходячи з фізико-географічних умов місцевості, допустимого рекреаційного навантаження;
- рекреаційний благоустрій території, в тому числі прокладання оптимальної мережі рекреаційних стежок;
- розробка і впровадження заходів, спрямованих на корегування поведінки відпочиваючих у природних комплексах;
- раціональна просторово-територіальна організація рекреаційних закладів.

Рекреаційне зонування – процес, у ході якого ідентифікуються ділянки територій із різним призначенням для рекреаційного використання з відповідними режимами й інтенсивністю рекреаційної діяльності. Наприклад, для об'єктів ПЗФ, таких як НПП та РЛП, виділяють наступні функціональні зони:

– *заповідна зона* – призначена для охорони та відновлення найбільш цінних природних комплексів, режим якої визначається відповідно до вимог, встановлених для природних заповідників;

– *зона регульованої рекреації* – в її межах проводяться короткостроковий відпочинок та оздоровлення населення, огляд особливо мальовничих і пам'ятних місць; у цій зоні дозволяється влаштування та відповідне обладнання туристських маршрутів і екологічних стежок; тут забороняються рубки лісу головного користування, промислове рибальство й мисливство, інша діяльність, яка може негативно вплинути на стан природних комплексів та об'єктів заповідної зони;

– *зона стаціонарної рекреації* – призначена для розміщення готелів, мотелів, кемпінгів, інших об'єктів обслуговування відвідувачів парку;

– *господарська зона* – у її межах проводиться господарська діяльність, спрямована на виконання покладених на парк завдань, розташовані населені пункти, об'єкти комунального призначення парку, а також землі інших землевласників та землекористувачів, включені до складу парку, на яких господарська діяльність здійснюється з дотриманням загальних вимог щодо охорони навколишнього природного середовища.

Для кожної з цих зон встановлюється диференційований режим щодо охорони, відтворення та використання їх природних ресурсів.

5.4 Рекреаційне навантаження. Поняття рекреаційного навантаження та рекреаційна ємність території. Методичні підходи до визначення навантажень на рекреаційні території

Рекреаційне навантаження — це показник безпосереднього впливу рекреантів та функціонування рекреаційного господарства на природні комплекси. Воно обчислюється як кількість рекреантів, котрі відвідали певну ділянку природного комплексу протягом одиниці часу. Розрізняють критичне (що викликає незворотні зміни у природному комплексі) й граничнодопустиме (що визначається тією кількістю рекреантів, яка не призводить до незворотних змін у природному комплексі) навантаження.

Незважаючи на складність розрахунків, наукою напрацьований досить значний, хоча й до певної міри суперечливий матеріал, пов'язаний з методикою визначення нормативів рекреаційного навантаження на природні комплекси.

Існує декілька методик визначення рекреаційного навантаження на певну територію, хоча жодна з них не має нормативного характеру. Норми рекреаційного навантаження не мають достатньої чіткості навіть для одного й того самого типу ландшафту. Це пов'язано з тим, що стійкість природних комплексів залежить від багатьох взаємопов'язаних природних чинників, сезону, видів рекреаційної діяльності. Тому достовірні дані щодо критеріїв і показників припустимих навантажень на ту чи іншу територію можна отримати на основі екологічних (стійкість природного комплексу до рекреаційних навантажень), фізичних (безпосередні фізичні вимоги до природного комплексу), психофізіологічних (вимоги до психофізіологічного комфорту відпочиваючих), порівняльно-аналітичних (аналогія з більш детально вивченими функціональними структурами) та експериментальних методів.

Для прикладу наведемо розраховані показники найбільш поширених нормативів рекреаційного навантаження, зібраних на основі різних інформаційних джерел:

- надмірно сухі сосняки (сосновий сухий бір) – 0,5–0,1 особи/га;
- сухі хвойні ліси – 1–2 особи/га;
- сухі мішані та листяні ліси – 2–3 особи/га;
- зволожені ліси (широколистяний вологий ліс) – 3–5 особи/га;
- сухі луки – 10–20 особи/га;
- луки нормального зволоження – 20–50 особи/га;
- акваторії для купання: поверхня води при глибині до 1,5 м при проточних водоймах – 1000–2000 особи/га; при непроточних водоймах – 500–1000 особи/га; акваторія для купання в морі та річках – 300–500 особи/га (окремі джерела – 2 тис. особи/га, максимальне рекреаційне навантаження на прибережні акваторії завширшки до 50 м становить 1100 особи/га);
- розміри території річкових і озерних пляжів треба приймати не менш 8 м² на одного відвідувача, довжину берегової смуги 0,25 м, площу акваторіальної зони 5 м², інші джерела – пляжі завширшки до 100 м – 1050 особи/га;

– акваторії для організації катання на човнах (2 особи на човні): гребні судна – 2–5 особи/га; парусні судна – 1–2 особи/га; моторні судна – 0,5–1,0 особи/га;

– зона розбивки палаток (3 особи на палатку): прибережні табори – 300 особи/км; глибинні табори – 300 особи/га; території рекреаційної забудови – 50–200 особи/га;

– прибережна акваторія для рибної ловлі – 10–20 особи/га;

– приміські зони відпочинку, ігрові майданчики – 80 м²/особи;

Кожний окремих ресурс – це елемент цілісного природного комплексу. Розрахунки рекреаційного навантаження на кожний із видів ресурсів у сумі дають можливість визначити показник рекреаційної ємності території. Під **рекреаційною ємністю** розуміють кількість осіб (рекреантів), які без істотної шкоди для природного комплексу можуть перебувати на певній території протягом одиниці часу.

Суміжними поняттями для рекреаційної ємності території є «природний рекреаційний потенціал», «природна продуктивна спроможність природного комплексу».

В. Ханбековою запропоновано визначати рекреаційну ємність як суму припустимих навантажень окремих рекреаційних зон (див. формулу 5.1).

$$E_y^p = \sum N_i S_i, \quad (5.1)$$

де N_i – припустиме рекреаційне навантаження на i -ту зону, яке призводить до 2-ї або початку 3-ї стадії дигресії; особи-дн./га;

S_i – площа i -тої ділянки у прийнятій системі зонування рекреаційних навантажень, га.

За М. М. Благою, продуктивна спроможність рекреаційних ресурсів залежить від об'єктивних і суб'єктивних факторів. Найважливішими з них є кількісні та якісні можливості використання самих ресурсів. Та чи інша територія спроможна, виходячи із наявних запасів рекреаційних ресурсів, надати рекреаційні послуги певній кількості осіб. Іншими словами, вона має певну пропускну спроможність, яка відповідає можливостям окремих її рекреаційних ресурсів, кожний з яких займає певну площу. Визначивши площу, обсяг, а також період експлуатації кожного з ресурсів, визначають сумарний природно-рекреаційний потенціал (далі – ПРП) усієї території. ПРП окремих видів рекреаційних ресурсів підраховується за формулою 5.2:

$$ПРП_i = S_i \cdot \epsilon_i \cdot T_i, \quad (5.2)$$

де ПРП _{i} – ПРП i -го ресурсу, особи/год,

S_i – площа, (обсяг), i -го ресурсу, га (м³),

ϵ_i – ємність i -го ресурсу, особи/добу (особи/м³/добу, особи/час/добу),

T_i – період експлуатації i -го ресурсу, діб/рік.

Сумарний ПРП території обчислюється за формулою 5.3:

$$ПРП = \sum_{i=1}^n S_i \cdot C_i \cdot T_i. \quad (5.3)$$

Із цієї формули зрозуміло, що при визначенні ПРП території за основу беруть сумарний потенціал окремих природних рекреаційних ресурсів.

Рекреаційна ємність території значною мірою залежатиме від рівня підготовленості рекреаційних ресурсів до їх використання з метою відпочинку (ступінь благоустрою) та особливостей рекреаційного процесу (організований чи неорганізований). У разі необлаштованості територій, невідповідності рекреаційних ресурсів до використання, стихійності рекреаційного процесу допустимі рекреаційні навантаження, і відповідно рекреаційна ємність, будуть порівняно невеликими, але остання може бути значно підвищена при умові благоустрою і організації рекреаційного процесу і розраховується як прогнозована рекреаційна ємність. За умови благоустрою ємність території може бути підвищена в декілька разів у порівнянні з природною ємністю природного комплексу.

Обчислення ємності природного комплексу вимагає врахування не лише тривалості перебування в даній місцевості рекреантів, міри їх організованості, благоустрою території, а й психофізіологічної комфортності, що визначається можливістю одночасного проведення в межах даної території будь-яких рекреаційних занять певним числом людей без шкоди для їх психофізіологічного комфорту, забезпеченні основних гігієнічних потреб та з урахуванням збереження натуральної природи. Так, наприклад, показники психофізіологічної комфортності для рекреаційних лісів – 0,5–1,0 особи/га; для водоймищ 0,005–1,0 особи/га; для катання на човнах: моторні судна – 0,05–1,0, парусні судна – 0,1–0,2, гребні судна – 0,2–0,5 особи/га; для купальних акваторій до глибини 1,5 м – 200–500 особи/га; пляжі – 100–2000 особи/га (при цьому площа водного дзеркала для пляжів у відповідності до санітарних норм повинна становити 5 м² на одного відпочиваючого при проточних водоймах і 10–15 м² при непроточних, а площа відкритої берегової смуги 5–10 м² на одного відпочиваючого або 0,5 погонного метра при ширині пляжу 15 м; для морських пляжів норма становить 5–10 м² берега і 5–20 м² акваторії).

Розробка і впровадження заходів спрямованих на корегування поведінки відпочиваючих у природних комплексах, базується на засадах здійснення різноманітних навчально-виховних заходів – масово-роз'яснювальна й пропагандистська робота, виховання й придбання через туризм і екскурсії природоохоронних знань, навичок і вмінь. У комплексі навчально-виховних заходів виділяється чотири види: інформаційні, навчальні, виховні й пропагандистські. Наприклад, Міжнародною організацією екотуризму (TIES) для більше глибокого розуміння туристом поводження в природному середовищі розроблені 10 заповідей екотуриста:

- 1) пам'ятати про уразливість Землі;

- 2) залишати тільки сліди, нести тільки фотографії;
- 3) пізнавати світ, до якого потрапив: культуру народів, географію;
- 4) поважати місцевих жителів;
- 5) не купувати товари виробників, що піддають небезпеки навколишнє середовище;
- 6) завжди ходити тільки протоптаними стежками;
- 7) підтримувати програми із захисту навколишнього середовища;
- 8) де можна, використовувати методи збереження навколишнього середовища;
- 9) підтримувати (патрунувати) організації, що сприяють захисту природи;
- 10) подорожувати з фірмами, що підтримують принципи екотуризму.

Економічні інструменти охорони природи доповнюються адміністративно-правовими та полягають у виборі оптимального з можливих варіантів багатоцільового природокористування. Будь-який природний комплекс може бути використаний для різних цілей природокористування (руральне, урбанізоване, промислове), для знаходження оптимального варіанту застосовують методи економічної оцінки.

5.5 Платне природокористування як інструмент охорони природи в системі рекреаційного природокористування

Іншим інструментом охорони природи виступає платне природокористування, засноване на платі за використання природних ресурсів у цілях рекреації, яке реалізується на двох рівнях: перший – рівень рекреаційних підприємств, що здійснюють відрахування за користування природними рекреаційними ресурсами та другий – споживачі, котрі сплачують за надання загальних та спеціальних рекреаційних послуг, які виробляються з використанням природних рекреаційних ресурсів та територій.

Наприклад, згідно з Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися бюджетними установами природно-заповідного фонду» оплата передбачена за такі послуги:

I. Послуги, які можуть надаватися установами природно-заповідного фонду згідно з їх функціональними повноваженнями:

1. Послуги, пов'язані із забезпеченням провадження рекреаційної діяльності на території установ природно-заповідного фонду: екскурсії маркірованими маршрутами, екологічними стежками, на виставки, до музеїв, еколого-просвітницьких центрів, засновниками яких є зазначені установи; екскурсії до карстових печер.

2. Організація та проведення освітньо-виховних і природоохоронних заходів.

3. Послуги, пов'язані з науково-дослідницькою діяльністю з охорони, відтворення та раціонального використання природних ресурсів, проведенням експертизи та лабораторних аналізів.

II. Послуги, які можуть надаватися установами природно-заповідного

фонду у сфері господарської діяльності:

1. Послуги, пов'язані зі створенням умов для організованого туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах з додержанням режиму територій та об'єктів природно-заповідного фонду: короткостроковий відпочинок; любительське (спортивне) рибальство; прогулянки (подорожі) на велосипеді, на конях; полювання та ін.

2. Фотопослуги, послуги з проведення громадянами та організаціями відео, кіно- та телевізійних зйомок у межах територій установ природно-заповідного фонду.

3. Перевезення туристів, відпочиваючих; користування автостоянками, пристанями (причалами), що належать установам природно-заповідного фонду.

4. Розміщення, проживання та харчування туристів, відпочиваючих.

5. Рекламно-видавнича діяльність та інші послуги.

Плата за надані послуги диференціюється в залежності від якісного й кількісного стану рекреаційних ресурсів, їх поширеності, цінності, унікальності, дефіцитності, ефективності, можливості відновлення, доступності, комплексності, продуктивності, вартості й частки витрат, пов'язаних із утриманням об'єкта.

Безумовно, вплив відпочинку й туризму на екологічну ситуацію всіх регіонів світу зростає. Але завдяки стійкому зростанню обсягів прибутків і масштабу цієї діяльності, збільшенню інвестицій, залученню нових трудових ресурсів, розширенню спектру додаткових послуг, рекреаційне господарство отримує новий імпульс розвитку, що одночасно призводить до укріплення екологічної безпеки відвідуваних регіонів, оскільки безпечне в екологічному відношенні середовище вже давно стало одним з критеріїв вибору місця відпочинку. При раціональній організації рекреаційна діяльність здатна забезпечити фінансову підтримку охороні природи та підвищити важливість тих природних об'єктів, які мають зберегтися в первісному вигляді. Наприклад, на межі природоохоронних, економічних та соціальних проблем виникла концепція екологічного туризму як одного з важливих засобів стійкого розвитку природних територій.

5.6 Основні напрями природоохоронної діяльності в процесі рекреаційного використання ресурсів на сучасному етапі

Ураховуючи масштаби розвитку рекреаційної діяльності, функції рекреаційного природокористування та, зокрема, охорони природи, основними напрямами природоохоронної діяльності в процесі рекреаційного використання ресурсів на сучасному етапі є:

- попередження деградації природних рекреаційних комплексів та їх компонентів під впливом антропогенної діяльності, в тому числі й рекреаційної;

- розробка норм рекреаційних навантажень, базових нормативів плати за надання загальних та спеціальних рекреаційних послуг;

– збереження нормального функціонування й максимальної різноманітності екосистем природних комплексів. При цьому важливо приділяти увагу охороні не лише власне рекреаційних територій, але й навколишніх місцевостей, оскільки рекреація та екологічно шкідливе середовище несумісні;

– збільшення капіталовкладень в охорону природи й удосконалення моніторингу якості навколишнього природного середовища і використання ресурсів;

– проведення роз'яснювальної та виховної роботи, формування екологічного світогляду населення.

Питання і завдання для самоперевірки:

1. У чому виявляється вплив рекреаційної діяльності на природне середовище?

2. Дайте визначення поняттю «рекреаційне природокористування».

3. Які специфічні особливості притаманні рекреаційному природокористуванню?

4. Накресліть схему функціональної моделі рекреаційного природокористування. Схарактеризуйте взаємозв'язки між її елементами. У чому полягають відмінності даної моделі від моделі ТРС?

5. Схарактеризуйте три основні функції рекреаційного природокористування.

6. Які напрями вдосконалення природно-ресурсної бази?

7. Які задачі охорони природи? Як вони співвідносяться з завданнями рекреаційної діяльності?

8. У чому полягає дія адміністративно-правового інструменту охорони природи?

9. Сутність поняття «рекреаційна дигресія», її стадії.

10. Які інструменти регулювання чисельності відпочиваючих використовуються при організації рекреаційної діяльності на природних територіях?

11. З якою метою проводиться функціональне зонування рекреаційних територій?

12. Який зміст поняття «рекреаційне навантаження», якими методами воно вимірюється?

13. У чому полягає зміст і як співвідносяться поняття «природний рекреаційний потенціал» і «рекреаційна ємність»?

14. Як змінюється рекреаційна ємність території при проведенні її рекреаційного облаштування?

15. У чому полягають економічні інструменти охорони природи?

16. На яких рівнях здійснюється платне рекреаційне природокористування?

17. Назвіть основні напрями природоохоронної діяльності в процесі рекреаційного використання ресурсів на сучасному етапі.

ТЕМА 6

РЕКРЕАЦІЙНО-РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ: ПОНЯТТЯ, СКЛАД ТА СТРУКТУРА

6.1 Поняття рекреаційно-ресурсного потенціалу. Рекреаційні ресурси – основа формування рекреаційно-ресурсного потенціалу.

6.2 Класифікація і склад рекреаційних ресурсів.

6.3 Природні рекреаційні ресурси. Рекреаційні ресурси природного походження: кліматичні, гідрологічні, геоморфологічні, біологічні, об'єкти природно-заповідного фонду. Методи оцінки природних рекреаційних ресурсів. Особливості розміщення й використання у світі та Україні.

6.4 Історико-культурні рекреаційні ресурси.

6.5 Інфраструктурні рекреаційні ресурси. Формування рекреаційної інфраструктури. Аналіз інфраструктурних рекреаційних ресурсів в світі і на Україні.

6.1 Поняття рекреаційно-ресурсного потенціалу. Рекреаційні ресурси – основа формування рекреаційно-ресурсного потенціалу

Теоретичні аспекти поняття «рекреаційний потенціал» висвітлені в роботах М. С. Мироненко, І. Т. Твердохлебова, Я. К. Трушиньша, В. М. Шумського, М. С. Нудельмана, О. І. Шаблія та інших авторів. При цьому в одних випадках дане поняття розглядається як сукупність усіх передумов для організації рекреаційної діяльності на певній території, в інших – як максимальна продуктивна спроможність рекреаційних ресурсів, котра виражається кількістю рекреаційного ефекту, який можна отримати, або їх пропускнуою спроможністю, тобто спроможність рекреаційних ресурсів до відновлення і витримування певних рекреаційних навантажень із урахуванням екологічних критеріїв.

Рекреаційно-ресурсний потенціал – сукупність природних, історико-культурних та соціально-економічних умов організації рекреаційної діяльності на певній території.

Основою формування рекреаційно-ресурсного потенціалу виступають рекреаційні ресурси. Ресурси (від франц. «додатковий», «допоміжний засіб») – запас, резерв, можливість: 1. Засіб задоволення будь-яких потреб, дефіциту; запас, резерв, яким можна скористатись у разі необхідності. 2. Компоненти зовнішнього середовища, що дозволяють задовольняти або роблять можливим задоволення потреб людини і сприяють досягненню соціальної мети.

Ресурсна проблематика досить докладно і в той же час неоднозначно висвітлена в науковій літературі, через що існує значний масив визначень поняття «рекреаційні ресурси». Складність визначення поняття рекреаційних ресурсів залежить від декількох факторів:

1. Рекреаційні ресурси – це категорія історична, бо в залежності від зміни певних історичних умов відбувається поява нових видів рекреаційної

діяльності, що в свою чергу призводить до змін уявлень як про необхідний обсяг використовуваних ресурсів, так і про їх якісний склад.

2. Поняття рекреаційних ресурсів залежить від рівня організації рекреаційної діяльності й від того, здійснюється вона в межах одного рекреаційного підприємства, рекреаційного району чи рекреаційної галузі в цілому.

3. Визначення рекреаційних ресурсів ускладнюється різноякісністю й різним генезисом ресурсів.

Науковці трактують рекреаційні ресурси досить по-різному, називаючи як такі: окремі елементи середовища; геосистеми та їх елементи; певні даності (природні, господарські, історичні); комплекси та їх елементи (природні, природно-технічні, соціально-економічні); процеси; складові загальних ресурсів (природних, культурних, соціально-економічних); об'єкти і явища тощо. Дискусійним є співвідношення понять *«рекреаційні ресурси»* та *«умови рекреаційної діяльності»*. Умови рекреаційної діяльності – поняття більш широке, ніж рекреаційні ресурси. Умовами є компоненти і властивості середовища, що дозволяють (або навпаки обмежують) здійснення рекреаційної діяльності, не приймаючи у рекреаційній діяльності безпосередньої участі. Рекреаційні ресурси, навпаки, включають ті властивості і елементи середовища, які безпосередньо приймають участь в організації рекреаційної діяльності і є її основою. Для кожного з видів рекреаційної діяльності необхідним є певне сполучення рекреаційних ресурсів, які повинні мати відповідні кількісні та якісні характеристики. Особливістю рекреаційної діяльності є також те, що одній й ті самі елементи середовища для різних видів рекреаційної діяльності можуть виступати і як умови і як ресурси.

6.2 Класифікація і склад рекреаційних ресурсів

Різноманітність рекреаційних ресурсів потребує їх виділення в окремі групи, вирішувати цю складну проблему в географії покликані класифікації. Єдиної загально визнаної класифікації рекреаційних ресурсів не розроблено, більшість із існуючих класифікацій, представлених різними авторами в різні часи, можна поділити на два основні різновиди в залежності від того, під яким кутом зору розглядаються в них рекреаційні ресурси:

1. Класифікації, в основі яких лежать уявлення про походження рекреаційних ресурсів, тобто генетичний підхід.

2. Класифікації, в яких рекреаційні ресурси поділяються за використанням у залежності від певних видів рекреаційної діяльності, тобто класифікації, в яких використовується ситуаційний підхід.

Найбільшого розповсюдження набув перший вид класифікацій, він є традиційним, більш ґрунтовним, практично-орієнтованим. Аналіз наукових публікацій на цю тематику доводить, що здебільшого автори пропонують за походженням виділяти два чи три види рекреаційних ресурсів. Так, найчастіше як рекреаційні ресурси розглядаються окремі компоненти географічного

середовища, зокрема два їх типи: природні й культурно-історичні ресурси; три види рекреаційних ресурсів виділяє більша кількість дослідників, причому класифікації виглядають таким чином:

- природні – природно-технічні (антропогенні) – соціально-економічні;
- природні – історико-культурні – соціально-економічні.

Також існують наукові дослідження, в яких домінує тільки один вид рекреаційних ресурсів.

Другий вид класифікацій є менш поширеним. Він заснований на розподілі рекреаційних ресурсів у залежності від використання для різних форм рекреаційної діяльності. У залежності від цих форм, різні автори пропонують і в більшості випадків окремо розглядають: туристські, лікувальні ресурси та ресурси відпочинку. Слід зазначити, що визначення туристських ресурсів і ресурсів відпочинку не відрізняються від визначення рекреаційних ресурсів, хоча поняття туризму і відпочинку досить чітко розгалужені. Таким чином, можна визначити, що ресурси відпочинку, згідно з такими викладками, – це частина рекреаційних ресурсів, яка розміщується територіально поблизу населених пунктів чи в їх межах і покликана задовольняти потреби населення в короткочасній рекреації – відпочинку. Ресурси туризму мають ширшу просторову орієнтацію.

Протягом останніх років в роботах багатьох авторів став фігурувати термін «туристсько-рекреаційні ресурси». До того ж використовується він з двох різних позицій. Більшість авторів вважають, що туризм є головною складовою рекреації і фактично поглинув інші її форми, підтверджуючи це законодавством України «Про туризм». З іншого боку, деякі автори (Жученко В. В., Гудима М. Г.) таким чином намагаються показати, що туристські ресурси є лише складовою частиною рекреаційних ресурсів. Використання другого типу класифікацій є практично обмеженим, оскільки в реальному житті дуже важко розрізнити ресурси, які мають бути задіяні окремо лише для відпочинку, туризму або лікування. Популярною є класифікація, запропонована польським та французьким економістами М. Труасі та П. Дефером. В основі класифікації М. Труасі є поділ туристських ресурсів на створені та не створені працею людини. Науковець вирізняє три групи туристських ресурсів: природні – як «потенційний туристський капітал», туристські ресурси, створені працею людини, додаткові (інфраструктура, туристські зручності тощо). На відміну від М. Труасі, П. Дефер не зараховує до туристських ресурсів об'єкти інфраструктури. Він поділяє усі туристські ресурси на чотири групи: гідром (водні об'єкти), фітом (земля, природа), літом (створені працею людини), антром (нематеріальні види людської діяльності).

Власну класифікацію подає Всесвітня туристська організація (UNWTO). Виділяють наступні групи ресурсів: природні багатства; енергетичні багатства; людський фактор (демографічний та культурологічний аспект); інституційні, юридичні та адміністративні аспекти; соціальні аспекти, рівень та традиції в сфері освіти, охорони здоров'я та відпочинку; різноаспектні блага та послуги, транспорт, зв'язок, інфраструктура сфери відпочинку та розваг; економічна та

фінансова діяльність. Безумовно такий підхід базується на ідеї множинності туристських ресурсів та дозволяє комплексно оцінити туристський потенціал та можливий туристський продукт окремих територій на державному, регіональному та локальному рівнях. В даній класифікації туристські ресурси розглядаються як загальна основа для розвитку туристського виду діяльності.

Узагальнюючи вище викладене можна дати таке визначення рекреаційних ресурсів. **Рекреаційні ресурси** – це об’єкти і явища природного й антропогенного походження, які мають сприятливі кількісні та якісні характеристики і використовуються або можуть бути використані для організації рекреаційної діяльності. Підходи до класифікації рекреаційних ресурсів та їх відповідні види наведено на рисунку 6.1.

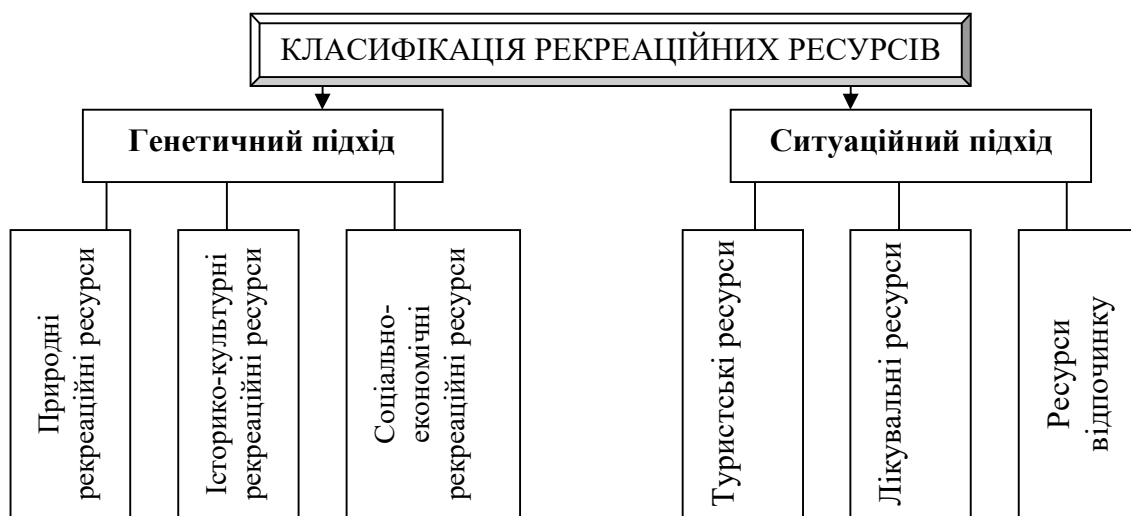

Рисунок 6.1 – Класифікації рекреаційних ресурсів

Оцінка рекреаційних ресурсів

До актуальних питань дослідження і використання рекреаційних ресурсів належить оцінка рекреаційних ресурсів. В оцінці завжди є об’єкт і суб’єкт. Об’єктом в оцінці виступають кількісні і якісні характеристики природних, соціально-економічних та історико-культурних ресурсів в цілому або їх окремих елементів, їх територіальні поєднання, а суб’єктом може виступати рекреаційна галузь, різні ранги ТРС, суспільство загалом, окремі групи рекреантів, рекреант. Багаторівневність суб’єктів оцінки обумовлює різні підходи до оцінки рекреаційних ресурсів у залежності від того, ведеться вона із позицій відпочиваючого або із позицій організаторів відпочинку.

Необхідність в оцінці рекреаційних ресурсів з позицій відпочиваючих здебільшого виникає при необхідності вибору для відпочинку того чи іншого рекреаційного закладу. Оцінка з позицій організатора відпочинку зазвичай пов’язана з проектуванням нових рекреаційних об’єктів, реконструкцією вже існуючих, раціоналізацією використання наявних рекреаційних ресурсів. При цьому оцінювання здійснюється на достатньо тривалу перспективу: 10–20 років і більше. При цьому об’єктами оцінки можуть виступати рекреаційні об’єкти різного рангу, від одного підприємства до рекреаційних регіонів і зон.

Під оцінюванням рекреаційних ресурсів розуміють процедуру визначення якостей певного рекреаційного об'єкта відповідно до способу його використання для задоволення потреб суспільства, галузі, закладу або рекреанта – тобто суб'єктів рекреації різного рангу. Предметом оцінки є взаємозв'язки об'єкта і суб'єкта оцінки. Оцінюванню притаманні багатокритеріальність, неоднозначність, історизм, ієрархічність та суб'єктно-об'єктний характер. Для здійснення оцінки рекреаційних ресурсів найбільшого розповсюдження отримав метод бальних оцінок. Теорія і практика застосування бальних оцінок у географії розглядалася у ряді робіт, класичною для географів вважається робота Д. Л. Армада, а для рекреаційної географії – Л. І Мухіної. Бальні оцінки набувають ширшого застосування, вдосконалюється методика їх отримання, хоча сама можливість їх використання залишається дискусійною. При цьому характеристики рекреаційних ресурсів можуть вимірюватися як відносними, так і натуральними (кількісними) величинами. Тому для формалізації і раціоналізації отримання інтегральних оцінок використання бальних методів є єдиним можливим методом оцінки.

При використанні цього метода виходять із того, що оцінка виступає як слідство відношення будь-яких компонентів до людської діяльності, як результат визначення, в якій мірі придатний цей компонент для певного виду його освоєння, сприятливості його для когось, чогось; саме тому виникає потреба не в простих вимірюваннях фізичних, хімічних, геометричних або інших величин, а в оцінці результатів вимірювання. Основні етапи оцінки рекреаційних ресурсів:

1. Визначення мети і завдань дослідження.

Під час проведення оцінки необхідно визначити об'єкт і суб'єкт оцінки, їх ранги, а також конкретні види рекреаційної діяльності на оцінюваних об'єктах, оскільки кожне заняття і кожна категорія рекреантів висувають власні вимоги до відповідних груп рекреаційних ресурсів.

2. Відбір показників, які враховуються при оцінці.

Необхідно виявити вимоги, які пред'являє суб'єкт до об'єкта, і на їх основі визначити необхідні властивості й показники, за якими ці властивості слід оцінювати.

3. Розробка оціночних шкал для окремих показників.

Практично розробка шкали оцінок зводиться до вибору числа оціночних щаблів, установлення інтервалів між ними і розбивки за цими інтервалами шкали вимірювань. Для оцінки окремих показників найчастіше використовуються 3- і 4-бальні (три- і чотириступінні) шкали, іноді й більше. При визначенні інтервалів оціночних шкал у кожному конкретному випадку використовуються як лінійні, так і нелінійні залежності між вимірюванням та оцінкою, а також рівні й нерівні інтервали.

4. Отримання часткових оцінок.

Отримання часткових оцінок зводиться до переводу за розробленим оціночним шкалам виміряних показників в оцінки.

5. Отримання загальних інтегральних оцінок.

При розробці інтегральних шкал можливе використання різних способів об'єднання окремих оцінок, але частіше за все використовується складання балів. Такий спосіб переважно використовується при оцінках, коли кожен об'єкт оцінюється за рядом ознак, а потім вводиться загальний бал для міркувань щодо придатності даного ресурсу, об'єкта обраній меті. Іноді для об'єднання окремих оцінок використовують перемноження. При більш складних зв'язках суб'єкта й об'єкта слід використовувати перемноження, при більш простих – підсумовування. Вага всіх оцінюваних компонентів при інтегральних оцінках приймається рівною одиниці, або їх враховують з введенням коефіцієнтів значимості оцінок окремих показників. Отримані інтегральні оцінки можуть мати різні форми вираження: словесні оцінки (типу слабкий – середній – потужний, високий – середній – низький, непридатний – слабо придатний – придатний, помірний – посередній – високий), цифрові (категорії I, II, III, бали, ранги, рейтинги).

6. Аналіз отриманих результатів.

Склались такі основні типи оцінки рекреаційних ресурсів: медико-біологічний, технологічний і психолого-естетичний, економічний.

Медико-біологічна оцінка відображає вплив природних факторів на організм людини. Головним об'єктом оцінки виступають кліматичні ресурси, які найбільше впливають на самопочуття та здоров'я людини. Розроблено ряд методик, які дозволяють оцінити вплив комплексу кліматичних факторів на стан організму людини.

Технологічна оцінка передбачає визначення можливого ступеню взаємодії природного середовища і людини для здійснення рекреаційної діяльності. При технологічному типі оцінки суб'єктом здебільшого є рекреаційна галузь, а оцінці підлягають придатність території для певного типу рекреаційних занять та можливість її інженерно-будівельного освоєння.

Психолого-естетична оцінка, її поява, викликана об'єктивною закономірністю тяжіння рекреантів до території які мають найбільшу естетичні цінність. При її проведенні визначається емоційна дія природного ландшафту або його компонентів, іноді окремих історико-культурних об'єктів на рекреанта. Естетична оцінка природних ландшафтів, в більшій мірі залежить від стану суб'єкта, його приналежності к певним віковим, соціальним, етнічним групам, залежить від конкретного в даний момент психоемоційного стану суб'єкта оцінки, від того пересувається він пішки або автомобілем. Методика такої оцінки постійно вдосконалюється.

Завдання *економічної оцінки* – відобразити той народногосподарський ефект, який дають суспільству рекреаційні ресурси за певний період їх експлуатації. Здебільшого економічну оцінку застосовують для визначення економічної цінності природних рекреаційних ресурсів, народногосподарський ефект від яких можна виміряти: для мінеральних вод, грязей, озокериту, лісу, поверхневих вод, природних національних парків. На сьогодні більш розроблені такі методи економічної оцінки рекреаційних ресурсів:

- 1) витратний – передбачає оцінку по витратах на освоєння ресурсів;

2) рентний – за результатами їх експлуатації. У практиці рекреаційного господарювання застосовуються три види платежів:

- платежі за використання природних рекреаційних ресурсів;
- відрахування за понаднормативне їх використання і за користування загальною інфраструктурою;
- штрафні санкції, які накладаються безпосередньо на керівників закладів відпочинку за невиконання ними встановлених вимог щодо організацій та ведення рекреаційного господарства.

3) визначення економічного ефекту від рекреаційно-туристського оздоровлення.

6.3 Природні рекреаційні ресурси. Рекреаційні ресурси природного походження: кліматичні, гідрологічні, геоморфологічні, біологічні, об'єкти природно-заповідного фонду. Методи оцінки природних рекреаційних ресурсів. Особливості розміщення й використання у світі та Україні

Природні рекреаційні ресурси – природні та природно-технічні геосистеми, природні об'єкти, явища і процеси, що мають необхідні якісні й кількісні параметри для організації рекреаційної діяльності. Схематично класифікація природних рекреаційних ресурсів наведена на рисунку 6.2.

Групи природних рекреаційних ресурсів:

1. За походженням: фізичні, до яких належать компоненти неживої природи (геологічні, кліматичні, гідрологічні, термальні ресурси);

біологічні – жива природа (грунтові ресурси, флора, фауна);

енергоінформаційні – специфічні поля ноосферної природи, що служать факторами привабливості (наприклад, місцевість чи ландшафт).

2. За видами рекреаційного використання: мінеральні води, грязі, ванни, солярії, ліси.

3. За швидкістю вичерпання ресурсів: вичерпні природні ресурси, тобто ті, кількість яких швидко зменшується в міру видобутку чи вилучення з природного середовища. Вони, своєю чергою, поділяються на відновлювальні (чисте повітря, прісна вода, родючий ґрунт, рослинність, тваринний світ) і невідновлювальні (гязі, мінеральні води тощо); невичерпні природні ресурси, до яких належить частина природних ресурсів (сонячна енергія, вітер, морські припливи).

4. За можливістю самовідновлення і культивування: відновлювані ресурси (наприклад, ліс) та невідновлювані ресурси (наприклад, незворотні кліматичні зміни).

За об'єктивними ознаками, до природних рекреаційних ресурсів належать кліматичні, бальнеологічні ресурси й лікувальні речовини (лікувальні мінеральні води, грязі, озокерит), водні (річкові системи, природні водойми, морські акваторії), пляжні, ресурси рельєфу (певні форми рельєфу, в тому числі печери), біологічні (рослинний і тваринний світ) та природні пейзажі та краєвиди.

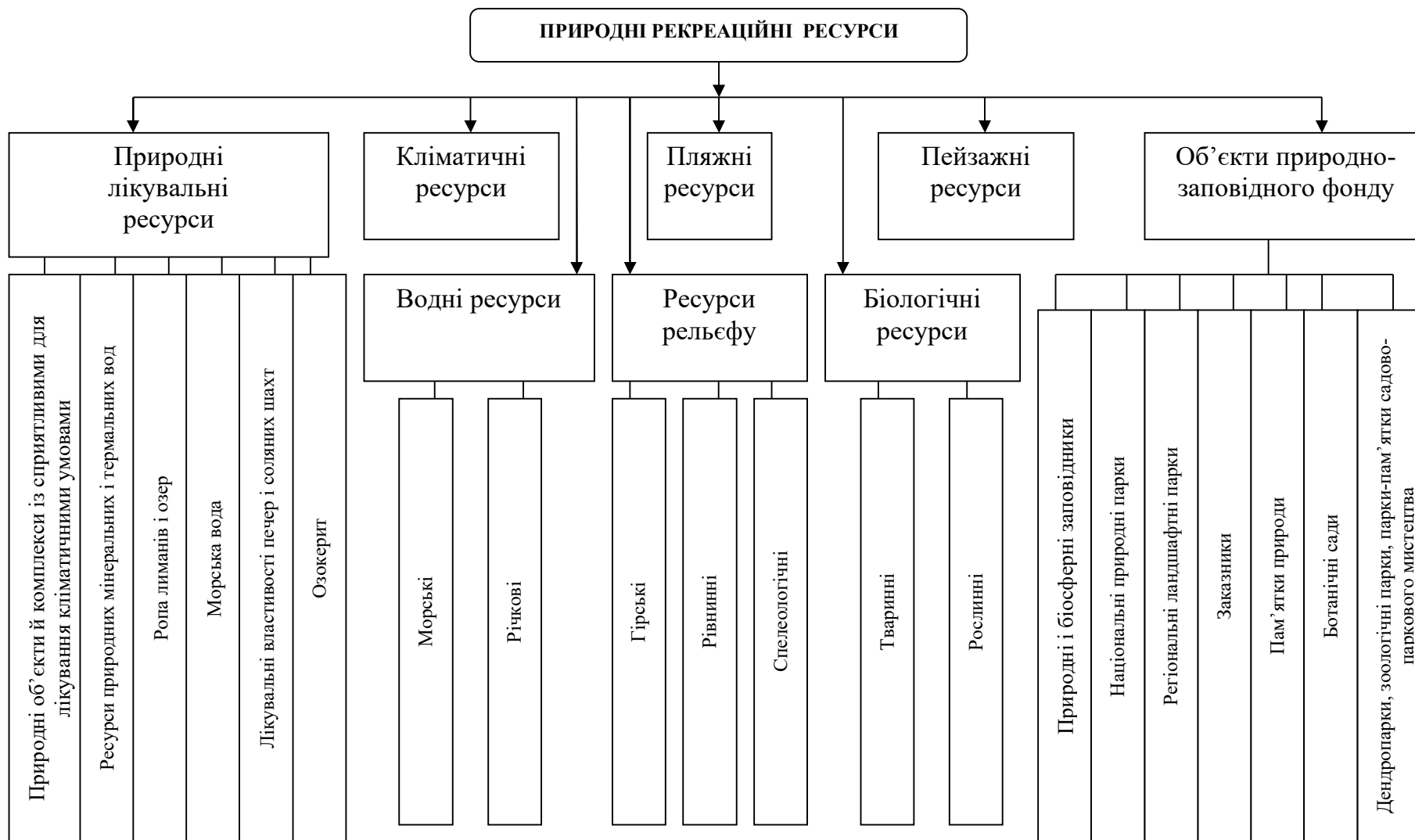

Рисунок 6.2 – Класифікація природних рекреаційних ресурсів

У цій групі виділяється окрема підгрупа **природно-антропогенних ресурсів**, це – геосистеми, до складу яких входять як природні, так і штучно створені (антропогенні) об'єкти: штучні пляжі, об'єкти природно-заповідного фонду, штучні водойми.

Особливістю природних і природно-антропогенних рекреаційних ресурсів є те, що вони не можуть ані сприйматися, ані використовуватися окремо, бо не можуть бути роз'єднані. Реально вони утворюють один синтетичний тип. Тому доцільним при характеристиці і оцінці такого типу ресурсів є визначати за об'єкт дослідження територіальні співвідношення відповідних компонентів.

Ще засновник давньогрецької медичної науки Гіппократ зазначав вплив клімату на здоров'я і самопочуття людей. Серед природних рекреаційних ресурсів особливе місце належить **кліматичним**. Кліматичні ресурси – це невичерпні природні ресурси, що включають сонячну енергію, вологість та енергію вітру. Клімат – головний природний компонент, який визначає можливості розвитку рекреаційної діяльності на певній території, її просторову і змістовну організацію. Клімат є одним із активних факторів при виборі території для рекреаційного освоєння, і тому оцінка кліматичних умов – важлива складова частиною комплексної рекреаційної оцінки.

Під *кліматом* розуміють стан нижнього шару атмосфери протягом тривалого проміжку часу. Уявлення про клімат базуються на пересічних значеннях окремих метеорологічних характеристик (атмосферного тиску, температури і вологості повітря, режиму вітру, хмарності, опадів), властивих для певної території протягом багаторічного періоду, а також на даних математичного аналізу повторюваності цих характеристик.

На основі загальних відомостей географічною наукою розроблено загальне кліматичне районування Землі, за яким виділяють сім кліматичних зон (поясів): арктичну, антарктичну, зони помірних і тропічних широт (в обох півкулях) та екваторіальну. Крім того розрізняють перехідні кліматичні зони: субарктичну (субантарктичну), субтропічні та субекваторіальні. У межах кліматичних зон виділяються кліматичні області й підобласті. Усі ці зони достатньо вивчені і вичерпно описані кліматологією. З точки зору організації рекреаційної діяльності можна зауважити, що основна кількість рекреаційних місцевостей зосереджена в тропічних і субтропічних кліматичних поясах.

Рекреаційні кліматичні ресурси визначають за комплексними показниками, які відображають зв'язок метеорологічних умов та самопочуття людини. Ці показники дають уявлення про сутність сприятливості клімату, умови проведення відпочинку, лікування і окремих видів туризму. Найбільший вплив клімату виявляється через реакцію людини на погоду.

Результатом оцінок клімату для цілей рекреації є визначення тривалості сприятливих періодів для організму людини, можливостей для здійснення різних рекреаційних занять і, відповідно, для організації рекреаційних закладів, формування рекреаційних територій для короткочасного і тривалого відпочинку.

Україна належить до держав зі сприятливими погодними умовами для

літніх видів рекреації. Тривалість сприятливого періоду для їх розвитку в середньому змінюється від 105 днів на півночі до 180 – на південному узбережжі Криму. Отже, комфортні погодні умови для розвитку літніх видів відпочинку, туризму існують не тільки влітку, але й на початку осені й у другій половині весни. Тривалість сприятливого періоду для зимових видів рекреації змінюється від 20–26 днів на півдні до 40 і більше днів на півночі та північному сході. Для зимових видів відпочинку найсприятливіші умови – на гірських масивах Полонинського, Верховинського та Чорногорського хребтів Українських Карпат, де період занять гірськолижними видами відпочинку та спорту триває 90–100 днів.

Природні лікувальні (курортні) ресурси мають обмежене поширення або невеликі запаси у місцевостях із особливо сприятливими і ефективними для використання з метою лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань. До них належать: мінеральні і термальні води, лікувальні грязі, озокерит, ропа лиманів та озер, морська вода, природні об'єкти й комплекси з сприятливими для лікування кліматичними умовами.

Курорт – (нім. Kurort – лікувальна місцевість) – місцевість, що має природні лікувальні фактори та необхідні умови використання їх із лікувально-профілактичною метою. Курорт, окрім природних лікувальних ресурсів повинен мати спеціальне обладнання для раціонального застосування курортних ресурсів (бурові свердловини, пункти грязьодобування, лікувальні пляжі, теренкури тощо) і рекреаційні заклади, передбачає також наявність культурно-освітніх, спортивних, торгівельних та інших установ, а також транспорту, доступність та інші умови необхідні для забезпечення нормальної життєдіяльності, відпочинку, лікування та оздоровлення. За характером природних лікувальних ресурсів курорти поділяються на три групи: *кліматичні, бальнеологічні й грязьові*. На бальнеологічному курорті як головний лікувальний фактор використовуються природні мінеральні води. Інший тип курортів – грязьові – прив'язаний до родовищ лікувальних грязей (пелоїдів). Кліматичні курорти як основний лікувальний фактор використовують особливості мікроклімату певної території. Курорти, на яких використовують одразу кілька лікувальних факторів, утворюють перехідні типи й відповідно називаються бальнеокліматичними, кліматобальнеогрязевими, бальнеогрязьовими й тощо.

Відомі кліматичні курорти в Росії, Україні, Чехії, Угорщині, Словенії, Франції, Німеччині, Австрії, Болгарії, Ізраїлі, Словаччині, Йорданії, Монако, Туреччині й Швейцарії.

На основі дії лікувальних властивостей клімату на Україні сформувалися наступні кліматичні курорти:

- приморські курорти південного узбережжя Криму: Алушка, Алушта, Гаспра, Гурзуф, Кореїз, Ласпі, Лівадія, Масандра, Симеїз, Судак, Феодосія, Ялта;

- приморські кліматичні курорти азово-чорноморського басейну – Бердянськ, Євпаторія. Затока, Кароліна-Бугаз, Шабо, Кирилівка, Коблеве,

Маріуполь, Одеська група курортів, Очаків, Приморське, Саки, Скадовськ, Сергіївка;

– курорти гірських Карпат – Ворохта, Косів, Татарів, Чинадійово, Шешори, Яремча, Ясіня;

– курорти рівнинної території України – Святогірськ, Соледар, Біла Церква, Боярка, Брюховичі, Заліщики, Качанівка, Конча-Заспа, Печера, Прохорівка, Сріблець, Соснівка.

Ресурси природних мінеральних вод. Лікувальними мінеральними водами називаються природні води, які містять у собі в підвищених концентраціях ті чи інші мінеральні (рідше органічні) компоненти й гази і мають які-небудь фізичні властивості (радіоактивність, температура, реакція середовища та ін.), що визначає їхню лікувальну дію на організм людини, і яка відрізняється «у тій чи іншій мірі від дії прісної води».

Гідромінеральне багатство України визначається наявністю таких мінеральних вод, як вуглекислі, сульфідні, радонові, залізисті й миш'яковисті, йодові, бромні та йодо-бромні, борні, крем'янисті, води з підвищеним вмістом органічних речовин та води без специфічних компонентів і властивостей. Україна широко відома у світі своїми унікальними високоефективними мінеральними лікувальними водами типу «Нафтуся», їх запаси розміщені в двох регіонах західної частини республіки – в районі Трускавця й поблизу Східниці (Львівська обл.), а також у районі Сатанова (Хмельницька обл.) і прилеглої до нього території (включаючи Тернопільську обл.). Ці води мають високі лікувальні властивості. Вони характеризуються підвищеним вмістом органічних речовин (0,01–0,03 г/л). На їх базі (особливо Східниці й Сатанова) є практично необмежені можливості для розширення санаторно-курортного господарства з метою задоволення потреб населення багатьох країн.

Використовуючи цілющі властивості *термомінеральних вод*, сьогодні успішно працюють курортно-медичні центри на термальних курортах Німеччини, Австрії, Франції, Швейцарії, Словенії, Болгарії, Туреччини, Угорщини й України.

Термальні води – підземні води з температурою понад + 20 °С; за іншим визначенням – вище середньої температури повітря для даної місцевості. Термальні води для лікувальних цілей в Україні використовують обмежено у Закарпатській області та Криму.

До *природних лікувальних грязей* відносяться різні за генезисом утворення (переважно відклади боліт, озер, лиманів та морських заток), які складаються з води, мінеральних та органічних речовин і являють собою однорідну тонкодисперсну пластичну масу з певними тепловими та іншими фізико-хімічними властивостями. Місцем утворення лікувальних грязей є різноманітні водоймища (моря, затоки, озера, стариці річок), болота, а також ділянки земної кори, в яких унаслідок тектонічних причин виникають зони виносу на поверхню подрібнених глинистих порід, підземних вод і газів, які обумовлюють утворення сопочних грязей. За генезисом, який відображає умови утворення і визначає головні особливості складу і властивості, лікувальні грязі

поділяються на чотири генетичних типи: торфові, мулові сульфідні, сапропелеві, сопочні.

Торфові поклади в Україні формуються переважно в лісовій і лісостеповій медико-географічних зонах. Найбільшим серед родовищ вважається Моршинське. Торфові грязі використовуються в курортах Шкло, Моршин, Миргород, Хмільник. Родовища морських сульфідних мулових грязей є на Обіточній, Бердянській, Таганрозькій (Маріупольській), Новоазовській, Ялтинській затоках. Приморські сульфідні мулові видобувають із багатьох озер і лиманів Північного і Кримського Причорномор'я та Приазов'я [Куяльницький, Хаджибейський, Алібей Шагани (Одеська обл.), Будацький, Тілігульський, Березанський (Миколаївська обл.), Сакське, Чокрацьке, Узунларське, Кояське, Велике, Тобечицьке озера і багато інших]. Сапропелеві відклади мають найбільше розповсюдження лісовій медико-географічній зоні (Шацькі озера). Треба зазначити, що сьогодні сапропелеві грязі в Україні в санаторно-курортній чи клінічній практиці не застосовуються. Сопочні грязі в Україні розповсюджені на Керченському півострові (Булганацькі сопки) і в санаторно-курортній практиці практично не застосовуються.

Озокерит (від грецьк. йею – пахну і хтірос – віск), гірський віск – органогенна гірська порода, горюча корисна копалина нафтового ряду. Являє собою суміш високомолекулярних вуглеводнів, смол і асфальтенів. Озокерит широко застосовують у медицині як лікувальний засіб проти хвороб опору та руху. В Україні родовища озокериту відкриті в Передкарпатті. Саме тут розміщуються найбільші у світі Бориславське (експлуатується з 1856 р.) і Трускавецьке родовища.

Спелеологічні ресурси можна визначити як ресурси печер і порожнин. Використання даних ресурсів як лікувальних почалося порівняно недавно. В лікуванні використовується мікроклімат карстових печер і соляних шахт. В Україні в с. Солотвино і м. Соледар на основі соляних шахт діють спелеологічні санаторії.

Лікувальне значення мають *води морів*. Ці води високо мінералізовані, складаються з більш як 60 хімічних елементів, у тому числі натрію, калію, магнію, кальцію, броду, бору, літію та ін. Сполуки цих елементів позитивно впливають на організм людини, морські купання, як і повітря приморських районів, насичене парами морської води, мають велике лікувальне значення.

Таласотерапія – це вплив морського середовища на організм людини. Найбільш відомі таласотерапевтичні курорти Словенії, Франції й Монако.

Водні ресурси відіграють виключну роль у розвитку рекреаційної діяльності. Численні рекреаційні заняття пов'язані з водними об'єктами, а їх наявність відіграє вирішальну роль у розміщенні рекреаційних закладів. Наявність різного роду водних рекреаційних ресурсів значно підвищує рекреаційний потенціал місцевості. До водних рекреаційних ресурсів належать моря, озера, річки, водосховища, ставки, придатні для водних видів відпочинку, туризму й спорту. Найпотужніші рекреаційні комплекси формуються на узбережжях теплих океанів, морів, заток і проливів. Основне значення для

розвитку рекреації має зона шельфу і материкової обмілини, оскільки саме вона, звичайно за наявності інших сприятливих факторів, є головною умовою для розвитку оздоровчого (пляжно-купального) відпочинку, спортивного і круїзного, екстремального туризму, яхтингу. При рекреаційній характеристиці й оцінці ресурсів морських узбережжів слід враховувати склад гірських порід і рельєф дна, зміну глибин, порізаність берегової лінії (численні заливи й острови створюють додаткові умови для розвитку рекреації), температуру та її зміну за сезонами року, солоність води, течії й хвилювання, біологічне розмаїття – яке виступає об'єктом полювання, риболовлі, спостереження, дайвінгу.

До основних рекреаційно-туристських берегових районів належать: в Атлантичному океані – Середземноморське узбережжя Південної Європи й Північної Африки, узбережжя Балтійського й Чорного морів, півострів Флорида, острови Куба, Гаїті, Багамські, райони міст і міських агломерацій Атлантичного узбережжя Північної й Південної Америки; у Тихому океані – Гавайські острови, острови Полінезії й Мікронезії, східне узбережжя Австралії, затока Бохайвань і острів Хайнань (Китай), узбережжя Японського моря, райони міст і міських агломерацій узбережжя Північної й Південної Америки; в Індійському океані – острів Шрі-Ланка, район прибережних міських агломерацій Індії, східне узбережжя острови Мадагаскар, Сейшельські й Мальдівські острови.

Колективом кримських учених-курортологів під керівництвом доктора медичних наук А. Яроша зроблена порівняльна медико-кліматична характеристика основних приморських курортних місцевостей Європи й прилеглих до неї регіонів Азії й Африки. Ученими встановлено, що рекреаційна цінність курортних зон у цьому регіоні убуває в такому порядку:

- Мадейра й Канарські острови;
- континентальне узбережжя Португалії;
- північне Середземномор'я (південь Франції, північний захід і північний схід Італії, північ Хорватії, Південний берег Криму);
- південно-західне Середземномор'я (Іспанія, південь Італії, південь Хорватії, північ Тунісу);
- північне Причорномор'я (північно-західна частина узбережжя Росії, узбережжя України крім ПБК, Румунія, Болгарія);
- південно-східне Середземномор'я (Греція, Південне узбережжя Туреччини, Кіпр, Ізраїль, південь Тунісу);
- Кавказ (південно-східна частина узбережжя Росії, Грузія);
- узбережжя Біскайської затоки (північне узбережжя Іспанії, Срібний берег Франції);
- північні курорти (узбережжя Ла-Маншу, Північного й Балтійського морів).

На Україні морські рекреаційні ресурси представлені узбережжями теплих Чорного та Азовського морів. Чорноморське узбережжя сприятливе для організації рекреаційної діяльності через невеликі прибережні глибини,

сприятливі літні температури – середня температура води в літній період становить +20–24 °С, переважно низовинні береги, за винятком Південного берегу Криму, солоність поверхневих вод також незначна – 14 ‰. Вода в Чорному морі прозора і в поєднанні з порівняно багатими біологічними ресурсами, цікавими формами рельєфу, техногенними об'єктами є потужним ресурсом для дайвінгу.

Узбережжя Азовського моря можуть бути оцінені як найсприятливіші для різноманітних рекреаційних занять, оскільки характеризуються мілководністю, високою температурою поверхневого шару води влітку (+25–32 °С), комфортною температурою повітря (+22–24 °С) та вологістю (55–77 %) повітря у прибережній смугі в літній період. Середня солоність води – 13,8 ‰, максимальна (в затоці Сиваш) – 250 ‰. Особливу рекреаційну цінність мають піщані коси з чудовими пляжами. Сукупність цих факторів сприяє спеціалізації Азовського узбережжя на обслуговуванні певного контингенту відпочиваючих – батьків із дітьми. Ріпа затоки Сиваш має важливе бальнеологічне значення. Прозорість води в Азовському морі низька, тому для дайвінгу воно практично не використовується. Тривалість купального сезону в Азово-Чорноморському басейні перевищує 4 місяці – з кінця травня до початку жовтня.

У континентальних районах головними водними рекреаційними ресурсами виступають ріки й споруджені на них водосховища. З точки зору використання рік для цілей рекреації найбільш вагомими їх характеристиками є ширина річкової долини, ширина русла, швидкість течії, тривалість сприятливого періоду для різних видів рекреаційного використання, характер течії (гірська чи рівнинна, багато або маловода), берегів. Значний вплив на організацію окремих видів рекреаційних занять робить режим ріки і характер русла (наявність порогів, перепадів, водоспадів). За розмірами ріки бувають великі, середні й малі. Найбільша кількість рік – малі, довжина яких не перевищує 10 км, відповідно вони не мають необхідних показників для організації рекреаційної діяльності, проте їх значення полягає у підвищенні естетичної рекреаційної оцінки території. В основному в рекреаційному використанні задіяні великі, повноводні рівнинні ріки і організовані на них водосховища, які здебільшого стають центрами тяжіння рекреантів. По берегах великих рік і водосховищ формуються крупні рекреаційні комплекси в основному сезонного (переважно літнього) функціонування, які задовольняють здебільшого рекреаційні потреби місцевих жителів. Важливе рекреаційне значення мають і гірські річки, придатні для організації активних видів рекреаційних занять, зокрема сплавляння на байдарках і каное, рафтингу. Також річки утворюють велику кількість водоспадів, каньйонів і тому є цікавими екскурсійними об'єктами.

Розподіл рік по території України нерівномірний. Найбільша густота річкової мережі в Українських Карпатах; менша на півдні та південному сході степової зони. З понад 63 тис. річок лише 4 тис. мають довжину понад 10 км. Найбільші ріки – Дніпро, Дунай, Дністер, Південний Буг, Припять, Десна, Сіверський Донець. Найбільше рекреаційне навантаження припадає на Дніпро та його притоки і Сіверський Донець, оскільки вони протікають по найбільш

густонаселених районах країни. По берегах цих рік та споруджених на них водосховищ сформувалися значні рекреаційні зони, в яких діють численні дитячі оздоровчі табори, бази відпочинку, санаторії-профілакторії. На основі поєднання багатих історико-культурних ресурсів і можливостей судноплавства на Дніпрі була розроблена національна програма туристсько-екскурсійних маршрутів «Намисто Славутича». Перспективним районом для інтенсивного рекреаційного використання на основі наявних водних ресурсів є долина Південного Бугу. Важливе значення для проведення спортивних водних видів туризму мають гірські річки Карпат.

Озера в Україні відіграють значну роль у розвитку рекреаційної діяльності. Усього їх налічується близько 20 тис., із них лише 43 мають площу понад 10 км². Озера використовуються для організації відпочинку місцевих жителів, розвитку різних видів туризму. Здебільшого озера придатні для купання, риболовлі, водних видів спорту, пізнавального туризму. Найбільш інтенсивно використовуються озера Волині – Шацькі і гірських Карпат. Найбільші озера України: Сасик, Ялпуг, Кагул, Кугурлуй, Катлабуг, Китай, Донузлав, Актаське, Світязь. Звичайно по берегах крупних озер і рік формуються поселення, які є цікавими історико-культурними центрами, що при наявності можливостей для судноплавства дає змогу для організації річкових і озерних круїзів, проведення екскурсій на водних видах транспорту.

Невід'ємною частиною водних рекреаційних ресурсів є пляжі. Пляжними можна вважати більшість прирічних і приморських територій, які забезпечують хоча б мінімум доступу до водної поверхні. Пляж – частина луки, що створена накопиченням наносів на її опуклому березі, або акумулятивна форма рельєфу, утворена в береговій зоні моря під впливом прибійних потоків. Проте для цілей рекреаційного використання пляж є природно-антропогенним об'єктом, до складу якого входять як природні (прирічні території, водні акваторії), так і штучно створені (насипи, об'єкти облаштування) елементи. Незважаючи на значну кількість водних об'єктів, пляжні ресурси мають обмежене розповсюдження, поява пляжних територій здебільшого пов'язана з розвитком засобів розміщення, організованої рекреації і значними населеними пунктами.

Рекреаційні ресурси рельєфу. Рельєф – сукупність нерівностей (форм) земної поверхні, що утворюються на межі літосфери з атмосферою та гідросферою. Здебільшого рельєф розглядається як умова розвитку або, навпаки, обмеження рекреаційної діяльності, з точки зору рекреаційного ресурсу він має значення для організації активних видів рекреації (гірськолижний туризм, пішохідний туризм, альпінізм, скелелазіння), урізноманітнення ландшафтної структури і, відповідно, пейзажного розмаїття певної території. При оцінці рельєфу використовують такі його характеристики як панорамність, мальовничість, крутизна схилів. Частиною ресурсів рельєфу виступають вже визначені *спелеологічні ресурси*, їх використання в практиці санаторно-курортного лікування було розглянуто вище. Печери та порожнини, доступні для огляду, мають і пізнавальне значення, використовуються для організації екскурсій і окремого спеціалізованого виду спортивного туризму –

спелеологічного туризму.

Рельєф України переважно (95 %) рівнинний і тільки 5 % припадає на гірські території Українських Карпат і Кримських гір. В організації рекреаційної діяльності досить активно використовуються гірські території країни. Так, у Карпатах активно розвивається пішохідний і гірськолижний туризм і діють сучасні його центри: Буковель, Славське, Ворохта, Яремча, Косів та ін. Гірські території Криму здавна використовуються для організації пішохідного, спелеологічного туризму, скелелазіння. Ресурси для розвитку спелеологічного туризму в Україні є в Гірсько-Кримській, Подільсько-Буковинській та Передгірно-Кримській карстових областях.

Ресурси живої природи (рослинні й тваринні), що сприяють лікуванню, оздоровленню, задоволенню духовних потреб людини та організації окремих видів рекреаційних занять, прийнято називати **біотичними або біологічними**. Значення рослинних ресурсів для розвитку рекреації досить високе, вони є одним із найважливіших компонентів природи, який визначає загальний вигляд території, задовольняє естетичні потреби, прагнення людини відчутти єднання з природою, зміну обстановки, оточуючого середовища, та дозволяє заняття добуваторськими видами рекреації.

Провідна роль у задоволенні рекреаційних потреб належить лісам, найбільшу привабливість мають сухі, світлі ліси зі значним розмаїттям видового складу та багаторічні ліси зі складним породним складом. Лісові території використовуються для прогулянок, пікніків. На другому місці серед усіх типів рослинності – лісостеп, савани й рідколісся. Значення для добуваторських видів рекреації має розповсюдження промислових і лікарських рослин.

Рекреаційні ліси – це один із компонентів природних рекреаційних ресурсів, що є невідільною частиною лісових екосистем, призначеною для задоволення потреб населення у лікуванні, відпочинку й туризмі. До власне рекреаційних лісів належать зелені зони міст і приміських територій (в основному сквери, сади, парки, лісопарки, дендропарки), ліси лікувально-оздоровчих закладів (т. зв. курортні ліси). Крім того, рекреаційні функції здійснюють спеціальні зони природоохоронних об'єктів, ліси вздовж туристських маршрутів, автомобільних шляхів, а також водоохоронні, ґрунтозахисні, експлуатаційні ліси державного лісового фонду тощо.

Основними характеристиками рекреаційних лісів, які визначають їх цінність і придатність до використання, є структура і склад деревостану, наявність підліску, корисних видів рослин і грибів, стійкість до рекреаційних навантажень і ступінь порушення (рекреаційна дигресія), наявність елементів рекреаційного благоустрою (організовані площадки для стоянки й розпалення вогнищ, оглядові майданчики).

Тваринний світ – сукупність усіх особин тварин різних видів, які постійно або тимчасово мешкають у межах будь-якої території чи акваторії. Для рекреаційної діяльності тваринний світ здебільшого виступає як фон певної території, а також як ресурси для розвитку мисливства. Біологічними ресурсами

для пізнавальних видів рекреації, зокрема екологічного туризму, виступають рідкі, ендемічні та реліктові рослини і тварини.

Болотні угіддя здебільшого представляють інтерес для рекреації з точки зору промислових видів рекреаційних занять, оскільки є середовищем життя мисливської фауни та флори – ягоди, гриби, дикоростучі лікарські рослини.

В Україні середня лісистість території (визначається відношенням укритої лісом площі до загальної площі) становить 14,2 %, до того ж розміщення лісів вкрай нерівномірне, що пов'язано як із особливостями природних умов, так і з господарською діяльністю людини протягом тривалого історичного періоду, внаслідок чого в Українських Карпатах ліси займають 40,5 % загальної території, у Криму – 32 %, у зоні мішаних лісів – 26,1 %, у лісостепу – 12,2 %, у степу – 3,8 %. Переважаючими породами є хвойні та листяні. Площа болотних угідь в Україні становить понад 1 млн га. Деякі з них належать до об'єктів, що підлягають охороні.

Мисливська фауна доволі багата й різноманітна, представлена ссавцями й аквафауною, проте мисливство є суворо контрольованим видом рекреації і можливе виключно в певні сезони і на конкретних територіях (мисливські угіддя, площа яких в Україні становить – 47 341,4 тис. га). Флора України багата на лікарські рослини та їстівні гриби.

Унікальність, збереженість, екологічний стан, естетична й пізнавальна цінність особливо охоронюваних природних об'єктів і територій обумовлює їх високу цінність для організації рекреаційної діяльності, що дозволяє розглядати їх як найважливішу складову природних рекреаційних ресурсів. Слід зауважити, що саме поняття **природно-заповідний фонд (ПЗФ)** як сукупність охоронюваних державою природних територій притаманне практиці природоохоронної діяльності України, в інших державах склад, структура, мета створення, дозволені види використання особливо охоронюваних природних територій і об'єктів будуть відрізнятися. Розглянемо об'єкти природно-заповідного фонду як частину рекреаційних ресурсів на прикладі ПЗФ України.

Природно-заповідний фонд включає ділянки гео- і акваторії, окремі об'єкти, що мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність і виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного та рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу, забезпечення моніторингу довкілля.

Усі об'єкти природно-заповідного фонду, за винятком природних заповідників, поряд із природоохоронними, науково-дослідними та моніторинговими цілями, використовуються в оздоровчих, освітньо-виховних та рекреаційних цілях, для організації мисливства і рибальства. Рекреаційна діяльність на природно-заповідних територіях приурочена до відповідних функціональних зон і ведеться з дотриманням режиму охорони заповідних природних комплексів та об'єктів і регулюється «Положенням про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природнозаповідного фонду України». До основних видів рекреаційної діяльності на територіях об'єктів ПЗФ

належать:

- відпочинок (загальнооздоровчий, культурно-пізнавальний, короткостроковий від 5–10 годин до 1–2 днів; розбиття наметів і розкладання вогнищ у спеціально обладнаних та відведених для цього місцях);

- екскурсійна діяльність – екскурсії (прогулянки) маркованими екологічними стежками, а також на виставки, в музеї, засновниками яких є установи ПЗФ, інші суб'єкти рекреаційної діяльності;

- туристська діяльність: науково-пізнавальний пішохідний туризм, орнітологічний туризм (спостереження за птахами), етнографічний туризм, лижний і гірськолижний туризм, велосипедний туризм (прогулянки, подорожі на велосипедах), кінний туризм (прогулянки, подорожі на конях), водний туризм [спуск гірською річкою на надувних плотах, човнах, катамаранах (рафтинг), подорожі на яхтах, катання на водних лижах, віндсерфінг, прогулянки на човнах], спелеотуризм, підводний туризм (підводне плавання з аквалангом, екскурсії до підводних печер і гротів), парапланеризм, дельтапланеризм, балунінг (прогулянки і подорожі на повітряних кулях);

- оздоровлення – використання рекреантами природних лікувальних ресурсів ПЗФ з метою відновлення розумових, духовних і фізичних сил.

- любительське і спортивне полювання і рибальство.

Загальна кількість об'єктів ПЗФ в Україні досягає 7 тис., а частка заповідних територій від загальної площі країни становить 4,6 % і динамічно зростає. При цьому не всі з категорій об'єктів активно використовуються в рекреаційних цілях. Найбільш задіяними в рекреаційній діяльності країни є природні національні парки, парки – пам'ятки садово-паркового мистецтва, ботанічні сади й зоопарки.

6.4 Історико-культурні рекреаційні ресурси

Існує досить велика кількість визначень поняття історико-культурних ресурсів, але слід зазначити головне: більшістю науковців вони обов'язково виділяються в окрему групу рекреаційних ресурсів і займають провідне місце при визначенні потенційної придатності території щодо розвитку рекреації.

Історико-культурні рекреаційні ресурси – це історичні особливості, об'єкти та явища матеріальної і духовної культури, які були створені в процесі історичного розвитку і створюються в сучасних умовах, певної території і можуть бути використані для задоволення духовних, пізнавальних та інтелектуальних рекреаційних потреб.

Класифікувати історико-культурні ресурси можна за декількома ознаками:

- за генезою: матеріальні і духовні;

- за рухомістю: рухомі й нерухомі

Матеріальні охоплюють сукупність засобів виробництва й інших матеріальних цінностей суспільства на кожній історичній стадії його розвитку, а *духовні* – сукупність досягнень суспільства в освіті, науці, мистецтві, літературі, в організації державного й суспільного життя, у праці й побуті.

Фактично не вся спадщина минулого належить до історико-культурних рекреаційних ресурсів: до них прийнято зараховувати тільки ті культурно-історичні об'єкти, які науковими методами досліджені й оцінені як такі, що мають суспільне значення й можуть бути використані при існуючих технічних і матеріальних можливостях для задоволення рекреаційної потреби деякої великої кількості людей протягом певного часу.

Серед культурно-історичних об'єктів провідна роль належить пам'яткам історії й культури, які відрізняються найбільшою привабливістю й на цій основі служать головним засобом задоволення культурно-пізнавальних потреб.

Пам'ятками історії й культури є спорудження, пам'ятні місця й предмети, пов'язані з історичними подіями в житті народу, з розвитком суспільства й держави, добутку матеріальної й духовної творчості, що представляють історичну, наукову, художню або іншу культурну цінність.

Наукова класифікація пам'яток відбиває сформований порядок і форми державного обліку цього виду ресурсів, потреби практики й має на увазі специфіку кожного виду. Залежно від їхніх основних ознак пам'ятки історії й культури підрозділяються на п'ять основних видів: історії, археології, містобудування й архітектури, мистецтва, документальні пам'ятки. Розглянемо найбільш типові об'єкти по кожному виду пам'яток. Так, до *пам'яток історії* можуть бути віднесені будівлі/споруди, пам'ятні місця й предмети, пов'язані з найважливішими історичними подіями в житті народу, розвитком суспільства й держави, революційним рухом, визвольним рухом, війнами, а також із розвитком науки й техніки, культури й побуту народу, з життям видатних політичних, державних діячів, народних героїв, діячів науки, літератури й мистецтва.

Пам'ятки археології – це городища, кургани древніх поселень, укріплень, виробництв, каналів, древні місця поховань, кам'яні статуї, наскельні зображення, стародавні предмети, ділянки історико-культурного шару древніх населених пунктів.

Найбільш характерні для *пам'яток містобудування й архітектури* наступні об'єкти: архітектурні ансамблі й комплекси, історичні центри, квартали, площі, вулиці, залишки древнього планування й забудови міст та інших населених пунктів, спорудження цивільної, промислової, військової, культової архітектури, народного зодчества, а також пов'язані з ними добутки монументального та садово-паркового мистецтва.

До *пам'яток мистецтва* належать добутки монументального, образотворчого, декоративно-прикладного й інших видів мистецтва.

Документальні пам'ятки – це акти органів державної влади й органів державного керування інші письмові й графічні документи, кінофотодокументи й звукозаписи, а також древні й інші рукописи й архіви, записи фольклору й музики, рідкі друковані видання.

Групу *нерухомих* історико-культурних ресурсів складають пам'ятки історії, містобудування й архітектури, археології й монументального мистецтва, інші спорудження, у тому числі й ті пам'ятки мистецтва, які становлять

невід'ємну частину архітектури. З позицій пізнавально-культурної рекреації важлива та обставина, що об'єкти цієї групи становлять самостійні одиничні або групові утворення.

До групи *рухомих* історико-культурних ресурсів належать пам'ятки мистецтва, археологічні знахідки, мінералогічні, ботанічні й зоологічні колекції, документальні пам'ятки й інші речі, предмети й документи, які можна легко переміщати. Споживання рекреаційних ресурсів цієї групи пов'язане з відвідуванням музеїв, бібліотек і архівів, де вони звичайно концентруються.

Окрім вище розглянутих видів історико-культурних ресурсів деякі автори справедливо визначають ще й категорії подієвих ресурсів, етнографічних ресурсів, біографо-соціальних ресурсів.

Так, категорія *подієвих ресурсів* стала виділятися порівняно недавно, поряд із формуванням цього спеціалізованого виду туризму, зростанням кількості різного роду культурних подій, які мають ярко виражений рекреаційний – пізнавальний, розважальний, відпочинковий характер. Тому ця категорія ресурсів ще є недостатньо дослідженою і розвиненою. У загальному сенсі до подієвих ресурсів належать масові заходи культурно-розважального характеру: карнавали, конкурси, фестивалі, ралі, виступи відомих музичних і театральних колективів, різноманітні свята, наприклад Дні міст, ярмарки тощо.

Етнографічні ресурси – традиційна складова історико-культурного потенціалу, проте останнім часом стала відігравати більш важливу роль унаслідок підвищення національної свідомості суспільства, введення спеціалізованих освітніх програм у загальноосвітніх навчальних закладах. До етнографічних ресурсів, як уже зазначалося вище, входять різноманітні групи ресурсів, які в цілому утворюють єдину тканину неповторної самобутності й національного колориту. До таких ресурсів належать традиції, обряди, свята, народні промисли, національну кухню, традиційні житла, одяг, танці й ін.

Біографо-соціальні ресурси – специфічна складова історико-культурних ресурсів (категорії «пам'ятки історії»), яка об'єднує об'єкти та місцевості, пов'язані з певним життєвим циклом (епізодом) тієї чи іншої видатної особи [народження, діяльність, перебування, смерть (загибель), поховання].

До історико-культурних рекреаційних ресурсів також належать і культурні установи, які задовольняють відповідні рекреаційні потреби як місцевих рекреантів так і туристів, а саме музеї, картинні галереї, виставкові зали, які спеціалізуються на збереженні, демонстрації і пропаганді витворів мистецтва, науки, техніки та ін.; театри, кіно-концертні зали; філармонії; планетарії; цирку та ін.

Музей – постійно діюча некомерційна установа культури, яка створена для збереження, вивчення і публічного представлення музейних предметів і музейних колекцій. Виділяються наступні групи музеїв: художні, мистецтвознавчі, літературні, архітектурні, природничо-наукові, технічні, галузеві, комплексні.

Узагальнена схема історико-культурних рекреаційних ресурсів представлена на рисунку 6.3.

Рисунок 6.3 – Класифікація історико-культурних рекреаційних ресурсів

Методи оцінки історико-культурних ресурсів

Основними характеристиками для оцінки історико-культурних ресурсів є:

- інформативність;
- атрактивність;
- місце у світовій і вітчизняній культурі;
- стійкість/ємність культурного комплексу;
- стабільність.

Інформативність культурно-історичних об'єктів для рекреаційних цілей може бути виміряна кількістю необхідного й достатнього часу на їхній огляд. Для визначення часу огляду об'єкта необхідно оцінити об'єкт за 2 ознаками: ступінь організації об'єкта для показу й місце положення екскурсантів щодо об'єкта огляду.

За ступенем організації об'єкти розподіляються на спеціально організовані й не організовані для показу. Організовані об'єкти вимагають більше часу для огляду, тому що вони є метою огляду й становлять основу для проведення екскурсій. Неорганізовані об'єкти використовуються для надання супутньої екскурсійної інформації, охоплюються одним поглядом без детального розгляду.

За місцем положення об'єкти розподіляються на інтер'єрні (внутрішній огляд об'єкта) й екстер'єрні (зовнішній огляд об'єкта). Сумарний час огляду екстер'єрних об'єктів завжди більший від часу огляду інтер'єрних об'єктів (за винятком музеїв і подібних установ).

Атрактивність культурних комплексів визначається їх художньою й історичною цінністю, модою й доступністю місць попиту для широкого кола рекреантів.

Ранжування культурних комплексів за їх місцем у світовій і вітчизняній культурі виробляється експертним шляхом: установлюються об'єкти місцевого, районного, регіонального, національного й всесвітнього значення.

Сукупність природних й антропогенних об'єктів і породжуваних ними факторів оздоровчої, культурної й іншої властивості, здатних викликати туристський інтерес, називається національним надбанням. Особливу значимість мають об'єкти, включені ЮНЕСКО до Списку Всесвітньої природної й культурної спадщини, до якого можуть належати:

– природні пам'ятки, що складаються з фізичних і біологічних утворень або груп таких утворень, котрі мають значну універсальну цінність із погляду естетики й науки;

– геологічні, фізіографічні утворення й точно обмежені зони, що представляють ареал розповсюдження видів тварин і рослин, які перебувають під загрозою знищення; мають значну універсальну цінність із погляду науки або консервації;

– природні визначні місця або строго обмежені природні зони, що мають цінність із погляду науки, консервації або природної краси;

– пам'ятки (витвори архітектури, монументальної скульптури та живопису, елементи й структури археологічного характеру, написи, печерні

поселення й групи елементів, які мають значну універсальну цінність із погляду історії, науки або мистецтва);

– ансамблі (групи ізольованих або об'єднаних будівель архітектури, єдність або зв'язок із пейзажем яких представляє видатну універсальну цінність із погляду історії, науки або мистецтва), визначні місця (об'єкти, які являють собою результат діяльності людських рук або спільні витвори природи й людини, а також зони, в т.ч. археологічні визначні місця, які мають значну цінність із точки зору історії, естетики, етнології або антропології).

Для культурних комплексів, як і для природних, важливими характеристиками є стійкість (ємність) та стабільність.

Стійкість до рекреаційних навантажень історико-культурних комплексів обумовлюється потоком рекреантів, що може витримати цей культурний комплекс.

Стабільність історико-культурного комплексу визначається його відповідністю ціннісним критеріям, що сформувалися в населення і пов'язана із тривалістю інтересу рекреантів до даного культурного об'єкта.

Основними напрямками оцінки історико-культурних комплексів є визначення їх потенціалу та бальна оцінка пізнавальної цінності. Розвиток саме цих видів оцінювання обумовлюється об'єктивними факторами і практичною спрямованістю даних оцінок. Так, об'єктивно, що лише кількісні показники наявності історико-культурних об'єктів не дають уяви про рівень їх пізнавальної цінності й привабливості, а також про їх придатність для організації пізнавальних рекреаційних занять або включення у відповідні туристські маршрути.

Так само важливим показником є потенційна пропускна спроможність відповідних історико-культурних об'єктів, яка визначається тією кількістю відвідувачів, яку може прийняти певний історико-культурний комплекс (об'єкт) за певний відрізок часу.

Бальна оцінка історико-культурних ресурсів проводиться як по певних територіальних одиницях, так і по окремих складових історико-культурних ресурсів. Серед визначних праць можна відзначити застосування бальних оцінок для визначення цінності історико-культурних ресурсів у працях Бейдика О. О., Мацоли В. І., Кузика С. П. і Касянчук З. О., Кравціва В. С., Гриніва Л. С., Копача М. В. та ін.

Щоб зберегти для майбутніх поколінь культурні й природні надбання людства, ЮНЕСКО прийняло в 1972 р. Конвенцію про охорону всесвітньої культурної й природної спадщини. Головна мета списку Світової спадщини – зробити відомими і захистити об'єкти, які є унікальними у своєму роді. У рамках Конвенції був створений Комітет Всесвітньої спадщини, який нараховує представників із 21 країни, які обираються країнами – учасниками Конвенції на чотирирічний термін. Кожний рік комітет долучає нові об'єкти до Списку світової спадщини ЮНЕСКО. Конвенцію про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини від 16.11.1972р. ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 04.10.88р № 6673-XI.

Таблиця 6.1 – Географічний розподіл об'єктів Всесвітньої культурної спадщини

Регіон	Кількість об'єктів (питома вага регіону, в %)
Європа	207 (49 %)
Азія	101 (24 %)
Латинська Америка	51 (13 %)
Африка	46 (11 %)
Північна Америка	13 (3 %)
Увесь світ	418 (100 %)

Український комітет Міжнародної ради з питань пам'яток і визначних місць (ICOMOS), є дорадчим органом ЮНЕСКО, та разом із Міністерством культури України та Національною комісією ЮНЕСКО вирішує, зокрема, які об'єкти номінувати до Списку Світової спадщини. В Україні налічується близько 53,6 тис. історико-культурних пам'яток, із яких 12 тис. становлять інтерес як об'єкти пізнавальної рекреації і туризму, хоча в реальній діяльності задіяно менше 5,5 тис. (за деякими джерелами – 8 тис.). Загалом за насиченістю, різноманітністю історико-культурних ресурсів і перспективами їх залучення до рекреаційної сфери області України поділяють на такі типи:

- з високим потенціалом – м. Київ; Львівська, Хмельницька, Закарпатська обл., АР Крим, Івано-Франківська, Черкаська, Київська обл.;
- із середнім потенціалом – Чернівецька, Донецька, Чернігівська, Вінницька, Харківська, Одеська, Тернопільська, Полтавська, Житомирська обл.;
- із низьким потенціалом – Сумська, Запорізька, Дніпропетровська, Луганська, Херсонська, Миколаївська, Рівненська, Кіровоградська, Волинська обл.

Найважливішою складовою історико-культурної спадщини є пам'ятки архітектури й містобудування. В Україні на державному обліку перебуває 16 237 архітектурно-історичних пам'яток (з них національного значення – 3541, місцевого значення – 12 696). На базі найбільш значних пам'яток створено 47 історико-архітектурних та історико-культурних заповідників і музеїв.

Усього в Україні 39 історичних міст, вік яких перевищує тисячу років, а понад 500 міст і містечок мають 900-річну історію. Налічується також 1399 міст і селищ та близько 8 тисяч сіл, які мають цінну історико-культурну спадщину. Список історичних міст України включає 401 населений пункт, у яких історико-культурна спадщина збереглася в найбільш сконцентрованому вигляді.

За даними довідника «Музеї України» сьогодні в країні функціонує понад 550 офіційно зареєстрованих музеїв, з яких 18 мають статус національних. Значна кількість музеїв зосереджена в Києві, Львові, Кам'янець-Подільському, Чернігові, Одесі, Переяслав-Хмельницькому. Багато музейних установ у Черкаській, Чернігівській, Вінницькій, Донецькій областях та АР Крим. Кожне, навіть невелике, містечко і чимало сіл України мають свої краєзнавчі музеї,

експонати яких присвячені місцевій історії. Усього на громадських засадах функціонує близько 7 тис. музеїв.

Серед туристських ресурсів важливу роль відіграють місця, пов'язані з життям і діяльністю видатних людей, де створено меморіальні музеї-садиби. Регіональні особливості культури і побуту, збережені в етнографічних областях України: це Волинь, Галичина, Закарпаття, Буковина, Поділля, Полісся, Середня Наддніпрянина, Сіверина, Слобожанщина, Запоріжжя, Донщина, Таврія, Новоросія. Етнографічним особливостям регіонів України присвячені експозиції музеїв архітектури й побуту під відкритим небом.

6.5 Інфраструктурні рекреаційні ресурси. Формування рекреаційної інфраструктури. Аналіз інфраструктурних рекреаційних ресурсів у світі та в Україні

До інфраструктурних (соціально-економічних) ресурсів рекреації прийнято відносити всю сукупність підприємств, закладів та організацій матеріального виробництва та невиробничої сфери, відповідні трудові ресурси, які забезпечують виробництво, розподіл, реалізацію та споживання товарів та послуг, здатних задовольняти рекреаційні потреби. Ці підприємства, заклади та організації належать до різних галузей і беруть безпосередню участь у задоволенні рекреаційних потреб (первинні підприємства) або забезпечують нормальне функціонування й умови для здійснення рекреаційної діяльності (вторинні підприємства). Перші підприємства надають клієнтам виключно послуги, які задовольняють різноманітні рекреаційні потреби і, відповідно, отримують доходи тільки від цієї діяльності, а для других це лише один із напрямів комерційної діяльності й одне з джерел отримання доходу. Перші підприємства формують рекреаційне господарство, а другі прийнято називати підприємствами рекреаційної інфраструктури. Іноді дуже складно розподілити підприємства за цим принципом, тоді рекомендується скористатися прийомом, сутність якого полягає у спробі уявити, що рекреація не існує як масове явище, і визначити доцільність існування тих чи інших підприємств і організацій. Якщо існування суб'єкта господарювання в умовах відсутності рекреації недоцільне, то його слід віднести до рекреаційного господарства, якщо в зазначених умовах суб'єкт господарювання лише несуттєво скоротить обсяги своєї діяльності, то його слід віднести до рекреаційної інфраструктури.

У будь-якому разі всі зазначені підприємства становлять невіддільний і необхідний складник рекреаційних ресурсів, переліком яких є рекреаційна інфраструктура:

- підприємства, які надають послуги розміщення, зокрема санаторно-курортні заклади;
- заклади ресторанного господарства;
- транспортні підприємства і мережа шляхів сполучення;
- туристські підприємства, які займаються розробкою і реалізацією туристського продукту: туристські оператори і туристські агенти;

- екскурсійні підприємства;
- підприємства сфери дозвілля та розваг;
- підприємства роздрібно́ї торгівлі;
- рекламно-інформаційні організації;
- навчальні заклади;
- органи управління;
- наукові й проектні установи;
- підприємства невиробничої сфери: зв'язок, транспорт, страхування, медичне обслуговування, побутове обслуговування;
- підприємства виробничої сфери, які беруть участь у створенні рекреаційних об'єктів, випускають товари рекреаційного призначення.

Виходячи з розподілу основних форм рекреації на короткочасний відпочинок і туризм, можна зауважити, що зазначені вище підприємства спеціалізується на наданні послуг цим окремим групам рекреантів. Туризм на сучасному етапі розвитку здебільшого розглядається як окрема галузь економіки, що включає більшість із перерахованих підприємств організацій та установ, які об'єднуються для створення власного продукту – туристського. При цьому віднесення до сфери туризму засобів розміщення та підприємств, які здійснюють туроператорську і турагентську діяльність, транспортне обслуговування туристів, – є незаперечним. А такі первинні підприємства як заклади харчування, екскурсійні підприємства, заклади дозвілля і розваг, видовищні установи, установи спортивного призначення надають рекреаційні послуги як місцевим жителям, так і приїжджим рекреантам.

Центральне місце в комплексі туристських послуг, що надаються туристам у подорожі займає розміщення. Різноманітність засобів розміщення дає можливість туристам робити вибір, оцінивши умови проживання та рівень послуг, аби найбільш повно задовольнити попит відповідно до доходу, індивідуальних вимог і потреб та виду туризму.

Засіб розміщення – будь-який об'єкт, що регулярно або час від часу надає послуги з розміщення для ночівлі.

Усі засоби розміщення зобов'язані надавати мінімальний перелік послуг. Відповідно до типу засобів розміщення та їх спеціалізації перелік послуг може бути значно розширений за рахунок введення послуг інформаційно-комунікаційного, спортивного, оздоровчого, розважального, побутового характеру. Особливим складом послуг відрізняються заклади розміщення санаторно-курортного типу (санаторії й пансіонати з лікуванням) у яких основний перелік послуг доповнюється наданням комплексу лікувально-оздоровчих послуг.

Класифікація засобів розміщення, запропонована UNWTO і фактично покладена в основу класифікації засобів розміщення, прийнятої в Україні, визначається державним стандартом ДСТУ 4268:2003 «Національний стандарт України. Послуги туристські. Засоби розміщення. Загальні вимоги». Згідно з даним стандартом засоби розміщення поділяють на колективні та індивідуальні (рис. 6.4).

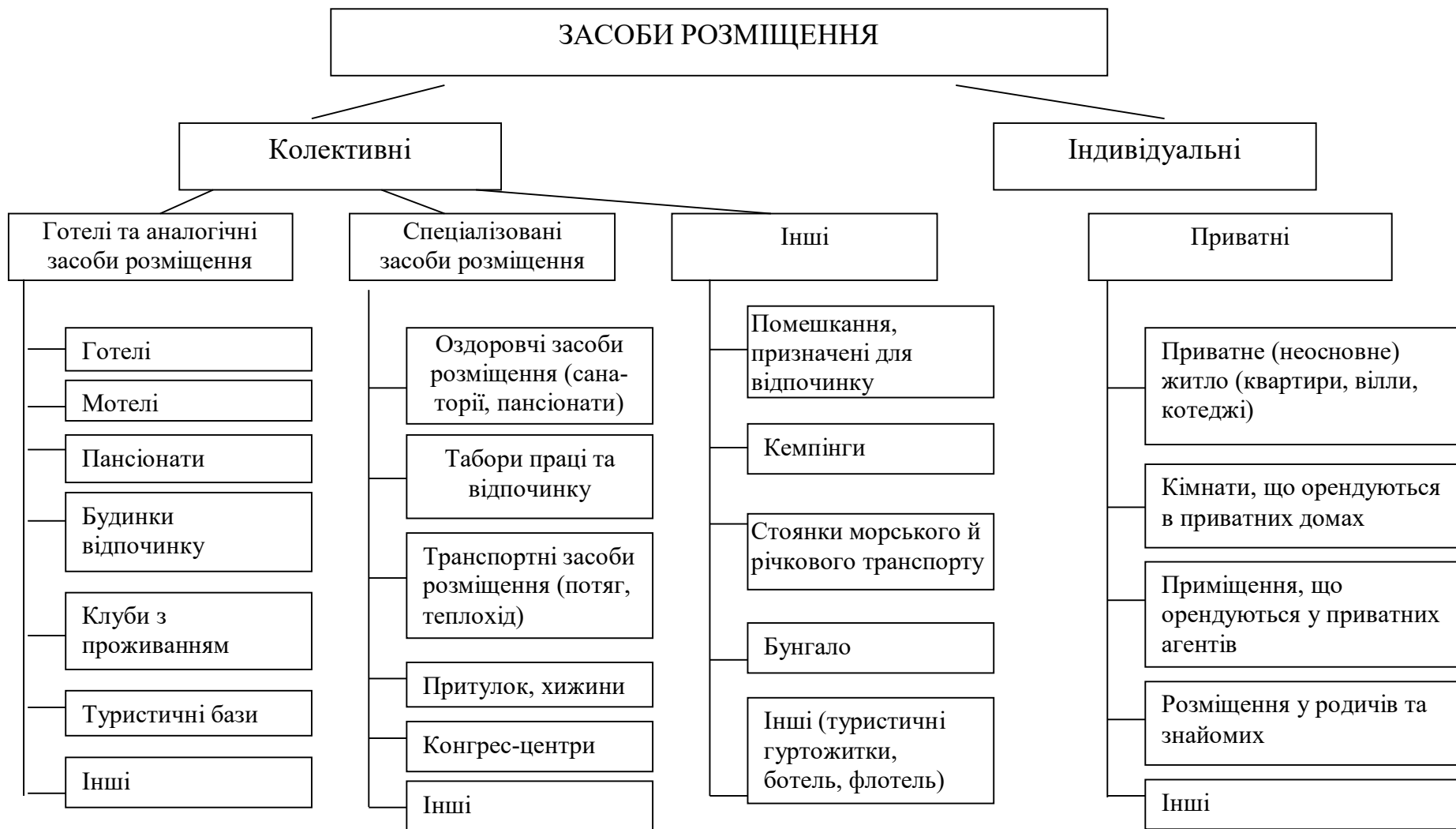

Рисунок 6.4 – Класифікація засобів розміщення

Найбільш поширений тип засобу розміщення – готельне підприємство. В Україні діє державний стандарт ДСТУ 4269:2003 «Послуги туристські. Класифікація готелів», згідно з яким готелі класифікуються за системою зірок.

Громадське харчування є невіддільним складником надання рекреаційних послуг. Під громадським харчуванням розуміють сукупність підприємств різних організаційно-правових форм власності, які займаються виробництвом, реалізацією й організацією споживання кулінарної продукції. Послуга громадського харчування – результат діяльності відповідних підприємств із задоволення потреб населення в харчуванні й проведенні дозвілля.

В Україні для позначення терміну «громадське харчування» використовується термін «ресторанне господарство». *Ресторанне господарство* – вид економічної діяльності суб'єктів господарської діяльності з надання послуг щодо задоволення потреб споживачів у харчуванні з організацією дозвілля або без нього. *Заклад ресторанного господарства* – організаційно-структурна одиниця у сфері ресторанного господарства, яка здійснює виробничо-торгівельну діяльність: виробляє і (або) доготовлює, продає й організує споживання продукції власного виробництва й купувальних товарів, може організовувати дозвілля споживачів.

В Україні класифікація закладів ресторанного господарства здійснюється за державним стандартом – ДСТУ 4281:2004 Заклади ресторанного господарства. Класифікація.

Для розвитку рекреації велике значення мають *транспортні ресурси*, до яких належать мережа шляхів сполучення, транспортні підприємства та їх рухомий склад. Транспортна мережа об'єднує залізниці, автомобільні шляхи, морський, річковий, авіаційний види транспорту. Транспорт, як ресурс для розвитку рекреаційної діяльності, можна розглядати з декількох позицій:

1) розвинута транспортна мережа дозволяє дістатися до необхідних рекреантові рекреаційних об'єктів. Нерозвиненість шляхів сполучення, їх низька якість робить незручним, а іноді й унеможливорює користування рекреаційними ресурсами;

2) як невіддільний складник обслуговування при туристських подорожах. Транспортне забезпечення входить до основного комплексу послуг, що включають до складу туристського продукту, на нього припадає значна частина вартості туру (в залежності від тривалості та дальності подорожі вона коливається від 20 до 60 %). Під транспортним перевезенням розуміють доставку туристів від місця постійного проживання до місця призначення та у зворотному напрямі, трансфер, транспортне обслуговування під час екскурсій і програмних заходів;

3) на основі використання різних видів транспорту сформувалися окремі види рекреаційних занять та різновиди туризму, наприклад залізничний, круїзний, у яких транспортні засоби одночасно виступають засобами розміщення туристів.

Перевезення рекреантів і туристів здійснюються як регулярними рейсами, так і спеціально організованими на замовлення туристських підприємств чартерними рейсами. При здійсненні короточасного відпочинку та відпочинку

наприкінці тижня рекреанти здебільшого користуються автомобільним (автобусним і власними автомобілями) та приміським залізничним транспортом. При здійсненні туристських подорожей використовуються всі види транспорту.

Туристське підприємство – це самостійний господарюючий статутний суб'єкт, який має права юридичної особи, здійснює комерційну та науково-дослідну діяльність з метою отримання прибутку. Основною функцією туристських підприємств як складової туристської індустрії є виробництво (комплектування), надання та реалізація туристського продукту.

За змістом та характером своєї основної діяльності туристські підприємства є своєрідним посередниками між споживачами (туристами) та виробниками окремих туристських послуг (засобами розміщення, транспортними організаціями, підприємствами ресторанного господарства, екскурсійними підприємствами та ін.).

На практиці за функціональною ознакою виділяють такі типи комерційних туристських підприємств, які функціонують і розвиваються за власні фінансові кошти за рахунок отримання прибутку: туроператори, турагенти. Ці підприємства функціонують у різних організаційно-правових формах, на різних сегментах ринку туристських послуг (в'їзний туризм, виїзний туризм, внутрішній туризм).

Туристські оператори – юридичні особи, створені згідно із законодавством України, для яких виключною діяльністю є організація та забезпечення створення туристського продукту, реалізація та надання туристських послуг, а також посередницька діяльність із надання характерних та супутніх послуг і які в установленому порядку отримали ліцензію на туроператорську діяльність.

Туроператор є свого роду оптовим підприємством, продукти якого реалізуються через мережу роздрібних турагентств.

Туристські агенти – юридичні особи, створені згідно із законодавством України, а також фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності, які здійснюють посередницьку діяльність з реалізації туристського продукту туроператорів та туристських послуг інших суб'єктів туристської діяльності, а також посередницьку діяльність щодо реалізації характерних та супутніх послуг і які в установленому порядку отримали ліцензію на турагентську діяльність.

Екскурсійні підприємства – це комерційні підприємства, основною метою діяльності яких є організація екскурсійної діяльності для широких верств населення. Під організованою екскурсійною діяльністю розуміють діяльність з організації ознайомлення туристів і екскурсантів з екскурсійними об'єктами без надання послуг розміщення (нічлігу).

Розваги активні й пасивні, організовані й самодіяльні є невіддільною частиною рекреаційної діяльності людини, відповідно підприємства і об'єкти, на яких ці потреби можуть бути реалізовані, становлять частину інфраструктурних рекреаційних ресурсів. *Підприємства сфери дозвілля та розваг* становлять дуже ємну категорію різномірних підприємств, основною

метою діяльності яких є задоволення потреб рекреантів у організації розваг і змістовного проведення відпочинку у вільний час. До таких підприємств належать клуби, дискотеки, культурно-розважальні центри, ігрові центри, парки відпочинку, тематичні парки, парки атракціонів, аквапарки, клуби за інтересами (наприклад танцювальні, військово-історичні, професійні і ін.), заклади спортивно-оздоровчого спрямування: ковзанки, стадіони, басейни, спортивні клуби, боулінг – центри, тенісні корти, гольф-поля, лижні центри.

Оцінка соціально-економічних рекреаційних ресурсів проводиться на основі якісних, кількісних та економічних показників, які характеризують діяльність підприємств, що входять до складу рекреаційного господарства та суміжних галузей. Здебільшого проводиться збір статистичної інформації щодо діяльності засобів розміщення, туристських підприємств та туристських потоків, щодо України загалом та її окремих адміністративно-територіальних одиниць.

Завдяки своєму географічному положенню Україна володіє значними транзитними якостями території, що сприяє її розвитку через будівництво комунікацій транспортних коридорів – це можливість здійснювати широкомасштабні економічні, в тому числі туристські, зв'язки. Україна займає вигідне транспортно-географічне положення, на її території розвинуті всі види сучасного транспорту. Через Україну проходить дев'ять залізниць, держава має розгалужену мережу автомобільних магістралей, що з'єднують Росію з країнами Європи, на основі яких діють 6 міжнародних транспортних коридорів. Через практично незамерзаючі порти Чорного та Азовського морів здійснюються воднотранспортні зв'язки з багатьма країнами, що активно використовується для цілей розвитку туризму. При цьому відстань до багатьох країн незначна: морем від Одеси до Констанци (Румунія), наприклад – 180 км, від Одеси до Варни (Болгарія) – 340 км, від Одеси до Стамбула (Турецька Республіка) – 630 км. Для організації річкового круїзного туризму використовуються Дунай і Дніпро. Останніми роками активно розвиваються авіаційні чартерні перевезення туристів у масових напрямках на віддалені відстані.

Питання і завдання для самоперевірки:

1. Які фактори впливають на визначення поняття рекреаційних ресурсів?
2. Поясніть співвідношення понять «рекреаційні ресурси» та «умови рекреаційної діяльності».
3. Які є види класифікацій рекреаційних ресурсів? На які групи поділяються рекреаційні ресурси в кожній з них ?
4. Назвіть підходи до визначення рекреаційного потенціалу.
5. Що таке оцінка рекреаційних ресурсів? З яких позицій вона проводиться? Наведіть приклади суб'єктів і відповідних їм об'єктів оцінювання.
6. Назвіть основні етапи оцінки рекреаційних ресурсів.
7. Назвіть основні типи оцінки рекреаційних ресурсів. Дайте їм коротку характеристику.
8. Дайте визначення природним рекреаційним ресурсам.

9. Накресліть схему класифікації природних рекреаційних ресурсів.
10. Охарактеризуйте роль клімату в організації рекреаційної діяльності. Які методи оцінки клімату вам відомі, в чому вони полягають?
11. Які ресурси входять до групи природних лікувальних ресурсів?
12. Назвіть відомі кліматичні курорти України.
13. Назвіть основні бальнеологічні групи мінеральних вод та бальнеологічні курорти України на яких вони використовуються.
14. Дайте визначення природних лікувальних грязей. На яких курортах вони використовуються в Україні?
15. Яку роль відіграють водні рекреаційні ресурси в організації рекреаційної діяльності? Які водні рекреаційні ресурси є в Україні?
16. Яку роль відіграє рельєф в організації рекреаційної діяльності?
17. Які складові включають біологічні рекреаційні ресурси?
18. Перелічте категорії об'єктів природно-заповідного фонду, які можуть бути використані з метою організації рекреаційної діяльності.
19. Назвіть основні види рекреаційної діяльності на територіях об'єктів ПЗФ.
20. Дайте визначення поняттю «історико-культурні рекреаційні ресурси».
21. Накресліть схему класифікації історико-культурних рекреаційних ресурсів.
22. Охарактеризуйте основні методи оцінки історико-культурних ресурсів.
23. Як поділяють області України за насиченістю і різноманітністю історико-культурних ресурсів?
24. Перелічте підприємства, заклади та організації які належать до рекреаційної інфраструктури.
25. Охарактеризуйте розвиток первинних рекреаційних підприємств на Україні.

ТЕМА 7

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РЕКРЕАЦІЙНОГО РАЙОНУВАННЯ

- 7.1 Основні принципи й головні аспекти рекреаційного районування.
- 7.2 Умови й фактори рекреаційного районоутворення.
- 7.3 Визначення рекреаційного району.
- 7.4 Таксономічні одиниці районування.
- 7.5 Рекреаційне районування світу.
- 7.6 Загальна характеристика обсягів і тенденцій світового рекреаційного процесу.

7.1 Основні принципи й головні аспекти рекреаційного районування

Поділ території на просторово-територіальні одиниці базується на теорії районування або регіоналізації. Районування буває інтегральним і спеціальним, або комплексним. Інтегральне районування базується на відокремленні окремих частин території на основі існуючих природних і суспільних даностей.

Спеціальне районування обґрунтовує поділ території на основі відмінностей лише у певних сферах діяльності суспільства. Основою для відокремлення районів або регіонів у цілому виступають три групи критеріїв: природні, історичні й соціально-економічні, які мають певні відмінності для різних частин планети. У загальному сенсі всі перелічені групи критеріїв впливають на спеціалізацію виробництва певної продукції або послуг, у тому числі й рекреаційних, що призводить до розвитку територіального поділу праці. Таким чином, рекреаційне районування є одним з видів спеціалізованого районування і є комплексним. Рекреаційне районування дає змогу на науковій основі виокремлювати території з однорідною рекреаційною спеціалізацією, тобто здійснювати виділення територій різного таксономічного рангу з певним набором рекреаційних ресурсів і відповідним набором послуг, відмінних від інших територій.

Рекреаційне районування – поділ території (країни, регіону чи всієї планети) на таксономічні одиниці, що мають певні відмінності, й у загальному значенні характеризуються як спеціалізація рекреаційного господарства, структура рекреаційних ресурсів, напрямки їх освоєння й охорони, перспективи розвитку рекреаційної діяльності.

Рекреаційне районування території дозволяє:

- із найбільшою ефективністю визначити можливості використання тих або інших територій для цілей рекреації й туризму;
- виокремлювати нові рекреаційно-туристські райони різного порядку;
- виявляти нові рекреаційні ресурси й інші передумови для розвитку рекреації у ще не освоєних місцевостях;
- переносити досвід розвитку туризму з одних районів до інших.

Соціальний аспект рекреаційного районування полягає в тому, що воно проводиться з метою забезпечення оптимального функціонування рекреаційних установ різного порядку й виконання ними їх головних функцій.

Економічний аспект рекреаційного районування полягає в координації розвитку рекреаційного господарства з іншими господарськими системами.

Географічний аспект рекреаційного районування полягає у виявленні особливостей територіального поділу праці у сфері рекреації й туризму, прогнозуванні перспективних функцій районів, напрямків, тенденцій і закономірностей рекреаційного освоєння території.

Екологічний аспект полягає у вивченні й створенні умов для раціонального використання, збереження та охорони рекреаційних ресурсів.

Рекреаційне районування базується на таких принципах:

- генетичному – таксономічні одиниці районування виділяються на підставі історичного аналізу територіальної організації рекреаційного господарства й прогнозу його розвитку;
- соціально-економічному – при районуванні враховується головна мета задоволення рекреаційних потреб суспільства, раціональне використання рекреаційних ресурсів, підвищення ефективності територіального поділу праці, зниження витрат на виробництво туристських послуг;
- єдності рекреаційно-туристського районування з економічним або

адміністративно-територіальним устроєм (використання цього принципу часто піддається критиці, оскільки при його застосуванні порушуються принципи географічності, власне розповсюдження певних видів природних рекреаційних ресурсів та історизму, оскільки так як адміністративні кордони дуже часто роз'єднують цілісні в природному та історичному відношенні території і, навпаки, пов'язують мало схожі території).

7.2 Умови й фактори рекреаційного районоутворення

Під впливом певних умов і факторів розвитку окремих галузей складаються галузеві райони – так само в туризмі під впливом специфічних факторів і умов формуються туристські райони. Туристське районування являє собою один із видів соціально-економічного районування.

Під **умовами рекреаційного районоутворення** варто розуміти загальні особливості *природного й соціально-економічного середовища*, у яких відбувається формування й функціонування туристських районів.

Природне середовище рекреаційного районоутворення розуміється як територіальне сполучення природних туристських ресурсів і природної обстановки їхнього освоєння. Природне середовище впливає на:

- диверсифікованість туристських потреб;
- потенційну рекреаційну спеціалізацію;
- зовнішні обриси території району;
- напрямки, види й комплексність туристського обслуговування;
- сезонність туристського обслуговування.

Соціально-економічне середовище в рекреаційному районоутворенні представлено у двох аспектах:

I. Ресурси соціально-економічного походження. До них належать: археологічні, історичні, містобудівні, архітектурні, культурні визначні пам'ятки, унікальні спорудження й промислові об'єкти.

II. Зовнішня й внутрішня обстановка формування туристських районів як системних утворень. До зовнішніх умов належать ті з них, вплив яких відбувається в результаті просторової взаємодії рекреаційного району із соціально-економічними даностями, що лежать за його межами. Такі умови прийнято називати економіко-географічним положенням (ЕГП).

Виокремлюють 5 видів ЕГП рекреаційного району:

1. Положення відносно районів формування рекреаційних потоків, або відносно ринків рекреаційних послуг.
2. Транспортно-географічне положення.
3. Положення відносно зовнішніх баз постачання продуктів рекреаційного споживання. Грає особливо важливу роль у важкодоступних, наприклад гірських районах.
4. Положення відносно ареалів, із яких може бути додатково притягнута робоча сила.
5. Положення відносно інших рекреаційних районів, у першу чергу з однотипною спеціалізацією.

До провідних внутрішніх соціально-економічних умов належать:

- рівень розвитку й територіальної інфраструктури;
- рівень економічного освоєння території (забезпеченість району матеріальними й фінансовими засобами для створення й подальшого розвитку індустрії гостинності, відкритість для іноземних інвестицій);
- наявність трудових ресурсів;
- характер розселення в районах.

Під час вивчення умов рекреаційного районоутворення варто враховувати, що вони створюють лише передумови для функціонування й розвитку рекреаційних районів, а їхня фактична реалізація залежить від факторів формування рекреаційних районів.

Фактори рекреаційного районоутворення:

- 1) рівень комфортності й тривалості сприятливих кліматичних умов і погоди;
- 2) розмаїтість природних умов і ресурсів (гірські території, морські узбережжя, залісені ділянки). Атрактивність природних територій, наявність особливо охоронюваних об'єктів і видів флори й фауни;
- 3) насиченість і територіальне сполучення природних та історико-культурних пам'яток по території району, їх взаєморозташування відносно основних туристських центрів;
- 4) ступінь привабливості, атрактивності природних і історико-культурних пам'яток для основної маси туристів;
- 5) рівень доступності району з погляду існуючих транспортних комунікацій.
- 6) рівень витрат у часі для прибуття до туристського району;
- 7) рівень фінансових витрат туристів під час перебування в туристському районі;
- 8) рівень розвитку туристської інфраструктури (засоби розміщення, харчування, транспорт, зв'язок, розваги);
- 9) рівень сервісу й кваліфікація робочого персоналу;
- 10) природна ємність території для прийняття туристів;
- 11) стабільність внутрішньополітичної й економічної ситуації;
- 12) рівень безпеки з погляду криміногенної обстановки й тероризму.
- 13) основні особливості туризму в даному районі (ритми, сезонність, тривалість перебування туристів, що переважають види туризму, основні цілі відвідування);
- 14) відношення влади й місцевих туристських органів до проблем туризму;
- 15) економічна роль туризму для даного району;
- 16) перспективи розвитку туризму в даному районі.

7.3 Визначення рекреаційного району

Природно, що при проведенні туристського районування облік усіх перелічених факторів і умов неможливий, у першу чергу, через відсутність даних по тих або інших пунктах для деяких територій. Тоді районування

проводиться з опорою на більше або менше для кожної території число факторів, які для даної території мають більшу вагу. Такий стан справ привів до того, що для рекреаційних районів намітилися загальні ознаки.

Основні ознаки рекреаційних районів наступні:

1. Час виникнення, історичні особливості формування.
2. Рекреаційні ресурси (природні, історико-культурні, інфраструктурні) та їхні територіальні сполучення.
3. Характер рекреаційної спеціалізації й ступінь її розвитку.
4. Потужність, географія, структура й динаміка рекреаційних потоків.
5. Рівень рекреаційного освоєння території району – стан розвитку рекреаційної функції в межах певної території (акваторії) за певний період. Характеризується насиченістю території елементами рекреаційної інфраструктури, певним рекреаційним навантаженням, ступенем розвитку туристського господарства, його зв'язками з іншими підсистемами.
6. Наявність одного або більше рекреаційних центрів і органів управління.
7. Проблеми й перспективи подальшого розвитку.

Рекреаційний район (регіон) – це територія, що має певні ознаки (1–7), забезпечена туристською інфраструктурою й системою організації туризму. Варто також пам'ятати: помилковою є думка про те, що рекреаційним районом може вважатися територія, де туризм народногосподарському комплексі має домінуюче значення; хоча такі райони існують, на практиці їхня кількість сильно обмежена. У найбільш загальному плані до рекреаційного району належить територія, де рекреація розвинена настільки, що виступає як одна з галузей спеціалізації.

7.4 Таксономічні одиниці районування

Існуюча на сьогодні ієрархічна співвідпорядкованість таксономічних одиниць рекреаційного районування досить різноманітна. Різні автори дотримуються різних точок зору щодо розмірності та підпорядкування одиниць рекреаційного районування. Розглянемо деякі з них.

Мироненко Н. С. й Твердохлебов І. Т. пропонують виділяти наступні таксономічні одиниці рекреаційного районування:

- рекреаційна зона (сотні тисяч або десятки тисяч км²), наприклад Причорноморська рекреаційна зона;
- рекреаційний район (сотні тисяч або десятки тисяч км², наприклад Кримський;
- рекреаційний підрайон (тисячі або сотні тисяч км²), наприклад Південне узбережжя Криму;
- рекреаційний мікрорайон (сотні км² або тисячі га), наприклад Алуштинський;
- рекреаційний пункт (десятки або сотні га), наприклад сел. Гурзуф.

Желудьковський Е. О. запропонував виділяти таку ієрархічну структуру рекреаційних утворень:

- рекреаційні регіони;
- рекреаційні райони;
- рекреаційні підрайони;
- центри туризму, зони відпочинку й курорти.

Шаблій О. І. пропонує наступну ієрархію рекреаційних територій:

- рекреаційний пункт – окремі засоби розміщення туристів, наприклад санаторії, бази відпочинку й т.ін.
- рекреаційний центр – окремий населений пункт із набором рекреаційних установ або окремих об'єктів, які є центрами формування рекреаційного вузла;
- рекреаційний вузол – сукупність таких центрів або рекреаційних установ на компактній території. Тут розташовуються взаємодоповнюючі рекреаційні установи, які надають необхідні послуги відпочиваючим;
- рекреаційний район – сукупність рекреаційних пунктів, центрів і вузлів, які спільно використовують певну територію й розміщені на ній інфраструктурні об'єкти, утворюючи рекреаційні райони, що здебільшого не є однофункціональними;
- рекреаційний регіон – група рекреаційних районів, розташованих на території, що характеризується спільністю природних, історико-культурних, соціально-економічних ресурсів, певними інфраструктурними взаємозв'язками й іншими властивостями;
- рекреаційні зони – це сукупність рекреаційних регіонів, які формуються на основі територіальної близькості, наявності транспортних і функціональних зв'язків і загального рекреаційного ресурсу.

7.5 Рекреаційне районування світу

Рекреаційне районування в світовому масштабі – доволі складне завдання, оскільки:

1. Розглядається територія всього світу, тобто дуже різні за рекреаційно-ресурсним потенціалом території, до того ж значних масштабів.
2. Районування має охопити такі місця, де рекреації й туризму практично немає або вони розвинені слабо, але для них є певні передумови.

У такому випадку більшість авторів сходиться на думці, що спочатку варто виділяти найбільші таксономічні одиниці районування – рекреаційні регіони, а потім усередині цих регіонів переходити на розгляд окремих країн. Такий підхід абсолютно виправданий, тому що розглядається питання міжнародного туризму, тобто обміну туристами між окремими країнами. Крім того, весь статистичний облік у міжнародному туризмі проводиться саме по країнах. Варто зазначити й те, що вплив туризму на економіку розглядається також на рівні окремої країни. Тому країна виступає як найважливіша таксономічна одиниця при районуванні міжнародного туризму.

Досить часто в розвинених у рекреаційному відношенні державах з багатими ресурсами виділяють рекреаційні зони або райони. Під ними розуміють ті частини території країни, на яких туризм займає значне місце в

спеціалізації виробничого комплексу, а рівень туристського освоєння території досить високий.

Окрім туристських зон часто також виділяються рекреаційні центри – певні географічні пункти (міста, селища, села, курорти), що їх активно відвідують туристи і де є досить розвинена туристська інфраструктура.

Відомі науковці пропонують наступні варіанти міжнародного туристсько-рекреаційного районування:

- Мироненко М. С. і Твердохлебов І. Т. виокремлюють такі туристські регіони, як Європа, Північна Америка, Латинська Америка (в т.ч. Карибський басейн), Африка, Азія й Австралія з Океанією, Близький Схід;

- Романов А. А. і Саакянц Р. Г. виділяють такі туристські регіони, як Західна Європа, Східна Європа, Північна Америка, Латинська Америка, Південно-Західна Азія (Близький Схід), Південна Азія, Південно-Східна Азія, Центральна й Східна Азія, Африка, Австралія й Океанія;

- Воскресенський В. Ю. при вивченні туристських ресурсів світу пропонує розрізняти такі територіальні рекреаційні утворення як закордонна Європа (Скандинавські країни, Середземноморський туристський осередок, держави Західної Європи, Альпійські держави Європи, держави Центральної і Східної Європи); Америка (Північна і Центральна Америка, острівні держави і території Карибського басейну, Південна Америка); Африка (Північна Африка, Південно-Східна і Південна, Західна Африка); Азія й держави Азіатсько-Тихоокеанського регіону (Азія, Австралія і Океанія); Росія;

- Бейдик О. О. при рекреаційно-туристському районуванні світу виділяє чотириступеневу систему рекреаційних одиниць: макрорайони, мезорайони, підрайони, мікрорайони. До макрорайонів належать: Європейський із тринадцятьма мезорайонами, Азійський (включає 7 мезорайонів), Африканський (6 мезорайонів), Північно-Американський (2 мезорайони), Центрально-Американсько-Карибський (2 мезорайони), Південноамериканський (об'єднує 4 мезорайони), Австралійсько-Океанський (2 мезорайони), Антарктичний (поділяється на 3 мезорайони). Аналогічного розподілу території світу при рекреаційному районуванні дотримується й П. О. Масляк.

Класичним прикладом комплексного географічного підходу до впорядкування уявлень про різноманітність світового рекреаційного простору є система туристсько-рекреаційного районування Ю. Д. Дмитревського. У розробленій ним системі туристських районів світу частково використано ідеї М.А. Ананьєва, П.Н. Зачиняєва і Н.С. Фальковича. Всього за межами країн СНД виокремлено 24 туристсько-рекреаційні зони, які діляться на 83 туристських макрорайони. Лише в деяких випадках (наприклад у Великобританії і Італії) представлено туристське районування на рівні мезорайонів.

Туристсько-рекреаційні зони і туристські макрорайони світу (за Ю. Д. Дмитревським) є такими:

І. Центральна та Східна Європа.

II. Північна Європа.

- III. Західна Європа.
- IV. Південна Європа.
- V. Південно-Західна Азія.
- VI. Південна Азія.
- VII. Південно-Східна Азія.
- VIII. Східна Азія.
- IX. Центральна Азія.
- X. Північна Африка.
- XI. Африка на південь від Сахари.
- XII. Австралія.
- XIII. Нова Зеландія.
- XIV. Океанія.
- XV. Схід США.
- XVI. Захід США.
- XVII. Тихоокеанський захід США.
- XVIII. Центр США.
- XIX. Південний схід США.
- XX. Аляска.
- XXI. Гавайські острови.
- XXII. Канада.
- XXIII. Карибська Америка.
- XXIV. Південна Америка.

Зауважимо, що наявні сітки туристсько-рекреаційного районування враховують, насамперед, рекреаційні ресурси територій, і лише в другу чергу – культурно-історичні пам'ятки. Погляд на Світову культурну і природну спадщину в якості одного з найважливіших ресурсів розвитку рекреації та туризму (насамперед, культурно-пізнавального) вимагає особливого підходу до делімітації території. Це означає, що для того, щоб максимально врахувати і правильно структурувати культурну і природну спадщину території, необхідно використовувати систему рекреаційного районування, що якісно відрізняється від традиційного туристсько-рекреаційного районування. Корисні для такого районування ідеї можна знайти в географії культури. Підхід до туристського районування з позиції даного наукового напрямку можна назвати геокультурним.

Усього, з урахуванням потенційних можливостей у розвитку туризму, Мінаков А. Г. виокремив десять макрорегіонів світу:

- I. Європа.
- II. Росія як потенційно туристський макрорегіон.
- III. Західна і Середня Азія.
- IV. Південна і Східна Азія.
- V. Австралія та Океанія (потенційно-туристський макрорегіон).
- VI. Мусульманська Північна Африка.
- VII. Центральна і Південна Африка.
- VIII. Північна Америка.
- IX. Мезоамерика.

Х. Південна Америка.

Рекреаційні макрорегіони світу розділені Мінаковим А. Г. на 46 мезорегіонів. При визначенні складу і назв рекреаційних мезорегіонів автор спирався на традиції, що склалися в соціально-економічній, фізичній та в історичній географії, а також в країнознавстві і сфері міжнародної політики. Деякі рекреаційні мезорегіони (особливо європейські) завдяки розвиненому рекреаційному сервісу вже зараз можуть бути розділені на мікрорегіони.

Сучасні науковці здебільшого використовують структуру туристського районування, прийнятого Всесвітньою Туристською Організацією (UNWTO), зокрема, на нього у своїх працях спираються А. А. Глушко, А. М. Сазикін, А. А. Самойленко, І. Г. Філіппова, В. Л. Погодина, Є. А. Лук'янов. У своїй діяльності UNWTO використовує наступний розподіл світу на туристські регіони: Африка, Америка, Азія й Тихоокеанський регіон, Європа, Близький Схід. Усі регіони, окрім Близького Сходу, поділяються на менші таксономічні одиниці: субрегіони, які об'єднують відповідні держави.

7.6 Загальна характеристика обсягів і тенденцій світового рекреаційного процесу

Рекреаційні процеси здійснюються у світі вкрай нерівномірно, що пояснюється в першу чергу різними рівнями соціально-економічного розвитку країн і регіонів. У найбільш загальному виді територіальна нерівномірність відбиває різні рівні соціально-економічного розвитку Півночі й Півдня (центра й периферії світового господарства). Так, згідно даним UNWTO, на розвинені країни нині припадає більше 50 % всіх туристських прибуттів, але країни, що розвиваються, стрімко збільшують свою присутність на світовому туристському ринку.

Розвиток рекреації й туризму характеризується постійним географічним розширенням і урізноманітненням напрямків подорожей. У 1950 р. 15 найбільших за обсягами обслуговування маршрутів – до 97 % туристів — проходили в межах Західної Європи й Північної Америки. Наприкінці ХХ ст. тут зосереджувалося близько 80 % туристських потоків. У 1990-х рр. частка Азіатсько-Тихоокеанського регіону перевищила 10 %, тому що темпи зростання туристських потоків тут виявилися найбільш високими. Нині на три цих макрорегіони припадає 88,8 % всіх світових туристських прибуттів (у тому числі на Європу – 52,2 %, на Америку – 16 %, АТР – 20,6 %) і 91,8 % всіх грошових надходжень від міжнародного туризму. Для всіх шести туристських макрорегіонів світу характерна позитивна тенденція збільшення туристських потоків. Але темпи зростання прибуттів (і доходів від туризму) у макрорегіонах не були однаковими, тому їхня питома вага в загальносвітовій структурі змінювалася.

Протягом останніх років близько 51 % міжнародних туристських подорожей здійснюється з метою відпочинку, дозвілля й рекреації, на поїздки з діловими й професійними цілями припадає 15 %, а 27 % припадає на специфічні цілі: відвідування знайомих і родичів, паломництво, лікування

тощо. 7 % прибуттів, що залишилися, не визначаються.

Важливою тенденцією розвитку світового туризму є значна частка подорожей до рекреаційних центрів в межах того самого регіону. Найбільш потужні потоки виїзду до інших регіонів формуються в країнах Європи, Північної й Південної Америки, Східної Азії й Тихоокеанського регіону. Південна Азія, Близький Схід, Африка значною мірою залежні від прибуттів із інших регіонів. У межах Північної Америки й країн Карибського басейну головними напрямками є США, Мексика, Канада, Коста-Ріка й Домініканська Республіка, а найбільш потужні виїзні потоки формуються в США й Канаді.

Провідними країнами, що приймають рекреантів у Європі, є Франція, Іспанія, Італія, Великобританія, Російська Федерація, Німеччина, Австрія, Польща, Угорщина, Греція, Португалія, Швейцарія. В Азії туристи найбільше відвідують Китай, особливо Гонконг і Макао, Малайзію, Таїланд, Республіку Корея, Індонезію, Японію, Тайвань, В'єтнам, Індію. Багато рекреантів їдуть до Австралії, Нової Зеландії. Основні країни виїзду рекреантів зі Східної Азії й Тихоокеанського регіону – Японія, Китай, Австралія, Сінгапур і Республіка Корея. Стають популярними й ростуть поїздки рекреантів до таких країн Середземномор'я, як Туреччина, Хорватія, Єгипет, Туніс і Марокко. Основними країнами формування виїзного туризму в Європі (разом із Середземномор'ям) є Німеччина, Великобританія, Франція, Італія, Російська Федерація, Іспанія та ін.

На сьогодні сформувалися наступні туристські ринки: традиційні країни-монополісти (США, Франція, Іспанія, Італія, Великобританія, Австрія), нові регіони (Китай, Туреччина, Польща, Угорщина, Чехія, Хорватія, острівні країни), найбільш перспективні країни (Мексика, Малайзія, Таїланд, Тайвань, Гонконг) та країни-апліканти (Росія, Україна, Казахстан, Болгарія, Румунія, Саудівська Аравія, ОАЕ).

За прогнозами до 2030 р. трьома найпопулярнішими регіонами будуть Європа, Східна Азія й Тихоокеанський регіон, і Америка. Очікується поступовий зсув акцентів у розвитку туризму від традиційних ринків Західної Європи, США, Японії й Канади до альтернативних ринків – таких, як Центральна й Східна Європа, включаючи Росію, Китай, Південна Корея, Мексика, а також деякі країни Близького Сходу.

Серед найбільш характерних тенденцій світового рекреаційного процесу початку XXI століття відзначаються:

- уповільнений темп зростання;
- велика конкуренція регіонів і країн, що бажають прийняти рекреантів;
- усвідомлення зростаючого впливу на туризм економічних, соціокультурних і пов'язаних із навколишнім середовищем факторів;
- поінформованість споживача про те, куди і як він хоче поїхати, і більш високі вимоги до обраних ним туристських продуктів і послуг.

Докорінних змін зазнала й видова структура міжнародного ринку рекреації. Поряд із традиційними видами туризму (культурно-пізнавальний, лікувально-оздоровчий, релігійний) за останні два десятиліття широкого поширення набули неординарні та специфічні види (трудова міграція, зелений,

екологічний, екстремальний туризм та інші). Загальною тенденцією є поляризація туристських переваг, що, з одного боку, характеризується зміцненням позицій масового туризму в розвинених туристських країнах, а з іншого – збільшенням попиту на індивідуальний або спеціалізований туристський продукт.

Виходячи з усього переліченого вище, можна назвати основні риси розвитку рекреації в майбутнє десятиліття:

- подальше зростання показників рекреаційної діяльності;
- постійний вплив економічної й політичної ситуації у світі на рекреаційні процеси;
- визначальними факторами стануть соціодемографічні зміни, електронна інформація й комунікаційні системи;
- популяризація діяльності туроператорів, зайнятих як глобальним, так і середнім і малим бізнесом.

Важливо зазначити, що в минулому світовий туризм зазнав широкого кола криз. До основних руйнівних подій належать теракти 11 вересня 2001 р., спалах важкого гострого респіраторного синдрому (SARS) у 2003 р.), глобальна економічна криза, що розгорнулася в 2008/2009 рр., та спалах Близькосхідного респіраторного синдрому (MERS) у 2015 р. Жоден з них не призвів до довгострокового спаду світового розвитку туризму, а деякі з них навіть не помітні на рисунку 7. 1, лише SARS (-0,4 %) та світова економічна криза (-4,0 %) призвели до спаду у міжнародних туристських прибуттях. Це свідчить про те, що туризм як система стійкий до зовнішніх потрясінь. Однак є багато доказів того, що вплив та відновлення від пандемії COVID-19 будуть безпрецедентними.

Рисунок 7.1 – Вплив основних кризових подій на світовий туризм

За прогнозами очікується, що міжнародні прибуття відновляться в 2021 р. на підставі припущення про поступовий перелом пандемії, виведення вакцини

проти COVID-19, значне поліпшення довіри мандрівників та значне скасування обмежень на поїздки. Очікуване відновлення також буде наслідком великого відкладеного попиту після місяців закритих кордонів та заборон на поїздки. Міжнародному туризму, за різними сценаріями може знадобитися від 2 до 4 років, щоб повернутися до рівня 2019 року.

Питання і завдання для самоперевірки:

1. Схарактеризуйте сутність і задачі рекреаційного районування.
2. Яка різниця між умовами й факторами рекреаційного районування?
3. Перелічіть основні фактори рекреаційного районування.
4. Назвіть основні ознаки рекреаційних районів.
5. Які відомі таксономічні одиниці рекреаційного районування? Поясніть, чому при світовому рекреаційному районуванні головною одиницею виступає держава.
6. На які рекреаційно-туристські регіони й субрегіони поділяється територія світу за районуванням UNWTO?
7. Назвіть найбільш характерні тенденції світового рекреаційного процесу першого десятиліття XX століття.
8. Які основні риси розвитку рекреації прогнозуються в наступне десятиліття?

ТЕМА 8 РЕКРЕАЦІЙНЕ РАЙОНУВАННЯ УКРАЇНИ

- 8.1 Варіанти рекреаційного районування.
- 8.2 Характеристика рекреаційних районів України.
- 8.3 Регіональні проблеми розвитку рекреаційного комплексу України.

8.1 Варіанти рекреаційного районування

Територія України неодноразово була задіяна (як частково, так і повністю) в різних схемах туристсько-рекреаційного районування, в зв'язку з чим класифікація туристських територій значно ускладнюється. Розглянемо найвідоміші схеми районування, здійснювані з метою розвитку рекреації і туризму.

Питаннями регіонального рекреаційного районування в межах території СРСР радянські географи стали займатися з 60-х рр. XX ст. Початкові районування були вузькоспеціалізовані і стосувалися конкретних туристських напрямів: санаторно-курортної галузі, спортивного туризму тощо. Галузевий підхід визначав вибір районоутворюючих ознак.

Туристське районування України, що веде свій початок від 60-х років XX ст., здійснювалось у вузькогалузевому розрізі (курортологічне, рекреаційно-кліматичне тощо) і виходило з розосередження на даній території тих чи інших природних рекреаційних ресурсів та визначення зон з умовами, найсприятливішими для розвитку відповідних видів туризму.

Інститутом географії АН СРСР у 80-х рр. ХХ ст. під керівництвом В.С.Преображенського було проведене рекреаційне районування території СРСР, де Україна виділена в єдиний рекреаційний район. В його основу покладалася ступінь розвитку рекреаційних функцій території (показник визначався за територіальною концентрацією підприємств відпочинку). Було виділено 4 зони, в трьох з яких за переважанням або сполученням провідних рекреаційних функцій виділено 19 рекреаційних районів, в тому числі 4 – у межах України: Кримський, Одеський, Азовський прибережний, Дніпровсько-Дністровський.

За схемою туристського районування СРСР М. П. Крачило (1978 р.) також виділені чотири туристські зони, а три приморські райони України об'єднано в Кримсько-Одесько-Азовський туристський район, а також виділено окремо Карпатський туристський та Дніпровсько-Дністровський район. Всього М. П. Крачило пропонує виділити сім таксонів туристського районування: зона, регіон, район, вузол, комплекс, центр, підприємство.

І. Д. Родічкін (1978 р.), запроваджуючи до рекреаційного районування системний підхід, пропонував поділяти територію України на 9 регіональних рекреаційних систем (РРС): Київсько-Дніпровську, Волинську, Сіверсько-Донецьку, Придніпровську, Приазовську, Одесько-Чорноморську, Дніпровсько-Бузьку, Карпатську і Кримську. Виділення таких таксонів було проведено на основі ландшафтно-природних характеристик. Слід зазначити, що виділені системи, на відміну від попередніх, не охоплюють повністю всю територію, що цілком співпадає з одним із наведених факторів формування і розвитку рекреаційних районів.

При розробці методології містобудівного проектування рекреаційних систем в Українській РСР, встановлено, що значна частина групових систем населених місць України має надлишок рекреаційних ресурсів, але характеризується екстенсивним типом освоєння при відносно слабкому розвитку інфраструктури. Вони повинні розглядатися як основне джерело заповнення ресурсної недостатності інших систем населених місць і об'єкт першочергового освоєння з порівняно невеликими витратами на розвиток масового відпочинку.

У 1983 р. Київським НДІП містобудування за участю інституту Діпромісто була розроблена «Регіональна схема розвитку і розміщення курортів, місць відпочинку і туризму Української РСР». Єдина курортно-рекреаційна система поділялась на п'ять крупних територіальних систем: Західну (вісім областей), Центральну (шість областей), Південну (чотири області), Північно-Східну (чотири області) та Південно-Східну (три області). Територіальні системи були представлені курортно-рекреаційними регіонами, курортно-рекреаційними районами, окремими курортами і зонами відпочинку. Курортно-рекреаційні регіони виділялися на базі найбільш цінних курортно-рекреаційних ресурсів, сконцентрованих в межах однотипних природно-географічних систем, які включають гірські масиви, басейни річок, морські узбережжя.

Рекреаційно-кліматичне районування території України, запропоноване в 1989 році науковцями географічного факультету КДУ, включає шість районів:

Західний, Центральний, Східний, Південний, Кримський та Закарпатський.

Відоме також комплексне рекреаційне районування, подане в Українській географічній енциклопедії. Воно передбачає виділення 4 рекреаційних регіонів (Карпатський, Кримський, Дніпровсько-Дністровський, Азово-Чорноморський), 8 рекреаційних районів (Одеський, Приазовський, Феодосійський, Ялтинський, Євпаторійський, Придніпровський, Донецький, Придністровський), сім рекреаційних підрайонів (Судацький, Євпаторійський, Феодосійський, Чорноморський, Кримський, Алуштинський, Ялтинський). В цьому районуванні найвищою таксономічною одиницею виступає рекреаційний регіон, куди входять підсистеми тривалого і короткочасного відпочинку, санаторно-курортного лікування і туризму, а також підсистеми управління, обслуговування, транспорту, переважно в межах економічного району. Характеризується територіальним поєднанням географічних і бальнеологічних ознак, факторів, які включають рекреаційні ландшафти і території поширення лікувальних і туристських ресурсів, а також транспортні зв'язки з районами концентрації населення. Пересічна ємність рекреаційного регіону становить від 1,5 до 2,0 млн рекреантів у літні місяці.

Найширше за змістом комплексне рекреаційне районування наводить О. І. Шаблій, спираючись на наявні рекреаційні ресурси, існуючі потоки рекреантів та матеріально-технічну базу. Виокремлюються чотири рекреаційні зони: Чорноморсько-Азовська, Західно-Українська, Центральна-Українська, Поліська. Рекреаційний регіон характеризується ним за спільністю природних, історико-культурних і соціально-економічних ресурсів, певними інфраструктурними взаємозв'язками й іншими чинниками. В межах зон виділяються 9 рекреаційних регіонів: Кримський, Західно-Причорноморський, Східно-Причорноморський, Карпатський, Розтоцько-Опільський, Придніпровський, Придністровський, Подільський, Донецький, а також два райони Закарпатський (в межах Поліської) і Бердянський (в межах Східно-Причорноморського регіону).

У 1997 році Бейдиком О. О. і Ляшенко Д. О. було запропоноване рекреаційно-туристське районування України, яке включало шість рекреаційно-туристських районів: Карпатський, Полісько-Подільський, Київсько-Дніпровський, Донецько-Дніпровський, Кримський, Причорноморський.

Поколюдною М. М. була запропонована схема туристсько-рекреаційного районування території України, яке проводилось з урахуванням: 1) ступеня розвитку рекреаційної галузі в районі; 2) характеру туристської спеціалізації; 3) рівня туристсько-рекреаційного освоєння території; 4) спільності перспективного розвитку району; 5) комбінації туристських ресурсів; 6) інтенсивності туристських потоків. В результаті було виділено шість туристсько-рекреаційних районів (Карпатський, Полісько-Подільський, Придніпровський, Донецько-Слобожанський, Причорноморський, Кримський), межі яких проходять кордонами адміністративних областей і об'єднують усі адміністративно-територіальні суб'єкти України.

У районуванні планувальних об'єктів України існують різні методологічні підходи на основі різних ознак. Найбільш інерційно стабільним є районування

на основі політичних і адміністративно-господарських ознак. Однією з ознак при визначенні меж планувальних об'єктів є рівень урбанізації, яка виражає рівень виробництва, його економічну ефективність, якісний склад населення і визначальні види його життєдіяльності, екологічний стан навколишнього середовища. Урахування географічних, у тому числі кліматичних, чинників, дозволяє встановити фізико-географічні регіони, а сформовані в результаті історичного розвитку етно-ландшафтні закономірності освоєння конкретних територій дають можливість виділення етнокультурних регіонів. Міжнародні соціально-економічні контакти України як суверенної держави мають відношення до всіх її територій, але найбільшою мірою локалізуються на прикордонних територіях. На території України виділені дев'ять регіонів макротериторіального рівня за басейновою (основні річки) ознакою.

Пропоновані схеми класифікації туристських територій України підтверджують неоднозначність критеріїв районування, тенденцію до поглиблення і деталізації схем і виділення одиниць районування, наявність суб'єктивізму дослідників у підходах до районування.

8.2 Характеристика рекреаційних районів України

Волинський рекреаційно-туристський район складається із Волинської, Рівненської та Житомирської областей. Площа району – 70,0 тис. км² або 11,6 % загальної території України. Показник урбанізації – 52,9 %. Характерними особливостями району є північно-західне його положення, сусідство з Польщею та Білоруссю, порівняно слабка господарська освоєність, пов'язана з відсутністю значних покладів корисних копалин, що слугували б основою для промислового розвитку, та невеликою родючістю ґрунтів, що стримує сільськогосподарське освоєння даних територій. Разом з тим, значний туристсько-ресурсний потенціал району, його прикордонне положення, транзитні транспортні магістралі відкривають значні перспективи для розвитку туризму.

До складу Донецького рекреаційно-туристського району входять Донецька та Луганська області. Площа району – 53,2 тис. км² або 8,8 % загальної території України. Більша частина населення (89,3 %) мешкає у містах. Географічне положення району, високий ступінь індустріального освоєння, густа поселенська мережа, представлена, в основному, містами, високий рівень рекреаційних потреб та інші чинники дають змогу розглядати даний рекреаційний район як єдине ціле.

Карпатський рекреаційно-туристський район включає чотири області Західної України: Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська та Чернівецька. Територія Карпатського туристського району охоплює 56,6 тис. км², що становить 9,4 % площі України. У ньому мешкає 13 % населення країни, більша частина яких проживає у сільській місцевості – 51,4 %. Розташування більшої частини району у межах фізико-географічного краю Українські Карпати зумовило своєрідність природних рекреаційних ресурсів цього регіону і наклало свій відбиток на перебіг господарського освоєння території, спільність

історичної долі його мешканців, зрештою – на формування суспільно-історичних рекреаційних ресурсів і сучасну спеціалізацію рекреаційного господарства. Зазначені та інші особливості дають аргументовані підстави для виокремлення Карпатського рекреаційного району у складі чотирьох адміністративних областей Західної України.

Кримський рекреаційно-туристський район представлений Автономною Республікою Крим, розташованою на одноіменному півострові. Площа району – 26,1 тис. км², що становить 4,3 % загальної території України. Більша частина населення (62,8 %) мешкає у містах. Особливий статус регіону, значні рекреаційні можливості степового, гірського та приморського природно-територіальних комплексів, унікальні рекреаційні ресурси, сформовані на стику орієнтальної та західної культур, давні традиції розвитку рекреаційної справи – ці та інші чинники дають можливість розглядати Автономну Республіку як самостійний рекреаційний район.

До складу Наддніпрянсько-Слобожанського рекреаційно-туристського району входять Сумська, Полтавська та Харківська області. Площа району – 84 тис. км² або 13,9 % загальної території України. Показник урбанізації – 72,0 %. Характерними особливостями району є його прикордонне положення з Росією, достатньо високий рівень індустріального освоєння, спільні умови формування рекреаційних ресурсів, а також значний рекреаційно-ресурсний потенціал, особливо, у західній частині.

До Подільського рекреаційно-туристського району входять Тернопільська, Хмельницька та Вінницька області. Площа району – 60,9 тис. км², або 10,1 % загальної території України. Показник урбанізації – близько 50,5 %. Характерними особливостями району є невисокий рівень промислового розвитку, порівняно сприятлива екологічна ситуація, значний потенціал рекреаційних ресурсів, зручне геополітичне і транспортне положення.

До складу Приазовського рекреаційно-туристського району входять Херсонська та Запорізька області. Площа району – 55,7 тис. км² або 9,2 % загальної території України. Більша частина населення 71% проживає у містах. Вихід до Азовського моря та пов'язані з цим можливості використання його рекреаційних ресурсів, значні перспективи розвитку туризму та рекреації дають змогу розглядати даний рекреаційний район як єдине ціле. Рекреаційні можливості Херсонської області значно більші за рахунок наявності причорноморських територій.

Придніпровський рекреаційно-туристський район включає Кіровоградську та Дніпропетровську області. Площа району – 56,5 тис. км² або 9,4 % загальної території України. Показник урбанізації – 78,6 %. Характерними особливостями району є його значне промислове освоєння і наявність у зв'язку з цим значних внутрішніх потреб населення у відпочинку, близькість до Столичного туристського району та досить гарне транспортне сполучення з ним, своєрідність соціально-історичних рекреаційних ресурсів.

До складу Причорноморського рекреаційно-туристського району входять Одеська та Миколаївська області. Площа району – 57,9 тис. км² або 9,6 % загальної території України. В районі проживає 3567,8 тис. осіб, більша частина

якого (67,2 %) мешкає у містах. Як єдине ціле даний рекреаційний район дають змогу розглядати його приморсько-степове розташування, пов'язана з цим специфіка кліматичних рекреаційних ресурсів, значна забезпеченість бальнеологічними ресурсами та приморськими пляжами, схожість ландшафтів, незначний в історичних масштабах термін безперервного господарського освоєння території, давні традиції та значні перспективи розвитку рекреаційної справи.

Столичний рекреаційно-туристський район представлений Київською, Черкаською та Чернігівською областями. Площа району – 81,7 тис. км² або 13,5 % загальної території України. Показник урбанізації – 76,8 %. Включення до складу району міста Київ обумовлює особливості розвитку туристської діяльності, що пов'язано із більшими, ніж в інших регіонах потоками як іноземних, так і вітчизняних туристів та екскурсантів, а також кращим розвитком рекреаційної та інфраструктури загального користування, наявністю значних рекреаційних потреб у місцевого населення. Характерною особливістю району є також його географічне положення на кордоні з Білоруссю та Росією. Все це, а також значний рекреаційно-ресурсний потенціал району роблять туризм та рекреацію одним з пріоритетних напрямів розвитку району.

8.3 Регіональні проблеми розвитку рекреаційного комплексу України

Україна має потужний рекреаційний комплекс, проте розвиток комплексу стримується низкою проблем, таких як підвищення пропускної здатності рекреаційного господарства, нерівномірність його використання, тобто сезонність, тощо. Фінансово-економічна криза, що загострилася останніми роками, події, пов'язані з анексією АР Крим та проведенням антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей, призвели до зменшення в'їзного туристського потоку, негативно вплинули на структуру туризму та реалізацію туристських можливостей країни на внутрішньому і зовнішньому туристському ринку.

Фактично вдвічі зменшилася кількість іноземних туристів. Україна втрачає популярність як туристський напрям, оскільки у потенційних туристів складається враження повномасштабної війни і країна сприймається як «гаряча точка». Нерозв'язаною залишається проблема територіальності розміщення рекреаційного господарства та рекреаційного природокористування.

На міжнародному ринку Україна фактично невідома як країна з розвинутою рекреаційною індустрією (окрім серед представників старшого покоління української діаспори, але і цей імідж фактично згасає). На даний час маркетинг рекреаційного потенціалу України на міжнародному ринку не проводиться. Україна розташована у центрі Європи та має всі умови для належного розвитку економіки за рахунок туризму, проте суттєво відстає від провідних держав світу за рівнем розвитку туристської інфраструктури та якості туристських послуг. Будучи однією з найбільших країн Європи, вона не має жодного туристського представництва за кордоном, не здійснює рекламних заходів і не має запланованих на національному рівні рекламних кампаній для

зарубіжного ринку.

Найістотні перешкоди:

1. Негативний імідж України загалом щодо проведення тут відпочинку. Відсутність належної реклами.
2. Транспортні труднощі, пов'язані з приїздом до України та пересуванням по її території. Візовий режим.
3. Низький рівень розвитку інфраструктури, якості продукції і послуг.
4. Недосконалість нормативно-правової бази забезпечення рекреаційної діяльності, несприятливий клімат інвестування.

Сьогодні розвиток регіонів України характеризуються значними відмінностями в рівнях соціально-економічного розвитку, неузгодженістю ряду законодавчих і нормативних актів, недостатньо чітко визначеною загальнодержавною стратегією. Спостерігається надмірна концентрація населення і виробництва у великих містах, неефективний, уповільнений розвиток більшості середніх і маленьких міст. Це є наслідком надмірного втручання держави в регіональну політику протягом довготривалого періоду, що призвело до значних територіальних диспропорцій економічного розвитку країни, до погіршення демографічної ситуації в країні, стану зайнятості, зниженню якості життя населення, занепаду сільської місцевості.

В усіх регіонах України посилюються процеси депопуляції населення, погіршується стан житлово-комунального господарства, санітарно-гігієнічна й епідеміологічна ситуація, зменшуються обсяги капітальних вкладень у розвиток житлового будівництва, введення в експлуатацію нових і відремонтованих житлових будинків.

У регіональному розрізі існує тенденція диспропорційності розвитку туризму. Більше половини обсягів туристської діяльності припадає на три регіони – АР Крим, м. Київ, Одеську область, які розвинені всебічно у різних галузях економіки. Водночас у регіонах, що є депресивними в інших галузях, туризм також не набув належного розвитку, незважаючи на наявність необхідних для цього природних, історико-культурних та трудових ресурсів.

За рівнем забезпечення землями рекреаційного призначення лідерами є Хмельницька, Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька та Чернігівська області. Це обумовлено особливостями регіонального землекористування та господарською спрямованістю регіонів: це непромислові області, розташовані у Поліському та Карпатському рекреаційних регіонах, де високий рекреаційний потенціал і низький або середній рівень його використання.

Нижчі показники у Дніпропетровській, Київській, Вінницькій, Донецькій, Запорізькій, Кіровоградській, Харківській, Черкаській областях. В основному – це області з розвиненою промисловістю, що обумовлює пріоритети землекористування.

За рівнем концентрації земель на 1 тис. рекреантів найвищі позиції займають Чернівецька, Хмельницька, Чернігівська, Волинська, Івано-Франківська, Рівненська, Сумська, Тернопільська області, де рівень рекреаційного навантаження – один з найменших за кількістю рекреантів.

Таблиця 8.1 – Характеристика рекреаційного потенціалу регіонів України

Адміністративні утворення	Потреба у рекреаційних територіях, тис. га	Природно-рекреаційний потенціал, тис. га	Землі рекреаційного призначення, тис. га	Забезпеченість регіону		Частка природно-рекреаційного потенціалу в ПРП регіону
				мінеральними водами, м³/дibu/особу	лікувальними грязями, м³/особу	
АР Крим	479,1	185,00	132	0,024	0,057	5,275
Вінницька	69,5	135,10	28,7	0,072	0,047	3,852
Волинська	75,4	224,00	172,4	0,015	0,164	6,387
Дніпропетровська	187,4	50,30	31,3	0,022	0,012	1,434
Донецька	234,3	52,60	86,6	0,094	.	1,5
Житомирська	77,4	316,00	80,3	0,059	0,008	9,01
Закарпатська	183,9	425,90	155,4	0,336	0,048	12,143
Запорізька	127,8	17,40	59,2	0,028	0,014	0,496
Івано-Франківська	151,5	183,80	257,5	0,264	0,115	5,241
Київська	300,0	174,00	40,1	0,030	0,024	4,961
Кіровоградська	66,8	58,70	12,5	0,083	.	1,674
Луганська	58,4	113,40	72,8	0,045	.	3,233
Львівська	172,0	339,80	116,4	0,429	0,329	9,688
Миколаївська	65,9	22,10	58,9	0,032	.	0,63
Одеська	93,8	69,70	114,8	0,044	0,047	1,987
Полтавська	88,7	110,70	118,8	0,145	0,044	3,156
Рівненська	57,8	111,00	181,4	0,041	0,075	3,165
Сумська	80,4	153,20	161,6	0,014	.	4,368
Тернопільська	58,2	96,60	117,7	0,508	0,003	2,754
Харківська	244,0	176,70	60	0,054	.	5,038
Херсонська	72,1	11,80	166,4	0,041	0,004	0,336
Хмельницька	78,9	125,20	309,5	0,135	0,007	3,57
Черкаська	118,0	120,40	33,8	0,032	.	3,433
Чернівецька	62,8	64,08	67,4	0,020	.	1,827
Чернігівська	166,4	169,78	246,6	0,144	.	4,841

Рівень концентрації природно-рекреаційного потенціалу найвищий у Чернівецькій, Хмельницькій, Чернігівській, Сумській, Рівненській, Тернопільській, Івано-Франківській, Закарпатській, Житомирській, Волинській областях. Найнижчі показники в АР Крим, Вінницькій, Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Київській, Кіровоградській, Львівській, Миколаївській, Одеській, Херсонській, Черкаській областях. Найбільший вплив на ці показники мала частка природно-рекреаційного потенціалу у структурі ПРП регіону, що значною мірою визначило площі земель, які використовуються чи можуть використовуватися для розвитку рекреаційного природокористування. За рівнем концентрації природно-рекреаційного потенціалу на одного рекреанта найвищі показники у Чернівецькій, Житомирській, Сумській, Хмельницькій, Чернігівській областях, що також пов'язано з низьким рівнем рекреаційного навантаження.

Поступово підвищується ефективність господарської діяльності у сфері туризму і рекреації в наступних регіонах України: м. Києві, АР Крим, м. Севастополі, областях Львівській, Волинській, Івано-Франківській. З іншого боку, неповністю використовується рекреаційний потенціал більшості регіонів України.

Результати розрахунку рівнів забезпечення регіонів мінеральними водами та лікувальними грязями, землями рекреаційного призначення як відношення наявних площ до потреби, проведені Черчик Л. М., відображено у таблиці 8.2.

Таблиця 8.2 – Результати розрахунку загального індексу групи показників природно-ресурсного забезпечення регіонів (групового індексу)

Адміністративні утворення	Індекс рівня концентрації		Індекс забезпеченості регіону		Індекс рівня забезпеченості землями рекреаційного призначення	Індекс частки природно-рекреаційного потенціалу в ПРП регіону	Груповий індекс
	ПРП	рекреаційні землі	мінеральні води	лікувальні грязі			
АР Крим	0,494	0,576	0,047	0,173	0,072	0,434	1,814
Вінницька	0,474	0,152	0,142	0,143	0,102	0,317	1,323
Волинська	1,236	1,396	0,030	0,498	0,566	0,525	4,217
Дніпропетровська	0,106	0,102	0,043	0,001	0,042	0,118	0,412
Донецька	0,101	0,274	0,185	0,000	0,091	0,123	0,763
Житомирська	1,588	0,551	0,116	0,001	0,264	0,741	3,262
Закарпатська	2,268	1,301	0,661	0,146	0,202	1	5,500
Запорізька	0,050	0,270	0,055	0,002	0,119	0,040	0,537
Івано-Франківська	0,965	2,066	0,520	0,350	0,432	0,431	4,764
Київська	0,589	0,204	0,059	0,003	0,025	0,406	1,230
Кіровоградська	0,421	0,119	0,163	0,000	0,044	0,137	0,876
Луганська	0,358	0,338	0,069	0,000	0,316	0,266	1,365
Львівська	0,919	0,513	0,844	1,000	0,173	0,797	4,246
Миколаївська	0,087	0,360	0,063	0,000	0,216	0,051	0,762
Одеська	0,160	0,418	0,087	0,004	0,312	0,163	1,140
Полтавська	0,400	0,643	0,285	0,134	0,337	0,259	2,049
Рівненська	0,625	1,459	0,081	0,228	0,827	0,260	3,535
Сумська	0,969	1,396	0,028	0,000	0,495	0,359	3,231
Тернопільська	0,693	1,196	1,000	0,009	0,517	0,226	3,650
Харківська	0,454	0,233	0,106	0,000	0,057	0,414	1,254
Херсонська	0,046	1,010	0,081	0,004	0,588	0,027	1,752
Хмельницька	0,777	2,586	0,266	0,002	1,000	0,293	4,925
Черкаська	0,584	0,238	0,063	0,000	0,069	0,262	1,225
Чернівецька	1,444	1,777	0,039	0,000	0,274	0,150	3,689
Чернігівська	0,941	1,871	0,283	0,033	0,380	0,396	3,896

2.2

Аналіз сучасного стану рекреаційного природокористування в Україні свідчить про високий рівень забезпечення рекреаційними ресурсами АР Крим, Івано-Франківської, Львівської, Закарпатської, Одеської областей, високу інтенсивність використання природно-рекреаційного потенціалу в АР Крим, Донецькій, Дніпропетровській, Запорізькій, Київській, Луганській, Львівській, Миколаївській, Одеській, Херсонській областях, у Житомирській, Волинській, Івано-Франківській, Тернопільській, Чернігівській, Чернівецькій, Сумській, Хмельницькій областях.

Низька частка земель рекреаційного призначення в структурі земельного фонду України свідчить про низький рівень використання природно-рекреаційного потенціалу регіонів і несприйняття його як повноправної і потужної складової природно-ресурсного потенціалу загалом. Це призводить до використання земель із цінними ПРП в інших сферах діяльності. Водночас така ситуація обумовлена недосконалістю Земельного кодексу та підходів до розмежування земель за їх призначенням, відсутністю досліджень стану земель і найдоцільніших форм та сфер їх використання з урахуванням економічної,

соціальної та екологічної доцільності.

На підставі індексів підгруп індикаторів Черчик Л. М. здійснено групування регіонів (табл. 8.3).

Таблиця 8.3 – Групування регіонів України за рівнем рекреаційного природно-ресурсного забезпечення

	Адміністративні утворення		
	високий	середній	низький
За рівнем концентрації земель рекреаційного призначення	Хмельницька, Івано-Франківська, Чернігівська, Чернівецька, Рівненська, Волинська, Сумська, Закарпатська	Тернопільська, Херсонська, Полтавська, Житомирська, Львівська, Одеська	Миколаївська, Луганська, Донецька, Запорізька, Черкаська, Харківська, Ібівська, Вінницька, Кіровоградська, Дніпропетровська
За рівнем концентрації природно-рекреаційного потенціалу	Закарпатська, Львівська	Житомирська, Волинська, Івано-Франківська, Тернопільська, Чернігівська, Чернівецька, Сумська, Хмельницька	АР Крим, Вінницька, Полтавська, Ібівська, Кіровоградська, Харківська, Черкаська, Луганська, Одеська, Донецька, Миколаївська, Дніпропетровська, Херсонська, Запорізька
За рівнем забезпечення земель рекреаційного призначення	Волинська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька	Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Луганська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Чернівецька, Чернігівська	АР Крим, Вінницька, Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Ібівська, Кіровоградська, Харківська, Черкаська
За рівнем забезпечення спеціальними ПРП	Львівська, Тернопільська, Івано-Франківська, Закарпатська, Волинська, Полтавська	АР Крим, Вінницька, Донецька, Рівненська, Хмельницька, Чернігівська	Житомирська, Запорізька, Ібівська, Кіровоградська, Луганська, Миколаївська, Одеська, Сумська, Харківська, Херсонська, Черкаська, Чернівецька
За частотою природно-рекреаційного потенціалу в АУБП регіону	АР Крим, Волинська, Івано-Франківська, Житомирська, Закарпатська, Ібівська, Львівська, Харківська, Чернігівська	Вінницька, Луганська, Одеська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька	Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Кіровоградська, Миколаївська, Одеська, Херсонська, Чернівецька

Рекреаційна сфера має бути визнана в Україні як одна з пріоритетних. У низці регіонів пріоритетними мають стати спеціалізації, що обумовлюється структурою ПРП, часткою в ньому природних рекреаційних ресурсів, екологічною ситуацією та геополітичним розташуванням регіону.

Незважаючи на позитивні зрушення в туристській сфері України, розвиток рекреаційного комплексу в регіонах відбувається повільно порівняно зі світовими туристськими регіонами. Наявні ресурси не використовуються належним чином через низький рівень розвитку інфраструктури, в якій одне з перших місць належить транспортній системі. Важливими проблемами залишаються подальше вдосконалення залізничної мережі регіонів, електрифікація окремих відрізків доріг, реконструкція і модернізація залізничних вокзалів.

Треба підкреслити, що і наявна матеріально-технічна база рекреаційного комплексу в регіонах використовується неефективно через низку причин:

- асортимент рекреаційних послуг і рівень сервісу значно відстають від зарубіжних стандартів;

- ціни на рекреаційні послуги мають постійну тенденцію до зростання, хоча це не завжди пов'язано з покращенням комфортності та рівня обслуговування;

- структура номерного фонду не відповідає потребам клієнтів (недостатньо одномісних номерів, номерів підвищеної комфортності).

Головними проблемами сьогодення та найближчої перспективи є не збільшення кількості об'єктів і їх потужностей, а налагодження конкурентоспроможного ринку рекреаційних послуг шляхом модернізації існуючої матеріально-технічної бази. До проблем місцевого рівня належить зменшення загального терміну оформлення земельної ділянки у власність або під забудову (сьогодні він становить від 3 до 9 місяців); наявність додаткових умов при наданні дозволів на ділянку (наприклад, будівництво 10 км. доріг, ремонт соціальної інфраструктури тощо).

Отже, для забезпечення подальшого розвитку регіональних рекреаційних комплексів необхідно провести широкомасштабні дослідження і пошукові роботи з виявлення і оцінки нових територій, рекреаційних та бальнеологічних ресурсів, з обґрунтування основних напрямів їх використання для розвитку рекреації, туризму та організованого відпочинку населення з відповідною інфраструктурою обслуговування. Розміщення галузей промисловості, сільського господарства та сфери послуг у рекреаційних районах треба пов'язувати з ефективним функціонуванням останніх.

Питання і завдання для самоперевірки:

1. Поясніть наявність значної кількості варіантів класифікації туристських територій України.

2. Назвіть дослідників які працювали над проблематикою туристсько-рекреаційного районування в Україні.

3. Сформулюйте практичний та науковий зміст виділення туристських територій.

4. Укажіть основні проблеми розвитку рекреаційного комплексу України.

5. Основні тенденції розвитку туризму в регіонах України.

6. Назвіть лідерів і аутсайдерів серед регіонів України за рівнем забезпечення землями рекреаційного призначення, рівнем концентрації природно-рекреаційного потенціалу, забезпечення регіонів мінеральними водами та лікувальними грязями, землями рекреаційного призначення.

7. Вкажіть основні групи регіонів України за рівнем рекреаційного природно-ресурсного забезпечення.

8. Назвіть причини неефективного використання наявної матеріально-технічної бази рекреаційного комплексу в регіонах України.

9. Які заходи є необхідними для забезпечення подальшого розвитку регіональних рекреаційних комплексів?

ТЕМА 9

ЄВРОПА – ПРОВІДНИЙ РЕКРЕАЦІЙНИЙ РЕГІОН СВІТУ

- 9.1 Рекреаційні ресурси. Характер рекреаційної спеціалізації.
- 9.2 Потужність, географія, структура й динаміка рекреаційних потоків.
- 9.3 Крупні рекреаційні центри.

9.1 Рекреаційні ресурси. Характер рекреаційної спеціалізації

Європа займає значну частину материка Євразії. Географічний кордон Європи з Азією проходить по східному підніжжя Уралу, річках Ельба, Кума, Манич, Каспійського, Азовського, Чорного морів. Більшість Європейських держав має вихід до Атлантичного і Північно-Льодовитого океану і їх морями, що сприяє розвитку туристських зв'язків з іншими країнами.

В Європейському туристському макрореґіоні виділяють чотири туристських субреґіони: Північна Європа, Західна Європа, Центральна-Східна Європа, Південна Європа та Східне Середземномор'я. Кожен з цих субреґіонів володіє своїми особливостями і перевагами, недоліками і проблемами, які, тим не менш, не заважають Європейському туристському макрореґіону займати протягом всієї історії сучасного туризму перше місце в рейтингу світових туристських макрореґіонів. Розвиткові туризму в Європі сприяють природно-географічні особливості регіону. Його береги вирізняються значною порізаністю, наявністю внутрішніх морів, заток, бухт, що в сукупності зі сприятливими кліматичними умовами сприяло створенню та бурхливому розвитку на узбережжях численних курортних приморських зон. Відповідно значна кількість європейських країн має приморське положення, володіє островними територіями, що сприяє розвитку круїзного морського туризму.

На території Європи перемежуються низовинні, горбкуваті й гірські райони. Найбільші рівнини – Східно-Європейська, Середньоевропейська, Середньо- і Нижньодунайська, Паризький басейн. Гори займають 17% території. Основні гірські системи – Альпи, Карпати, Апеніни, Піреней, Карпати, частина Кавказу. Серед гір переважають середні за висотою, вони не являють собою перешкод для налагодження транспортного сполучення і відповідно переміщення рекреаційних потоків, проте є потужним ресурсом для розвитку гірськолижного туризму й альпінізму. Найбільш освоєними в рекреаційному відношенні є Альпи, Карпати, Судети, Піреней, Скандинавські гори.

Кліматичні природні рекреаційні ресурси регіону дуже різноманітні. На більшій частині території клімат помірний. На заході він океанічний, на сході – континентальний. Лише північні острови розташовані в субарктичному та арктичному поясах. Значна частина Північної Європи покрита сучасними льодовиками. На багатьох островах в Ісландії, на Шпіцбергені, Нової Землі є покривне заледеніння, а в Альпах – гірське. Південна частина регіону (Піренейський, Апеннінський, Балканський, Кримський півострови) – у субтропічному кліматичному поясі. У цілому природно-кліматичні умови

сприятливі для різноманітних видів як літніх так і зимових рекреаційних занять.

Природні ландшафти на більшій території Європи майже не збереглися. Із усіх частин світу Європа найбільш «окультурена». Проте природне середовище зберігається в межах численних особливо охоронюваних природних територій. Особливо цінними й унікальними в цьому відношенні є Фінляндія, Норвегія, Швеція, Росія.

Займаючи невелику частину Землі, Європа є одним з найбільш густонаселених регіонів світу. Чисельність населення Європи – понад 700 млн осіб, 75 % населення проживають у міських агломераціях. Високий рівень урбанізації та густоти населення, стрімкий і напружений ритм життя впливають на підвищення туристської активності населення. Крім того, населення Європи вирізняє етнічна й релігійна мозаїчність, високий рівень освіти й духовної культури, що є додатковим спонукальним мотивом до здійснення подорожей.

Позитивно впливає на розвиток туризму в країнах Європи більш високий, ніж в багатьох регіонах світу, загальний середній рівень освіти і культури. Розвитку туризму в країнах Європи сприяє традиційна організація тут більшості міжнародних заходів (конгресів, з'їздів, конференцій, семінарів, фестивалів, спортивних змагань).

Більшість населення сучасного Європейського регіону говорить на мовах індоєвропейської сім'ї – німецької групи (німці, англійці, голландці, австрійці та ін.), романської (італійці, французи, португальці, іспанці та ін.).

Пануюча релігія – християнство. Католицизм переважає в Італії, Іспанії, Португалії, у Франції, протестантизм – у Норвегії, Швеції, Данії, Ісландії, Фінляндії, Швейцарії, здебільшого Німеччини і Великобританії. Православ'я більш розвинене на сході і південному сході Європи (Греція, Сербія, Болгарія, Румунія, Росія та ін.).

Розвиткові туризму в Європі сприяють економічна й політична стабільність у регіоні, високий ступінь співробітництва країн, у тому числі й в області туризму. Величезне значення має підписання Шенгенської угоди, введення єдиної валюти країн Європейського співтовариства – євро, спільні туристські проекти держав щодо освоєння та збереження рекреаційних ресурсів.

Високий рівень економічного розвитку більшості європейських країн, доходи населення і його соціальна структура (перевага середнього класу) дозволяють реалізувати потребу у відпочинку більшій частині населення, у тому числі й за межами своїх країн. Про це свідчить той факт, що серед 10 держав-світових лідерів у витратах на туризм, шість держав – європейські.

Більшість із європейських держав невеликі за розмірами. Деякі з країн мають площу менше 50 тис. км², наприклад Люксембург, Мальта, Бельгія, Нідерланди, Данія, Швейцарія, Словаччина, Словенія, Македонія, Албанія, Естонія. Обмеженість території – фактор, що сприяє росту інтенсивності туристських вибуттів. Тільки такі країни, як Росія, Казахстан, Україна, Франція й Іспанія мають площу більшу 500 тис. кв. км. При цьому Європейські країни досить зручно розташовані, оскільки мають спільні кордони, які проходять,

здебільшого, по природних бар'єрах, які легко перетнути. Географічна близькість і густа мережа різноманітних транспортних комунікацій роблять поїздки з однієї країни до іншої зручними й доступними.

Перетворенню Європи на провідний туристський регіон сприяли й культурно-історичні фактори. Вона зробила величезний внесок у світову цивілізацію. Нідє у світі немає такої високої насиченості різноманітними історичними й архітектурними пам'ятками різних епох — неоліту, прадавнього світу, епохи Відродження, епохи великих географічних відкриттів, промислових переворотів і революцій.

По густоті об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО (тобто по їх кількості на одиницю площі) лідируючі позиції в світі займають невеликі за площею, але густонаселені країни Європи: Бельгія, Швейцарія, Нідерланди, Чехія, Словаччина, Італія, Португалія, Греція та ін. У більшості випадків саме ці країни виступають в якості найбільш відомих в Європі і світі центрів тяжіння іноземних туристів.

Ряд важливих географічних, економічних, політичних і культурних передумов сприяє тому, що Європа була й залишається найбільш розвиненим рекреаційним регіоном світу:

- 1) високий рівень життя основної маси населення;
- 2) розвинена мережа транспортного сполучення і комунікацій;
- 3) географічна близькість європейських країн одна до одної;
- 4) значна порізанисть берегової лінії й наявність бухт, заток і внутрішніх морів;
- 5) висока щільність міського населення;
- 6) велике зосередження історичних, культурних і природних пам'яток на порівняно невеликій території;
- 7) велика кількість різноманітних районів зі сприятливими умовами для відпочинку, лікування, організації екскурсій і подорожей;
- 8) значний досвід в організації туризму: саме в Європі в середині XIX ст. туризм стає зоною підприємництва, перетворюючись поступово з елітного на заняття для широких верств населення.

Основні туристські об'єкти в регіоні Західної Європи: Альпи (зимові види спорту в Швейцарії та Франції); морські курорти узбережжя Франції; зони відпочинку в Арденнах (Бельгія, Люксембург) і Піренеях (Франція), долинах Рейну, Мозеля; озера в Німеччині; численні джерела цілющих вод (Німеччина, Франція, Швейцарія); культурні центри світового значення, в яких розташовані найвідоміші музеї (Британський, Національна галерея і Галерея Тейт у Великобританії), картинні галереї (Будинок Рембрандта в Амстердамі), концертні зали (Шекспірівський і Ковент-Гарден в Англії); королівські палади, замки, історичні й архітектурні пам'ятки; реліквії Реформації в Німеччині, бібліотеки й університети (Британська бібліотека, Оксфордський і Кембриджський університети у Великобританії); ландшафтні парки. У Німеччині протягом багатьох десятиліть проводять традиційні торгові ярмарки в Ганновері, Франкфурті-на-Майні, Лейпцигу. У країнах Західної Європи до списку культурної спадщини ЮНЕСКО внесено 110 об'єктів.

Країни Північної Європи відрізняються значними, в першу чергу природними, ресурсами для розвитку туристсько-рекреаційної діяльності: гірські ландшафти, фіорди, сприятливі умови для зимових видів спорту (наприклад Лахті у Фінляндії по праву вважається столицею лижного спорту), прибережні острови, озерні ландшафти, заполярне літо. Культурною спадщиною є численні пам'ятки епохи вікінгів. Незважаючи на відносно суворий клімат, кількість рекреантів, які відвідують цей регіон, неухильно зростає, насамперед через популярність таких видів туризму як екологічний (практично третина регіону – це незаймана і не порушена діяльністю людини природа), відпочинок у сільській місцевості, рибна ловля, заняття різними видами зимового спорту, як традиційними (лижний: всі його види), так і новітніми (сноуборд, катання на мотосанях, забіги на собачих запряжках). Крім того цей регіон активно відвідується в період Різдвяних свят, тому що тут єдине місце в світі, де можна провідати й поспілкуватися з живим Санта-Клаусом (у Фінляндія, а саме в Лапландії, за полярним колом, містечко Рованіємі, село Санта Клауса).

Субрегіон Центральної і Східної Європи має досить різноманітний рекреаційний потенціал: гірські курорти Карпат, Криму, Кавказу, Судет, Татрів; морські узбережжя Чорного, Азовського і Балтійського морів; унікальні ландшафти, особливо Карелії й Уралу, озерні ландшафти Білорусі, Польщі, оз. Балатон (Угорщина); джерела цілющих мінеральних вод у Чехії, Угорщині, Україні, Росії; багаті етнографічні традиції; релігійні святині православ'я; крупні історико-культурні центри – Москва, Санкт-Петербург, Київ, Львів, Прага, Будапешт та ін. У списку ЮНЕСКО понад 60 об'єктів.

Регіон Південна Європа є нарівні із Західною Європою найбільш відвідуваним туристським регіоном світу. У країнах цього регіону туризм є однією з головних галузей господарства. Головними туристськими ресурсами є морські узбережжя Середземномор'я й Атлантики з розташованими в їхніх межах островами; культурна спадщина, що охоплює пам'ятки античної, візантійської, римської, мавританської епох, Середньовіччя й сучасність; високий рівень розвитку туристської інфраструктури й, відповідно, висока якість надання рекреаційних послуг.

У регіоні розвинені практично всі види туризму. Найбільш відомі курорти: Коста-Брава, Коста-Бланка, Коста-Дель-Соль, Балеарські й Канарські острови (Іспанія), Лігурійська Рив'єра з центром у Сан-Ремо, узбережжя Адріатики (Італія), острови Егейського моря (Греція), Мальта – курортні зони світового значення, курорти субтропічного узбережжя Адріатики (Албанська Рив'єра), Чорного моря. Італійські Альпи – один з основних міжнародних районів зимових видів спорту. Всесвітню славу мають архітектурні пам'ятки, скульптура й живопис, музичні добутки, театр, кіно. Найвідомішими центрами культурного туризму є Рим, Мілан, Флоренція, Венеція, Неаполь, Генуя, Мадрид, Барселона, Толедо, Саламанка, Севілья, Гранада, Афіни, Дельфи, Олімпія, Корінф тощо. У списку ЮНЕСКО – 134 об'єкти.

Регіон Східно-Середземноморської Європи, який включає лише три

держави – Кіпр, Ізраїль і Туреччину – став виділятися в окремий туристський субрегіон порівняно недавно, в зв'язку з активізацією процесів європейської інтеграції. На розвиток рекреаційно-туристського господарства даного субрегіону особливий вплив має суспільно-політична ситуація, яка характеризується значною нестабільністю: часті терористичні акти, військові конфлікти, наростання ісламського фундаменталізму, окупація північної частини Кіпру турецькими військами та проголошення Турецької республіки Кіпр, арабо-ізраїльські конфлікти на палестинських територіях. Значними факторами розвитку рекреації в цьому субрегіоні є його вигідне географічне положення та близькість до основних держав-постачальників туристів. Серед природних рекреаційних ресурсів вирізняється значна протяжність морського узбережжя (Середземне, Чорне, Егейське, Червоне, Мертве моря), сприятливі кліматичні умови субтропічного середземноморського клімату (за виключенням внутрішніх районів Туреччини), наявність гірських територій (Анатолійське нагір'я Туреччини) є потенційним ресурсом для розвитку гірськолижного туризму, на основі цілющих вод і грязей Мертвого моря діють бальнео-грязьові курорти.

Практично всі нині існуючі види туризму отримали свій розвиток в Європейському туристському макрорегіоні. Серед видів туризму, що набули розвитку у Європі, виділяються лікувально-оздоровчий, діловий, релігійний, освітній, пізнавальний, круїзний (морський, річковий, озерний). Більшість подорожуючих по Європі включають у свій відпочинок відвідування різних розважальних установ і заходів.

Лікувально-оздоровчий туризм. Серед країн, у яких даний напрямок туризму набув розвитку, лідирує Чехія. Бальнеологічний курорт Карлови Вари (колишній Карлсбад) щорічно відвідують близько 50 тис. людей з 70 країн. Популярністю користуються й інші чеські курорти: Теплице, Яхімов (перший у світі радоновий курорт), Маріанські-Лазне, Франтішкові-Лазне, Лугачовице, Янські-Лазне. Численні виходи мінеральних вод перетворили на світовий центр водолікувального купання маленьку Угорщину. Зараз кожний третій, що прибуває до цієї країни, їде на води. Серед туристів багато німців, американців, австрійців, самих угорців. У Польщі найбільш відомі бальнеологічні й бальнеогрязьові курорти Балтійського узбережжя: Свиноуйсьце, Камінь-Поморськи, Колобжег. Лікувально-оздоровчий туризм розвивається в Болгарії, Румунії, Словаччині, Словенії, Хорватії. У Росії унікальні запаси і якість мінеральних вод, розвинені традиції курортного відпочинку, але матеріальна база, як правило, низької якості. Основний курортний район – Кавказькі Мінеральні Води.

Курорти Західної Європи виявилися трохи потісненими на ринку лікувально-оздоровчої діяльності, але мають старі традиції. Курорти Віші (Франція), Баден-Баден і Вісбаден (ФРН), Бат (Великобританія), Спа (Бельгія), Багдастайн (Австрія), Давос і Санкт-Мориц (Швейцарія) були популярні вже в XIX ст.

На південно-сході Європейського туристського регіону здавна лікують кліматом, водами й грязями Мертвого моря, де природа створила унікальні умови для сполучення відпочинку з лікуванням і оздоровленням організму.

Діловий туризм. Більша частина ділових поїздок у світі припадає на Європу, яка лідирує по витратах на діловий туризм. Основний «постачальник» ділових туристів – Німеччина. Як центри ділового туризму виділяються ФРН, Великобританія, Франція, Нідерланди, Італія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Бельгія. Ростає відвідування з діловими цілями країн Східної й Центральної Європи. Популярна Європа для проведення різних міжнародних виставок, ярмарків, конгресів. Міжнародні виставки й конгреси найбільш часто проводять у Лондоні, Парижі, Страсбурзі, Ганновері, Давосі, Барселоні й ін.

Релігійний туризм. Європа – це, в основному, християнський світ, тому серед численних місць, що залучають прочан, виділяються християнські святині. Найбільшими центрами християнського паломництва є Рим із Ватиканом, Єрусалим. Щорічно великий наплив туристів випробовують і інші відомі центри: Турін, Париж, Лурд (Франція), Брюгге (Бельгія), Фатима (Португалія), Варшава (Польща), Монсеррат (Іспанія), Київ, Тернопіль, Святогірськ, Москва.

Купально-пляжний туризм. У межах Європейського регіону сформувалися кілька рекреаційних районів приморського відпочинку. Головний із них – Середземноморський. Для нього характерні перевага лінійної форми рекреаційного освоєння території (уздовж морського узбережжя), велика роль островів, виражена сезонність туристських потоків із перевагою літнього (купального) сезону, створення переважно великих комплексів із високою концентрацією туристів. Але в 1980-ті рр. з'явилася нова тенденція формування невеликих по розмірах туристських центрів, що більше відповідає потребам сучасного активного туризму й краще вписується в навколишнє природне середовище. Із країн Середземномор'я виділяються Іспанія, Італія, Франція, Греція. Головні райони міжнародного туризму в Іспанії — узбережжя Середземного моря, Канарські й Балеарські острови. Головний середземноморський туристський район Франції – Лазурний берег (Французька Рив'єра) із широко відомими морськими курортами Ніцца, Канн, Антіб. В Італії головний район середземноморського туризму – Італійська Рив'єра, що є продовженням французької, у Греції – острови Егейського моря.

На один із найважливіших туристських районів Середземномор'я перетворилося Адріатичне узбережжя Хорватії. Тут функціонують такі відомі морські курорти, як Дубровник, Спліт. Усе популярнішими стають середземноморські курорти Туреччини. Найвідоміший з них Анталія.

Крім середземноморського, в Європі сформувалися ще два приморські туристські райони. Один з них – на чорноморському узбережжі. Тут побудовані великі курортні комплекси. У Румунії: Мамайя, Ефорія (околиці Костанци); у Болгарії – Золоті піски, Дружба, Албена, Слинчив Бряг, Несебр; на Україні – узбережжя Криму (Євпаторія, Ялта), у Росії — Велике Сочі, Геленджик. Ще один приморський курортний район — узбережжя Північного й Балтійського

морів. Тут сформувалися десятки курортів: Сопот (Польща), Кюлунгборн (Німеччина), Брайтон і Борнемут (Великобританія), Сен-Мало (Франція).

Гірський туризм. Серед районів гірського туризму перше місце займає Альпійський. Щорічно його відвідують до 150 млн людей. Серед найвідоміших гірсько-спортивних і гірсько-кліматичних курортів Шамоні, Сен-Жерве (Франція), Давос (Швейцарія), Кортіна-д'Ампеццо (Італія), Інсбрук (Австрія). Другий великий район гірського туризму охоплює гори Центральної Європи – Карпати, Судети й Родопи. Найвідоміші тут курорти: Оберхоф і Обервизенталь (ФРН), Закопане (Польща), Штрбскерово (Болгарія).

Сформувалися в Європі й райони *озерного туризму* – Озерний край у центральній Фінляндії, Кашубське й Мазурське поозер'я в Польщі, Мекленбургське поозер'я у ФРН, озеро Балатон в Угорщині. В Альпах (Австрія, Швейцарія, Італія) популярний відпочинок на гірських озерах.

Річковий круїзний туризм набув найбільшого розвитку на Дунаї, Рейні, Ельбі, Волзі. *Морський круїзний туризм* по північній Атлантиці за рівнем розвитку поступається лише Карибському і Середземному морях.

9.2 Потужність, географія, структура й динаміка рекреаційних потоків

Європейський туристський макрорегіон має величезний потенціал для розвитку туризму, який забезпечує цьому регіону в даний час стабільне перше місце в рейтингу світових туристських макрорегіонів. Серед десяти держав-лідерів за кількістю міжнародних туристських прибуттів багато років поспіль лідируючу позицію в світі займає Франція. Серед інших держав-лідерів до європейських країн належать Іспанія, Італія, Великобританія, Україна, Туреччина, Німеччина (3–8 місця відповідно).

За міжнародними туристськими прибуттями серед субрегіонів Європейського туристського макрорегіону впевнене місце лідера займає Південна Європа і Східне Середземномор'я – на ці субрегіони припадає близько 40 % туристів, що прибувають в макрорегіон, тобто практично кожен третій турист. Що стосується країн цього субрегіону, то розподіл туристських потоків дуже нерівномірний: перше місце належить Іспанії, друге - Італії і третє - Туреччині, причому навіть між країнами-лідерами є величезна диспропорція щодо розподілу туристів. Також по туристських прибуттях заслуговують на увагу Греція, Португалія і Хорватія. Решта 11 країн субрегіону беруть на себе менш 20% туристських прибуттів. Аутсайдером в даному рейтингу є Сан-Марино.

Другим європейським субрегіоном за прибуттями є Західна Європа, їй належить третина міжнародних туристських прибуттів в Європейський макрорегіон. Серед країн Західноєвропейського субрегіону лідером, безсумнівно, є Франція. На другому місці – Німеччина, і на третьому місці розташувалася Австрія. На частку цих трьох країн доводить трохи більше $\frac{3}{4}$ міжнародних туристських прибуттів в даний субрегіон, що свідчить про високий ступінь диференціації туристського потоку. До країн з більш-менш відчутним внеском з міжнародних туристських прибуття можна також віднести

Нідерланди, Швейцарію і Бельгію. Ліхтенштейн в даному рейтингу стоїть на останньому місці в західноєвропейському туристському субрегіоні.

Третім європейським регіоном за міжнародними туристськими прибуттями є Центрально-Східна Європа (ЦСЄ), на який доводиться менше 20 % туристського потоку в Європейський макрорегіон. Перше місце серед країн Центральної і Східної Європи з міжнародним прибуттям займає Росія, на другому місці – Польща, на третьому – Угорщина. Також слід зазначити суттєву питому вагу туристських прибуттів в Україну, Чеську Республіку і Болгарію. Зазначимо, що ступінь диференціації туристського потоку в розглянутому субрегіоні набагато нижчий, ніж в двох попередніх субрегіонах. В інших країнах ЦСЄ питома вага туристського потоку в загальному обсягу міжнародних туристських прибуттів в субрегіон не перевищують 5 %. Абсолютним аутсайдером по туристських прибуттях, не рахуючи Туркменістан, у якого відсутні дані, є Молдова.

Слід зазначити, що на європейському туристському ринку активність країн Східної й Центральної Європи постійно зростає. Тенденція підвищення як кількості міжнародних туристів, так і доходів від нього, зберігається вже кілька років поспіль. Найбільші темпи – в таких країнах як Болгарія, Україна, Киргизстан, Грузія, Вірменія. При цьому найбільшою популярністю користуються рекреаційні комплекси Росії, Польщі, Угорщини, Чехії, Болгарії. Але при загальнопозитивних тенденціях, слід відзначити, що за розвитком рекреаційного господарства цей регіон значно відстає від інших європейських субрегіонів. Це пояснюється рядом факторів:

1) туристська інфраструктура, а також рівень сервісу країн Східної Європи за багатьма показниками не відповідає сучасним міжнародним вимогам і стандартам, прийнятим у Західній Європі;

2) недостатність реклами туристського продукту багатьох східноєвропейських країн на західному ринку;

3) відносно невисока купівельна спроможність основної маси населення ряду країн Східної Європи стримує зростання туристського потоку з цих країн;

4) у прийомі гостей зі східноєвропейськими країнами успішно конкурують такі традиційно туристські країни, як Греція, Туреччина, Кіпр, Мальта, Іспанія тощо.

Останнє місце серед європейських субрегіонів з міжнародних туристських прибуття займає Північна Європа – на нього доводиться близько 10 % прибуттів. Тут домінує Великобританія (на частку якої припадає майже половина прибуттів туристів в субрегіон). Решта країн розподілилися наступним чином: Данія (13,9 %), Ірландія (13,0 %), Швеція (8,5 %) і Норвегія (7,7 %). Сукупна питома вага Фінляндії та Ісландії не перевищує 11 %.

Серед найбільш характерних особливостей рекреаційних потоків у європейському регіоні можна визначити такі:

– у Європі переважає внутрішньорегіональний туризм, тобто обмін рекреаційними потоками між європейськими країнами вище, ніж між Європою й іншими континентами;

– у європейських рекреаційних потоках простежується тенденція

«антиподності», що виражається в подорожах рекреантів з північних країн на південь і навпаки, жителів рівнинних районів на гірські курорти, городян – до сільської місцевості. Наприклад, основна причина меридіональної спрямованості рекреаційних потоків полягає у різниці кліматичних умов і розмаїтості ландшафтів, що, у свою чергу, істотно відбивається на побуті, культурі й традиціях населення півдня й півночі регіону;

- концентрація рекреантів навколо Середземноморського басейну (включаючи прилеглі райони Азії й Африки);

- значна кількість подорожей до сусідніх країн, що, здебільшого, пояснюється більш низькими витратами на поїздку, а також прагненням рекреантів ознайомитися з історією, культурою, традиціями й т.ін. розташованих поряд держав. Так, наприклад, в Італії більшість рекреантів становлять громадяни Німеччини, Швейцарії й Франції, в Україні – громадяни Російської Федерації;

- особливістю туристських пізнавальних маршрутів у регіоні є те, що туристи за одну поїздку відвідують декілька європейських країн.

Серед 10 держав світу з найвищим доходом від міжнародного туризму 7 розташовані у Європі: Іспанія, Франція, Італія (2, 3, 4 місця), Німеччина, Великобританія (6, 7 місця), Туреччина, Австрія (9–10 місця).

За доходами від міжнародного туризму Європейський макрорегіон займає більш скромне місце в світі, ніж за міжнародними туристських прибуття. Незважаючи на те, що він займає перше місце за цим показником серед макрорегіонів (37,7 % проти 30,3 % у АТР і 25,6 % у Америки), темпи зростання доходів від туризму в Європейському макрорегіоні нижче, ніж у інших.

Рейтинг європейських туристських субрегіонів по доходах від міжнародного туризму виглядає наступним чином:

1) Південна Європа і Східне Середземномор'я – 38,9 % від загальної суми надходжень до макрорегіон. Лідерами за доходами є країни: Іспанія (34,6 % від доходів, що надійшли в субрегіон), Італія (23,0 %) і Туреччина (10,7 %); 2) Західна Європа – 32,3 %. Лідери: Франція (29,3 %), Німеччина (25,8 %), Австрія (13,3 %);

3) Північна Європа – 17,1 %. До першої трійки країн входять: Великобританія (54,1 % – повне домінування), Швеція (16,4 %), Данія (9,1 %);

4) Центральна і Східна Європа – 11,7 %. Трійку лідерів утворюють: Польща (20,9 % від загального обсягу доходів від туризму в субрегіоні), Росія (14,8 %) і Чеська Республіка (12,0 %).

Порівнюючи макрорегіони, субрегіони і країни між собою можна зробити проміжний висновок про благополуччя країн не тільки в плані туризму, а й економіки і соціальної сфери: туристи їздитимуть в ті країни, де не тільки високий рівень туристської інфраструктури, але і стабільна економічна обстановка і соціальна атмосфера.

Однак, незважаючи на провідну позицію Європейського макрорегіону у світовій індустрії туризму, варто зазначити, що його частка в туристському бізнесі скорочується. ЮНВТО прогнозує, що дана тенденція збережеться і в

майбутньому. Втрата лідируючого положення Європи на світовому туристському ринку обумовлена такими факторами:

- старіння туристських продуктів таких країн, як Франція, Італія, Іспанія та Греція. Традиційно ці країни були центрами світового і європейського пляжного відпочинку, але тепер мотивація у туристів зазнала змін, тому дані країни як пляжні дестинації вже менш цікаві туристам;

- високі ціни на туристські продукти в північноєвропейських країнах (Великобританія, Данія, Норвегія, Швеція). Данія, Норвегія і Швеція – одні з найбагатших країн світу, що накладає свій відбиток і на рівні цін на туристські послуги. Крім того, туристська інфраструктура в цих країнах вимагає додаткових вкладень у зв'язку з екстремальними кліматичними умовами. Що стосується Великобританії, то в даному випадку ціни на туристські послуги дуже сильно залежні від курсу британського фунта, який є однією з найдорожчих валют в світі;

- соціальні, етнічні та політичні проблеми в європейських країнах. Тут слід згадати, в першу чергу, про політичні проблеми України, протистоянні Туреччини і Робітничої Партії Курдистану, конфлікті Ізраїлю з Палестиною, між грецькою і турецькою частинами Кіпру. Але існує два справжніх «бича» для безпеки туристів, які відвідують Європу – це збільшена в останні кілька років проблема занадто великого потоку мігрантів в країни Європи (Франція, Німеччина, Італія та ін.) і проблема світового тероризму;

- складності в пристосуванні туристського сектора, особливо країн Центрально-Східного субрегіону, до ринкової економіки. Сьогодні європейський туризм стикається з багатьма проблемами, пов'язаними з необхідністю адаптації до інноваційних підходів і прагненням до постійного поліпшення якості. Сектор повинен швидко реагувати на зміни, викликані цифровою революцією з її новими способами маркетингу, бронювання послуг, появою нових продуктів. У найближчі десятиліття в ЄС все ще існує значний потенціал для подальшого розширення туристського бізнесу. Як існуючі, так і нові напрямки можуть скористатися цією можливістю за умови, що вони зроблять все необхідне для забезпечення належних умов щодо розвитку ділового середовища, інфраструктури і спрощення процедур поїздок для іноземних туристів;

- зростання популярності країн Азіатсько-Тихоокеанського макрорегіону, які приваблюють туристів багатою культурною спадщиною і унікальною природою. Якщо в Японії, Китаї, Гонконгу, Південної Кореї та Сінгапурі в значній мірі затребуваний діловий туризм, то Таїланд, Малайзія, Індонезія, Індія і низка інших країн активно розвивають культурно-пізнавальний туризм, пляжний відпочинок, екологічний і лікувально-оздоровчий туризм;

- перенасичення туристами країн і міст Європи. Зростаючий туристський потік привів до появи терміну *overtourism* – надмірна кількість відвідувачів по відношенню до місцевого населення. Протистояння з кожним роком загострюється: туристів штрафують, а іноді і просто відмовляють в обслуговуванні. Проблема стоїть настільки гостро, що вже складаються і публікуються рейтинги країн і міст, в яких туристам не раді. Антитуристські

акції часто проходять в Барселоні, Амстердамі, на островах Ібіца і Майорка, в інших туристських центрах Європи. Причини скрізь однакові – багато людей, багато шуму, сміття, ціни на житло та їжу зростають, підвищується рівень злочинності, а комунальні служби і поліція перевантажені. В результаті місцева влада почала регулювати потік відпочиваючих, забороняти будівництво готелів в центрі міст, збільшувати туристський податок тощо;

– складні візові формальності. Поки велика частина країн світу прагне максимально спростити паспортні та візові формальності, країни Шенгенського союзу не поспішають цього робити. Багато туристів часто стикаються з громіздкими, тривалими і дорогими візовими процедурами. Передбачається, що скорочення і спрощення процедур для бажаючих приїхати до Євросоюзу на короткий термін призведе до більшої економії коштів і зниження бюрократії, зберігаючи при цьому рівень безпеки.

9.3 Крупні рекреаційні центри

До складу **Північно-Європейського туристського мезорегіону** входить вісім країн і дві автономні території. Це держави, які зазвичай розглядаються як скандинавські (Норвегія, Швеція, Фінляндія, Данія та Ісландія), а також три країни Балтії (Естонія, Латвія і Литва). До автономних територій, що мають ряд атрибутів державності, відносяться Аландські острови (Фінляндія) і Фарерські острови (Данія).

В межах Північноєвропейського мезорегіону виділено чотири туристських мікрорегіони: **Норвезько-Ісландський** (що включає також Фарерські острови), **Датсько-Шведський, Фінляндський і Східно-Балтійський** (Естонія, Латвія і Литва). Норвезько-Ісландський і Фінляндський мікрорегіони відрізняються, в першу чергу, винятковою природною привабливістю. Датсько-Шведський і Східно-Балтійський туристські мікрорегіони володіють більш помітною культурною спадщиною.

НОРВЕГІЯ відома на весь світ своєю унікальною природною, яка знаходиться під охороною держави. Країна має одну з найрозвиненіших у Європі систему національних парків, яка складається з 32 парків на території континентальної Норвегії і ще семи на Шпіцбергені. У Норвегії знаходяться два з трьох найдовших фіордів у світі. Два норвезьких фіорди – Гейрангер-фіорд і Нерой-фіорд – внесені до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Крім природи, Норвегія має унікальну історико-культурну спадщину. У багатьох містах Норвегії знаходяться історичні пам'ятки різних епох, найдавнішими слідами людської діяльності є археологічні пам'ятки – це залишки поселення на острові Магера в провінції Фіннмарк, що існував приблизно 12 тис. років тому. Важливою частиною світової культурної спадщини є скандинавське наскальне мистецтво. Країна багата на історичні пам'ятки дерев'яної сакральної архітектури.

Туризм в **ІСЛАНДІЇ** пов'язаний перш за все з оглядом природних пам'яток: льодовиків, фіордів, каньйонів, вулканів, гейзерів. Сірчиста вода гейзерів є основою лікувально-оздоровчого туризму. Серед визначних пам'яток

столиці країни, міста Рейк'явіка (в перекладі означає «затока димів») – музей природної історії, Національний музей, Національна галерея, Церква Халгріма і пам'ятник Лейфу Еріксону - подарунок США на честь тисячоліття заснування альтинга, найстарішого діючого парламенту в світі.

Будучи найстаршим королівством в Європі і батьківщиною Ганса Християна Андерсена, ДАНІЮ часто називається «Казковою країною». До визначних пам'яток Данії слід віднести також маленькі містечка, стародавні замки і фортеці, чарівні ліси і озера. Для туристів буде цікаво відвідати, зокрема, палац Христіанборг, Національну бібліотеку, замок Розенборг, Музей кораблів вікінгів, королівський музей Арсенал, Музей трамвая, Національні парки Хесселе і Ворсі. Берегова лінія Данії складає 7 300 кілометрів та включає в себе сотні островів, що надає широкі можливості для плавання, серфінга та катання на яхтах.

Геотуристське положення ШВЕЦІЇ є дуже вигідним, а розвиток туризму в ній базується здебільшого на використанні природних туристських ресурсів. Саме у Швеції було створено перший у Європі національний парк (1909 р.), а зараз на території країни діє 16 національних парків і близько 900 заповідників. Краса та різноманіття природних ландшафтів, багата флора та фауна сприяють розвитку не лише екотуризму, а й різних видів екстремального туризму. Головними туристськими центрами Швеції є Стокгольм, Гетеборг і Мальме – міста, які славляться численними музеями та пам'ятками архітектури в поєднанні з красою природи. Основними визначними пам'ятками Норвегії є живописні ландшафти, що простягаються через Північне полярне коло. Країна відома фіордами, протяжною береговою лінією, гірськолижними курортами, озерами і лісами. Популярними туристськими напрямками є міста Осло, Олесунн, Берген, Ставангер, Тронхейм і Тромсе, Лофотенські острови. Регіональні відмінності архітектури, ремесел та мистецтва представлені в різних народних музеях, зазвичай на основі етнологічної перспективи.

ФІНЛЯНДІЯ – «країна тисячі озер» (наслідок льодовикового минулого), не має багатих природних ресурсів, за винятком лісових і водних. За останні роки значного розвитку в країні набула індустрія санаторно-курортного лікування, туризму та відпочинку. Тут діє 25 курортних центрів, де створено умови для лікування і відпочинку. В цих центрах можна отримати всі види оздоровчого масажу, фізіотерапевтичних процедур, косметологічне лікування. Значна частина країни - Лапландія - розташована за полярним колом. Повітряними воротами Лапландії є Рованіємі, де побудована «офіційна резиденція» Санта-Клауса. У Фінляндії існує понад 120 гірськолижних курортів, обладнаних витягами, штучним освітленням, спеціальним устаткуванням для обробки схилив.

Найбільш популярний напрямок в ЕСТОНІЇ – це короткотривалі поїздки в столицю з пізнавально-екскурсійною метою. Окрім м. Таллінн, центрами пізнавального туризму є Нарва і Тарту. Пізнавальний туризм в країні розвивається і на основі природних об'єктів туристської атракції. До прикладу, каньйон р. Нарва, Нарвські водоспади, Кярдласький кратер, Таллінський зоопарк та ботанічний сад. До природоохоронних об'єктів Естонії, які є

основою для розвитку екологічного туризму слід віднести: чотири заповідники (Війдумяе, Вільсанді, Матсалу, Нігула) та п'ять національних природних парки – Матсаму, Соомаа, Лахемаа, Влсанді та Карула. Естонія вражає численною кількістю та загальною довжиною природних екологічних стежок. В країні є 5 курортних міст, більше 40 Спа-центрів, затишні екоготелі і готелі-садиби. Курорти Естонії належать до типу приморських кліматичних та бальнеологічних курортів. Серед останніх лівова частка належить грязекурортам (Вярска, Курессааре, Хаапсалу).

Сьогодні ЛАТВІЯ відома на європейському ринку міжнародного туризму завдяки Ризькому узбережжю і Юрмалі, які пропонують відмінний сервіс, Спа-відпочинок з найсучаснішими Spa- і wellness-центрами. Основою розвитку культурно-пізнавального туризму є 200 латвійських замків різного ступеня збереженості, а також своєрідна міська середньовічна архітектура. Згідно з «The Economist» Латвія входить в десятку самих чистих і зелених країн світу. Цьому сприяє наявність в країні 4 заповідників, 21 природного парку, 4 національних природних парків та 1 біосферного заповідника. Також Латвія – країна для ділового туризму, МІСЕ-поїздок, бізнес-зустрічей.

ЛИТВА володіє значними історико-культурними ресурсами для розвитку туризму і організації пізнавальних турів. Найпопулярнішими серед туристів історико-культурними центрами країни є старовинні міста Вільнюс, Тракай, Каунас, Шяуляй, Кернаве, Клайпеда. Центрами екологічно орієнтованих видів туризму є національні природні парки країни: Куршська коса, Жемайтський, Аукштайтський, Дзукійський, Плокстинський заповідник дикої природи. Широко представлені в Литві пляжні і курортні ресурси. Так, на Куршській косі лежить один із кращих курортних районів країни – Нерингу. Ліси півдня країни вважаються найбільш екологічно чистими ареалами в Європі. Саме тому тут розташовані відомі санаторії, wellness та spa-центри регіону. Для розвитку курортного господарства використовуються сапропелеві та торфові лікувальні грязі, сірководневі мінеральні води (родовища Друскінінкай, Бірштонас, Паланга і Лікенай).

До складу **Британського туристського мікрорегіону** Західноєвропейського туристського мезорегіону входять дві держави: Великобританія і Ірландія. Британський мікрорегіон характеризується, в першу чергу, великою кількістю пам'яток історії та культури. Також тут є території, що володіють природною привабливістю (Уельс, Шотландія, Північна Англія та ін.).

ОБ'ЄДНАНЕ КОРОЛІВСТВО ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ ТА ПІВНІЧНОЇ ІРЛАНДІЇ вважається батьківщиною сучасного туризму. Визначальними рисами геотуристського положення країни є: природна ізоляваність, що сформувала особливе культурне середовище, безпосереднє межування із емким споживчим туристським ринком Європи і популярними рекреаційно-туристськими районами літнього і зимового відпочинку, розташування в зоні субкомфортних погодно-кліматичних умов з відносно багатою ландшафтною різноманітністю, потужна культурна спадщина.

Сусідня з Великобританією ІРЛАНДІЯ цікава як центр освітнього елітарного і релігійного туризму. До природних туристських принад країни належать прибережні ландшафти, які надають широкі можливості для розвитку відпочинку на воді: яхтинг, морське рибалення, літнє купання. Ірландська озерна рівнина - ідеальне місце для любителів піших і велосипедних туристських походів, рибалок. Ірландія багата на культурно-історичні пам'ятки: середньовічні фортеці, замки, монастирі, собори, а також дольмени – доісторичні кам'яні споруди. Головним культурним осередком Ірландії є столиця – Дублін.

У складі Західноєвропейського туристського мезорегіону виділяється **туристський мікрорегіон Бенілюкс**, що включає три країни: Бельгія, Нідерланди і Люксембург. Назва мікрорегіону утворена шляхом з'єднання перших складів в назві трьох держав. Даний туристський мікрорегіон володіє унікальними культурними ландшафтами, великою кількістю пам'яток середньовічної та сучасної архітектури.

Завдяки своїй історії і вигідному географічному положенню, БЕЛЬГІЯ змогла увібрати в себе культуру і традиції різних європейських народів. Найбільшу кількість туристів приваблюють Брюссель, де у центрі міста розташована площа Гранд Плас, Гент – «Венеція» у мініатюрі, Брюгге – місто, пересічене каналами, через які перекинуті повиті плющем містки і збереглися численні пам'ятники середньовічної архітектури, Антверпен - місто готики, ювелірів і творців світової моди, Монс – готично-бароковий університетський і туристський центр.

Унікальність НІДЕРЛАНДІВ, яка спричиняє підвищений інтерес туристів, полягає в тому, що досить велику частину території було отримано шляхом осушення заболочених ділянок морського узбережжя. Потужна культурна спадщина та цікаві події – основа розвитку національної індустрії туризму. Головні туристські центри країни – Амстердам із численними каналами і мостами, найбільший за вантажообігом порт Європи – Роттердам, Гаага – справжній музей під відкритим небом.

Герцогство ЛЮКСЕМБУРГ – осередок ділового туризму. Тут розташовані великі банки та штаб-квартири низки транснаціональних корпорацій і міжнародних організацій. Країна також пропонує унікальні гастрономічні тури, які базуються на вмінні місцевих виноробів з Мозельської долини, де створюють вишукані вина, лікери, фруктові соки. Визнаними центрами винного туризму вважаються містечка Реміхіо і Гревенмахер. Курорти Мондорф і Мондоро-ле-Бен – відомі центри бальнеологічного профілю. Давній Ехтернах поряд зі столицею країни - визнані центри пізнавального туризму: палаци, собори, унікальні технічні і фортифікаційні споруди, музеї, бібліотеки не залишають байдужими шанувальників культурного надбання і «старого каміння» Європи.

Франція і Монако утворюють **Французький туристський мікрорегіон** Західноєвропейського туристського мезорегіону. Даний туристський мікрорегіон характеризується одночасно великою кількістю історичних та

культурних пам'яток, природним розмаїттям і багатством рекреаційних ресурсів.

ФРАНЦІЯ поділена на сім головних туристських районів. Столичний (Паризький) район – найбільший за площею і найважливіший у туристському відношенні. Він включає п'ять регіонів: Іль-де-Франс, Шампань-Ардени, Бургундію, Центр і Землі на Луарі. Все життя цього району тісно пов'язане з Парижем – столицею і головним туристським центром країни. Північний район включає два регіони – Нор-Па-де-Кале й Пікардію. Він мало відомий на туристському ринку й виконує, переважно, транзитну функцію. Західний район охоплює два регіони – Нормандію та Бретань. Специфіка природних умов – м'який морський клімат, наявність обширної акваторії, смуга пляжів – сприяла розвитку купально-пляжного туризму з широким вибором активних видів відпочинку. Східний район включає Лотарингію, Ельзас і Франш-Конте. Їх об'єднує спільність прикордонного розміщення та історичні долі. Тут немає єдиного чітко вираженого центру, досить різна їх туристська спеціалізація. Альпійський район (Рона-Альпи, Овернь) розміщений на південному сході Франції. Його туристська спеціалізація почала складатися у 1960–1970-ті роки, завдяки національній програмі створення центрів зимових видів спорту. Всесвітню популярність він здобув як район, де тричі проводились Олімпійські ігри. Сьогодні Франція володіє найбільшою у світі й найвищою у Європі гірськолижною зоною «Три долини». Південно-західний район (Аквітанія, Пуату-Шаранта, Південь-Піренеї, Лімузен) охоплює Аквітанську низовину зі схилами Піренеїв і Центрального масиву, що примикають до неї. На узбережжі Біскайської затоки знаходяться кращі піщані пляжі Франції. Склалася туристська спеціалізація району – купально-пляжний і екологічний туризм, яка зберігається й сьогодні. Найвідоміші курорти – Аркашон, Біарріц, Молієц. Середземноморський район (Прованс-Альпи-Лазурний Берег, Корсика, Лангедок-Руссільон) – головний приморський туристський район Франції. Західна зона, що називається Французькою Рив'єрою або Лазурним берегом, сформована приморськими Альпами. Адміністративною, економічною та культурною столицею Французької Рив'єри є курортне місто Ніцца. Престижними курортами Середземномор'я вважаються Канни, а також Сен-Тропе. Найпівденніший і найстаріший курорт Лазурного берега – м. Йер. Закордонні території та департаменти Франції спеціалізуються переважно на купально-пляжному туризмі.

Німецький туристський мікрорегіон, що охоплює територію Федеративної Республіки Німеччини, є частиною Західноєвропейського туристського мезорегіону. Туристський мікрорегіон відрізняється, в першу чергу, великою кількістю пам'яток середньовічної архітектури.

Найбільш відвідувані туристські регіони в НІМЕЧЧИНІ – Східно-Фризькі і Північно-Фризькі острови, в Балтійському морі узбережжя Гольштейну і Мекленбург-Передня Померанія, Долина Рейну, Баварський Ліс, Шварцвальд і Баварські Альпи. Інші популярні регіони включають: на Півночі: голштинська Швейцарія, Люнебургська пустка і Гарц; на Заході: Тевтобургський ліс, Зауерланд, Айфель і долина Мозеля; на Сході: Саксонська Швейцарія,

Тюрінгській ліс, Рудні гори і Долина Ельби; на півдні: Таунус, Шпессарт, Оденвальд і Альге.

Німеччина добре відома як місце оздоровчого туризму, найбільш відомим бальнеологічними курортами є Баден-Баден, Вісбаден, Баденвейлер, Вільдбад і Баєрсбронн, які розташовані у підніжжя гірського масиву Шварцвальд, Бад Хомбург і Бад Наухайм – поблизу Франкфурта, Ахен – на заході країни та багато інших. Серед кліматичних курортів переважають гірські і лісові (Кведлінгбург, Оберхоф, Фюссен та ін.), а також приморські (Вангероге, Даме, Травемюнде, Хайлігенхафен, Фленсбург).

Основними районами зимовими видів спорту в Німеччині є Північні Вапнякові Альпи, Рудні гори, Гарц, гори Фіхтель та Баварський Ліс.

Альпійський туристський мікрорегіон Західноєвропейського туристського мезорегіону утворюють три держави, значна частина яких розташована в горах Альпах: Швейцарія, Ліхтенштейн і Австрія.

Найбільш ймовірно, що назва гірської системи походить від кельтського слова *alp* («висока гора»). Альпійський мікрорегіон характеризується винятковою природною привабливістю і багатством рекреаційних ресурсів (особливо для зимового відпочинку). Мальовничість природних ландшафтів співзвучна красі міст з дивовижною середньовічною архітектурою.

Перебуваючи в самому центрі Альп, ШВЕЙЦАРІЯ має більш ніж 140 лижних центрів. Всі курорти Швейцарії мають зручне сполучення з аеропортами Цюриха і Женеви. Гірське розташування визначає і види програм, пропонованих туристам. Для любителів спокійного відпочинку – це озерні круїзи, поїздки по гірській залізниці, пішохідні прогулянки, гольф, сонячні ванни на льодовику. Численні термальні джерела зосереджені навколо популярних бальнеологічних курортів: Лойкербаді, Івердон-ле-Бан, Бад-рагацци та інших. Крім того, в горах Швейцарії облаштовано велику кількість спа-готелів і косметичних клінік, що відрізняються відмінною якістю.

Князівство ЛІХТЕНШТЕЙН – карликова держава в Центральній Європі. Князівство знаходиться у відрогах Альп, найвища точка – гора Граушпіц (2 599 м). По західній частині країни протікає одна з найбільших річок Західної Європи – Рейн. Головний лижний курорт країни - Малбюн, який славиться хорошими умовами як для новачків (близько 20 легких трас), так і досвідчених спортсменів (4 чорні траси), а також двома першокласними лижними школами. Давня столиця Вадуц славиться багатою історією і чималою кількістю пам'яток.

Туризм в АВСТРІЇ – один з основних джерел доходу для країни, тому багато міст (Мілштат, Ішгль, Санкт-Антон, Бад Гаштайн, Майрхофен) превратились на відомі курорти. Одним з найпопулярніших видів туризму в країні є гірськолижний спорт. Основні райони катання – усього їх близько 76 – розміщується на заході і на півдні країни в федеральних землях Зальцбург, Тіроль і Форарльберг. А Австрії також добре розвинені велосипедний, вітрильний, повітряний види спорту, гольф і альпінізм, а також екскурсійно-пізнавальний туризм. Найбільш популярні місця літнього відпочинку в Австрії – це природний парк на озері Нойзідлер (Neusiedlersee) в Бургенланде,

включений ЮНЕСКО в список пам'ятників всесвітнього значення (близько 500 тис. відвідувачів на рік); район Зальцкаммергут з озерами на території Штирії, Зальцбургського краю і Верхньої Австрії, а також озеро Вір-Терзі (Worthensee) на території Каринтії. Озерні курорти Австрії надають прекрасні можливості для відпочинку на воді, рибної ловлі, заняття водними і іншими видами спорту. В околицях таких курортів прокладені марковані маршрути для тривалих прогулянок пішки або на велосипеді. В Австрії є і прекрасні лікувально-оздоровчі курорти, розташовані від Бад-Халл у Верхній Австрії до Зальцкаммергута, від долини Гаштайнер-Ахе до Золебад Халль-ін-Тіролю.

У складі туристського мезорегіону Центральної та Східної Європи виділяють три мікрорегіони: Центральноєвропейський, Придунайський і Східноєвропейський.

Центральноєвропейський туристський мікрорегіон, що включає чотири держави (Польща, Чехія, Словаччина та Угорщина), є однією з трьох частин туристського мезорегіону Центральної та Східної Європи. Центральна Європа відрізняється великою кількістю пам'яток середньовічної архітектури.

Основні туристські пропозиції ПОЛЬЩІ пов'язані з визначними пам'ятками міста та позаміських історичних об'єктів. Найбільш популярними містами, пов'язаними з формуванням турпродукту в Польщі, в останнє десятиріччя, залишаються Краків, Варшава, Вроцлав, Гданськ, Познань, Щецин, Люблін, Торунь і Закопане. Найкращі місця відпочинку включають Мазурське поозер'я, узбережжя Балтійського моря, Татри (найвищий гірський масив Карпат), Судети та лісові масиви Біловезької пущі. До послуг туристів близько 500 км піщаних пляжів на узбережжі Балтійського моря, де сформувався ланцюг курортних центрів: Дарлувко, Дзввижино, Колобжег, Криница Морська, Леба, Мендзиздрое, Нехоже, Реваль, Свіноуйсце, Устка, Ярославець.

У туристському районуванні ЧЕХІЇ можна виділити чотири райони: північний, західний, центральний та південний. Основою північного району є гірська місцевість Крконоше, тут же знаходиться найвища в Чехії гора Сніжка. В цьому регіоні створені найкращі умови для занять зимовими видами спорту, а добре розвинена інфраструктура дозволяє використовувати природні ресурси Північного району не лише задля підготовки спортсменів, а й для проведення активного відпочинку широкого кола аматорів гірськолижного та інших зимових видів спорту. Основою туристського комплексу західного району є бальнеологічні ресурси. Зокрема, всесвітньо відомі лікувальні води Карлових Вар та Маріанське-Лазне. Окрасою центрального району є столиця Чеської республіки місто Прага. Південний район знаменитий передусім своїми історичними пам'ятками, зокрема історичними комплексами міст Брно та Кrumlova.

СЛОВАЦЬКА РЕСПУБЛІКА відома гірськолижними, бальнеологічними і кліматотерапевтичними курортами, розташованими у Високих і Низьких Татрах. Словацька індустрія туризму використовує унікальне природне явище – термальні пляжі, розташовані у невеликих курортних центрах: Бешеньова, Ликава, Квачани, Жяр, Прибилина, Заважна-Поруба, Липтовський Ян, де

пропонується широкий спектр лікувально-оздоровчих послуг. Світову славу має курорт Пьештяни, розташований у долині річ-ки Ваг на так званому Курортному острові. Багата культурними пам'ятками столиця Словаччини. У минулі часи Братислава була невеликим форпостом Римської Імперії.

УГОРЩИНА має своє місце у світовому туристському бізнесі – оздоровчий туризм, 80 % угорської території покрито лікувально-термальними водами, через що вона отримала звання «гарячого ключа» Європи (входить до п'ятірки найбагатших термальними водами європейських країн. В даний час в Угорщині існує кілька великих термальних курортів, до числа яких відносяться Дебрецен, Шарвар, Хайдусобосло, Балатонфюред, Егер, Мішкольц-Тапольца і інші. Головним курортом країни є її столиця Будапешт, в якій знаходиться 27 купалень, причому половина з них – лікувальні. Практично вся територія країни насичена історичними, культурними і природними пам'ятками світового значення. Пам'ятники часів Римської імперії сусідять тут з будовами епохи турецького панування, романські храми Лебен, Паннохалме і Яке – із середньовічними фортецями Егера, Шюмеге і Шиклоше.

Придунайський туристський мікрорегіон (Сербія, Македонія, Болгарія і Румунія) і **Східноєвропейський** туристський мікрорегіон (Молдавія, Україна і Білорусія) характеризуються значним культурним спадком, наявністю рекреаційних ресурсів, а також, завдяки гірським системам (Карпатам, Родопи і ін.), природною привабливістю.

СЕРБІЯ приваблює туристів великою кількістю різноманітних видів відпочинку: численні тури вихідного дня по найбільших сербським містах (Белград, Новий Сад та ін.), програми екотуризму, гірськолижні курорти (Копаоник, Златібор), релігійний туризм; піші, кінні та велотури по красивих національних парках, численні фестивалі та свята, в числі яких найбільший європейський музичний фестиваль ЕХІТ в Нові-Саді.

ПІВНІЧНА МАКЕДОНІЯ має високий потенціал для гірськолижного та сноуборд відпочинку, так як близько 80 % площі країни займають гори. Райони, що володіють високим потенціалом для гірськолижного спорту – це Полозський і Пелагонійський регіони, які мають на своїх територіях по 2 гірськолижні курорти: «Попова Шапка» та «Маврово» (національний парк Маврово) в пологий; «Пелістер» і «Крушево» в Пелагонії. У Південно-Західному регіоні є спрямованість на водні види туризму (яхтинг, каноеінг і скубі-дайвінг) за рахунок наявності Охридського озера, в той час як в Скопському і Полозському - на велосипедний, рекреацію в гірських областях.

Туристів у **БОЛГАРІЮ** приваблює, насамперед, Чорноморське узбережжя. Найбільшим і найвідомішим туркомплексом вважається курорт «Сонячний берег». Велику частину країни займають гірські хребти Стара Планина, Средна-Гора, Рила, які створили сприятливі передумови для розвитку гірськолижного туризму. У країні є недорогі популярні гірськолижні курорти, такі як Боровець, Пампорово, Бансько. У Болгарії нараховується близько 500 джерел мінеральних і термальних вод. Найбільшим бальнеологічним комплексом є «Вонеща вода» поблизу Велико-Тирново. Великою популярністю користуються курорти Хісаря, Санданські, Девін, Банкя. Пізнавальні туристські маршрути пролягають

всією Болгарією та її історичними містами: Пловдиву, містом-заповідником Велико-Тирново, «містом жартів» Габрово, містом-музеєм Несебр, Варною. На території країни знаходяться відомі православні монастирі, що є основою розвитку релігійного туризму: Рільський, Кіліфарівський, Бачково та ін.

До традиційних видів туризму, поширених у РУМУНІЇ, належать гірський велосипедний туризм та спелеотуризм. Широкої популярності набуває екологічний туризм і відвідування заповідників та природних національних парків, найбільш відвідуваними із яких є Чахлеу, Залізні Ворота, Родна, Домоглед – Валя Черней. Гори Румунії багаті на фауну, що перетворило їх на відомий у Європі осередок мисливського туризму. Чорноморське узбережжя Румунії має загальну довжину близько 250 км. Відомі морські курорти Румунії, такі як Мамайя, Ефорія, Мангалія, Текиргіоле. Туристів зі всього світу приваблюють численні палаци і замки Румунії. Найбільш знаним серед туристів є замок Бран або замок Дракули, розташований неподалік Брашова. На окрему увагу заслуговує Марамуреш – найбільш гористий і найбагатший на мінеральні води регіон країни.

МОЛДОВА – країна виноградників і виноробства. В Молдові виділяють чотири основні виноробні регіони — Бельц, Кодру, Штефан Воде і Троянів Вал. Винні підвали Мілештій і Крікова-Повіки також відомі далеко за межами регіону. Найбільш давніми пам'ятниками культури Молдови є залишки гето-дакських поселень і римських фортець. Залишки середньовічних фортець, археологічні комплекси, такі як Орхеюл Вець, скельні монастирі, поміщицькі садиби і селянські хати представляють найрізноманітніші видовища для туристів. Всього існує 140 пам'яток культурної спадщини. У Кишиневі є безліч пам'яток культурної спадщини, об'єктів місцевої архітектури XIX і XX ст.

Міжнародна туристська спеціалізація БІЛОРУСІЇ – культурно-пізнавальний, оздоровчий, екологічний туризм (Біловезька пушта, Нарочанський національний парк, національний парк «Бориславська озера»). Центрами гірськолижного відпочинку є курорти – Силичи, Якутські гори, Мозир і Логойск.

Територія Російської Федерації (РОСІЇ) розглядається як окремий туристський макрорегіон. **Туристські мезорегіони в Росії** відповідають семи федеральним округам країни. Наприклад, виділяють Центральний, Північно-Західний, Приволзький, Південний, Уральський, Сибірський і Далекосхідний туристські мезорегіони. Росія відома в сфері міжнародного туризму, перш за все, як володар безлічі природних «перлин» і архітектурних шедеврів середньовічної та імперської епох.

Піренейський туристський мікрорегіон, що включає три держави (Андорра, Іспанія і Португалія) і британське володіння Гібралтар, є частиною південноєвропейських туристського мезорегіону. Назва Піренейського півострова походить від гірської системи Піренеї, і, найімовірніше, має баскське походження (рупен - «вершина, гірський хребет»). Країни Піренейського півострова відомі своїми рекреаційними ресурсами, при цьому Іспанія і Португалія мають також великою кількістю пам'яток історії та культури.

Розташовані на території АНДОРРИ курорти відрізняються першокласним сервісом і дивною красою тутешньої природи. Високогірні курорти країни входять в число кращих гірських районів Європи. Країна не може похвалитися великою кількістю архітектурних пам'яток, хоча тут збереглися римські мости, руїни арабських фортець і середньовічні храми. Крім гірських лиж, в Андоррі можна займатися і іншими видами спорту, зокрема дуже популярні піший туризм, тури на їзових собаках, верхова їзда і стендова стрільба

ІСПАНІЯ є країною з багатою історією і культурою. На території країни збереглися історичні міста і поселення різних народностей, які проживали раніше на Піренейському півострові. Головні туристські міста Іспанії – Мадрид і Барселона – пропонують як історичні та культурні маршрути, так і різноманітні розваги. Дванадцять історичних міст Внесено до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. В Іспанії існує безліч природних об'єктів, які приваблюють туристів з усього світу, серед них вершина Монте-Пердідо і національний парк Ордеса в Піренеях.

Розвиток туризму в ПОРТУГАЛІЇ пояснюються в першу чергу стабільною політичною ситуацією, безпекою перебування, сприятливим м'яким кліматом, гостинністю місцевих жителів, безліччю історичних пам'яток (у тому числі що відносяться до об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО), добре розвиненою транспортною мережею, чудовою кухнею, комфортними готелями, привабливими програмами розваг, високим рівнем турсервісу і конкурентоспроможними цінами. Природні ресурси Португалії по-своєму унікальні. 23 % її території складають парки і національні заповідники з різноманітною флорою і фауною, в регіоні Алгарве і передмістях Лісабона розташовані поля для гольфу міжнародного рівня, на півдні - велика кількість екологічно чистих пляжів з білим піском, нагороджених сертифікатом якості «Блакитний прапор».

До складу південноєвропейських туристського мезорегіону входить **Апенніно-Мальтійський туристський мікрорегіон**, що включає три країни Апеннінського півострова (Італію, Ватикан і Сан-Маріно) і острівну державу Мальта. Назва Апеннінського півострова походить від кельтського слова реп («гірська вершина, гора») з латинської приставкою ар-, що має просторове значення. Всі країни цього регіону відомі своїми численними пам'ятниками історії і культури, при цьому Італія та Мальта мають значні рекреаційними ресурсами.

В ІТАЛІЇ виокремлюють 8 туристських районів: Північно-Західна Італія, Ломбардія, Північно-Східна Італія, Флоренція і північна частина Центральної Італії, Рим і Центральна Італія, Неаполь і Південна Італія, Сардинія і Сицилія. Туризм в них розвинений неоднаково. Найпопулярнішими видами туризму є екскурсійно-пізнавальний, лікувально-оздоровчий, релігійно-паломницький, подієвий, купальні-пляжний і діловий. Екскурсійно-пізнавальний туризм розвинений у всіх регіонах. Центром релігійно-паломницького туризму є Ватикан, ділового – Мілан, подієвого – Венеція. При русі з півночі на південь рівень розвитку туризму в регіонах зменшується, що пов'язано, в першу чергу,

з тим, що в тому ж напрямку змінюється рівень економічного розвитку території.

МАЛЬТА позиціонує себе як країну з унікальною історією та культурою. Плещний і культурно-пізнавальний туризм є розвиненими базовими видами туризму. Останнім часом серед пріоритетних видів туризму Мальта також виділяє МІСЕ і діловий туризм.

Далматинський туристський мікрорегіон, що включає п'ять країн (Словенія, Хорватія, Боснія і Герцеговина, Чорногорія, Албанія), є частиною південноєвропейського туристського мезорегіону. Далмація – назва історичної області на узбережжі Адріатичного моря, що пішло від етноніма іллірійського племені далмати. Далмація славиться своїми рекреаційними ресурсами та яскравими архітектурними «перлинами». Цей мікрорегіон відрізняється культурної мозаїчністю, яку створює переплетення відразу трьох релігій: католицької – у Словенії, Хорватії і частково в Боснії і Герцеговині (хорвати), православної – в Чорногорії і частково в Боснії і Герцеговині (серби), мусульманської – в Албанії та частково в Боснії і Герцеговині (боснійці).

СЛОВЕНІЯ спеціалізується на гірськолижному туризмі. На її територію заходять гірські хребти системи Альп. Вони і є основним рекреаційним ресурсом країни для активного відпочинку і природно-пізнавального туризму. Плещний відпочинок на невеликій ділянці Адріатичного узбережжя розвинений незначно. Довжина берегової лінії всього трохи більше 40 км. У Словенії є низка середньовічних міст, які служать важливими туристськими визначними пам'ятками.

ХОРВАТІЮ називають «країною тисячі островів». Узбережжя країни є одним із найбільш порізаних у світі. Воно налічує 1185 островів та острівців із загальною довжиною берегової лінії 4058 км. Прибережна зона та континентальна частина багаті культурними пам'ятками з усіх історичних періодів – від античності до сучасності. Гірським районам Хорватії властива тривала, багатосніжна зима, що є чудовою умовою для розвитку зимових видів туризму. Основні гірськолижні курорти – Дельніці, Мркопаль, Белоласіца, Платак та Медведніца. Дінарське нагір'я – район поширення карсту, що створює відмінні умови для скелелазіння. Популярними приморськими курортами є Дубровнік, Кавтат, Спліт, Макарска, Пула, Опатія, Трогір, Цріквеніца, Рієка, Пореч, а також острови Хвар, Брач, Крк, Корчула, Црес, що придатні для дайвінгу та яхтингу.

БОСНІЯ І ГЕРЦЕГОВІНА – країна з довгою та багатою історією, культурна спадщина якої представляє складну суміш середземноморських, візантійських, османських та центральноєвропейських впливів, що робить країну унікальною дестинацією для культурного та релігійного туризму.

Берегова лінія протяжністю 300 кілометрів і мальовничий гірський північ є рушійними силами рекреаційного сектора ЧОРНОГОРІЇ. До найбільш відомих культурно-історичних ресурсів відносяться: Національний парк Біоградська гора, Каньйон річки Тара, Гора Дурмітор, Скадарське озеро, Острів Ада Бояна, Гора-мавзолей Ловчен, Которській залив, Монастир Острог.

АЛБАНИЯ володіє цілою низкою природних об'єктів, які привертають увагу мандрівників: ландшафт країни багатий скелястими піками і мальовничими горами, що поросли густим лісом, прекрасними пляжами під теплим середземноморським сонцем і блакитними водами Адріатики. Окрім пляжів Адріатичного та Іонічного морів, Албанія може запропонувати багато історичних пам'яток, архітектура країни - це строката суміш безлічі релігій, стилів і культур, від пам'ятників старогрецького періоду до мусульманських мінаретів, від гірських курортів, багато з яких засновані ще римлянами, до монастирів усіх конфесій.

Грецький туристський мікрорегіон входить до складу південноєвропейського туристського мезорегіону. ГРЕЦІЯ характеризується природним розмаїттям, багатством рекреаційних ресурсів і значною кількістю історичних та культурних пам'яток (18 об'єктів всесвітньої спадщини ЮНЕСКО). Серед основних туристських напрямків країни є столиця Афіни, острови Санторіні, Міконос, Родос, Корфу та Крит, а також півострів Халкідікі.

Питання і завдання для самоперевірки:

1. Назвіть фактори, які найбільше впливають на розвиток рекреаційних комплексів у регіоні Європа.
2. Назвіть фактори, які стримують розвиток рекреаційних комплексів в Європі.
3. Дайте загальну характеристику природних рекреаційних ресурсів Європи.
4. Дайте загальну характеристику історико-культурних рекреаційних ресурсів Європи.
5. Яку спеціалізацію має рекреаційне господарство Європи?
6. Дайте коротку характеристику розвитку рекреаційних комплексів у субрегіонах Європи.

ТЕМА 10

РОЗВИТОК РЕКРЕАЦІЙНИХ КОМПЛЕКСІВ АМЕРИКАНСЬКОГО РЕГІОНУ

- 10.1 Рекреаційні ресурси. Характер рекреаційної спеціалізації.
- 10.2 Потужність, географія, структура й динаміка рекреаційних потоків.
- 10.3 Крупні рекреаційні центри.

10.1 Рекреаційні ресурси. Характер рекреаційної спеціалізації

Америка складається з двох субрегіонів: Північної й Латинської Америки. Латинська Америка включає Центральну й Південну Америку. До Америки відносять також острівні держави й території Карибського басейну.

В Америці розташовані близько 50 держав і несамоверховних територій. Несамоверховні території, в основному острівні, містяться у басейні Карибського

моря: Антильські острови, Аруба (Нідерланди); Бермудські, Віргінські, Кайманові острови, Монтсеррат, Теркс і Кайкос (Великобританія); Пуерто-Рико й Віргінські острови (США), Мартініка, Гваделупа (Франція) і ін.

Америка лежить між трьох океанів: Атлантичним, Тихим і Північним Льодовитим. Цей великий регіон включає два материки - Північну й Південну Америку з пов'язаними з ними островами. На величезній території розкинулися різноманітні ландшафти, їхні природні особливості складають природну базу багатих рекреаційних ресурсів.

Північно-Американський материк (24,3 млн км²) має складний рельєф. У його західній частині простягнулася гірська система Кордильєри (найбільша вершина – гора Мак-Кінлі, 6 193 м). Тут нерідко трапляються землетруси, є діючі вулкани. Східну частину займають великі рівнини й середньовисотні гори. Береги розрізані нерівномірно. Більшою порізаністю вирізняються тихоокеанське й атлантичне узбережжя Канади, що зазнали заledenіння, у результаті якого тут сформувалася складна система фіордів. Атлантичне узбережжя США має великі пляжі, лагуни з добре прогрітою водою. На його південній ділянці (Флорида) берега утворені віттям коралів і мангрових заростей.

Клімат Північної Америки від арктичного на крайній півночі до тропічного у Вест-Індії (острівний субрегіон у Карибському морі). Клімат приморських районів знаходиться під впливом океанів, у внутрішніх частинах материка наростає його континентальність. Найбільша кількість опадів випадає на Тихоокеанському узбережжі Аляски й Канади – до 3 000 мм на рік, мінімальне (100–200 мм) – у міжгірних долинах Кордильєр. Узимку до півночі від 42° п. ш. формується стійкий сніжний покрив і можливий розвиток зимових видів відпочинку. У горах гірськолижні курорти зустрічаються аж до південного кордону США

У Північній Америці густа річкова мережа. Сама велика річкова система – Міссісіпі — Міссурі (довжина 6 420 км). Інші значні ріки: Святого Лаврентія, Маккензі, Юкон, Колумбія, Колорадо. Ріки, що течуть на заході й півночі материка мають гірський характер – стрімкі, буяють порогами, водоспадами. Такі якості сприяють розвитку сплавного спортивного туризму (рафтіngu). У північній частині материка безліч озер: Великі озера (Верхнє, Гурон, Мічиган, Онтаріо, Ери), Вінніпег, Велике Невільниче, Велике Ведмеже.

Розходження в географічному положенні, кліматі, побудові рельєфу визначили формування різних природних зон. Величезну територію материка займають ліси – тайгові (у центральних районах Канади), змішані й широколистяні (у басейні Великих озер), тропічні вічнозелені (на південному сході). У внутрішніх районах переважає степова й напівпустельна рослинність.

Північна Америка – багатонаселений і високо урбанізований субрегіон, тому в багатьох районах природні ландшафти поступилися місцем культурним. Але для збереження природи, а також для розвитку туризму були організовані численні (понад 50) національні парки. Найбільш відомі національні парки: Єллоустонський, Йосемітський, Глейшер, Секвоя, Гранд-Каньйон, Гранд-Тітон,

Карлсбадські печери (США), Вуд-Баффало, Оленячий острів (Канада).

Рельєф Південної Америки представлений поєднанням високих гір і великих рівнин. Гірський пояс Кордильєр, що простягнувся уздовж тихоокеанського узбережжя материка, називається в Південній Америці Андійськими або Андами. Найвища вершина не тільки материка, але й усієї західної півкулі – гора Аконкагуа (6 960 м). Майже на всьому протязі гірські ланцюги несуть на собі численні конуси вулканів, у тому числі діючих. Всю іншу площу материка займають плоскогір'я (Гвіанське, Бразильське, плато Патагонії) і рівнини, включаючи саму велику на земній кулі – Амазонську низовину.

Південноамериканський материк розкинувся переважно в низьких широтах, що забезпечує йому надходження величезної кількості сонячного тепла. Тому тут переважають тропічні ландшафти. На материку панують вологі тропічні ліси, савани, з дивно своєрідним й багатим рослинним і тваринним світом. Лише крайній південь континенту заходить у помірний пояс. У цілому ж Південна Америка – це царство тропічної природи.

Своєрідними є культурно-історичні рекреаційні ресурси Америки, які формувалися в умовах етнокультурної розмаїтості корінних народів і європейської колонізації. Особливості колонізації пояснюють виділення на континенті двох головних історико-культурних областей: Англо-Саксонської, до якої входять США й Канада, і Латинської – всі держави південніше ріки Ріо-Гранде (тобто кордони Мексики й США).

Європейська колонізація супроводжувалася руйнуванням традиційної культури й способу життя аборигенів, тому пам'яток доколумбової цивілізації в Америці збереглося мало (Чічен-Іца, Мачу-Пікчу, Куско, Наска). Однак інтерес до історії сучасних американців і рекреантів з інших країн світу сприяє збереженню об'єктів, що розповідають про минуле Америки. Індіанські поселення, селища старателів часів «золотої лихоманки», городки «дикого Заходу» – все це старанно відтворюється, оберігається й використовується в туристській індустрії США. Попит на розваги сприяв появі таких специфічних туристських об'єктів як тематичні парки. Багато з них мають зони, присвячені історії Америки.

Об'єктами туристського показу стають будь-які спорудження й установи, що дозволяють доторкнутися не тільки до минулого, але й такі, що демонструють сучасні досягнення і спосіб життя американської цивілізації (Голлівуд, Білий Будинок – резиденція президента США).

У цілому в регіоні переважає християнство, представлені також інші релігії. Однак центрів християнського паломництва світового значення в Америці немає. Висока частка католиків серед християн обумовила широке поширення культу Діви Марії, її почитають у всіх католицьких храмах, які й стали центрами притягання, як віруючих, так і туристів, що представляють інші конфесії.

В Америці проводиться чимало фестивальних заходів. Деякі з них стали традиційними й проводяться вже декілька сторіч. Безумовно, найбільш пишним

і відомим фестивалем у світі є бразильський карнавал. Із порівняно нових фестивальних заходів варто виокремити церемонію вручення найбільш престижної кінопремії – «Оскара».

Варто зазначити, що рекреаційні ресурси освоєні й використовуються в регіоні нерівномірно: добре – у межах США, Канади й країнах Карибського басейну, недостатньо – у країнах Центральної (Нікарагуа, Гватемала, Гондурас і ін.) і Південної Америки.

Стан рекреаційного ринку в регіоні диференційований і пов'язаний з рівнем соціально-економічного розвитку країн регіону. Найбільш високим ступенем господарського розвитку, у тому числі рекреаційної інфраструктури і всіх видів транспорту, вирізняється Північна Америка (США й Канада).

Велика питома вага Північної Америки у світовому рекреаційному ринку пов'язана з рядом сприятливих факторів, зокрема:

- вигідним географічним положенням регіону між трьома океанами: Атлантичним, Тихим і Північним Льодовитим;
- величезною територією з надзвичайно різноманітними ландшафтами, багатими рекреаційними ресурсами, розмаїттям історичних, культурних і господарських об'єктів,
- високим рівнем господарського розвитку країн, у тому числі туристської інфраструктури, включаючи всі види транспорту, що сприяє пересуванню й розміщенню туристів, організації сервісу.

Важливу роль зіграв і той факт, що тривалий час після Другої світової війни США були провідною капіталістичною країною, поряд з Канадою мали найбільш високий життєвий рівень населення у світі. Варто зазначити й те, що цей англомовний район сприяє припливу рекреантів практично із всіх країн, де говорять англійською мовою.

Латиноамериканські країни відносно слабо представлені на туристському ринку регіону. Причини:

- далеко розташовані від основних туристських ринків, насамперед, основного – європейського;
- низький рівень розвитку транспортних засобів і внутрішніх комунікацій;
- у цілому невисокий рівень розвитку господарства, рекреаційної інфраструктури й сервісу;
- відсутність економічної стабільності в багатьох країнах.

Рекреаційно-ресурсний потенціал, попит на різні види турів і туристських послуг сприяли розвитку в Америці різних видів туризму. Найбільшою популярністю для відпочинку біля моря й для розваг, пов'язаних з водою (купально-пляжний, серфінг, яхтинг, дайвінг, круїзний туризм) користуються південний схід США (узбережжя Мексиканської затоки, Флорида) і острівні держави й території Карибського басейну (Багамські острови, Ямайка, Куба, Барбадос тощо).

Країни Центральної Америки роблять ставку на розвиток комбінованого туризму й пропонують різні маршрути для екологічного, пригодницького, пляжного туризму, а також для заняття такими видами спорту, як рибний лов,

серфінг, гольф, і багато чого іншого.

Лікувально-оздоровчий туризм найбільший розвиток одержав у США. У внутрішніх районах країни переважають бальнеологічні курорти (Маммот-Спрінгс, Хібер-Спрінгс, Хот-Спрінгс); уздовж атлантичного й тихоокеанського узбережжів розташувалися приморські кліматичні курорти (Лонг-Біч, Хаттерас, Майамі-Біч, Сан-Дієго, Санта-Круз). Великий приозерно-курортний комплекс сформувався в районі Великих озер.

10.2 Потужність, географія, структура й динаміка рекреаційних потоків

Американський макрорегіон на сьогодні є третім за масштабами міжнародного туризму туристським напрямом. Хоча розвиток туристського бізнесу тут почався відносно недавно – після другої світової війни, з 20 країн світу, що лідирують за прибуттями туристів, три – американські: США (посідає друге місце у світі), Мексика (10 місце), Канада (15 місце). Деяке зниження частки регіону в прибуттях туристів і доходах пояснюється не тим, що він став втрачати свою привабливість, а тим, що темпи розвитку туристського бізнесу, у першу чергу в АТР, виявилися значно більш високими.

В Америці рекреаційні потоки представлені як меридіональними, так і широтними напрямками. Внутрішньорегіональні поїздки мають меридіональний напрямок при перетинанні державних кордонів, але надалі вони «віялами» розтікаються по території приймаючих країн і поступово здобувають широтний напрямок. Широтності сприяють також туристські потоки з Європи, Японії й інших країн Тихоокеанського басейну.

В Америці, як і в Європі, переважає внутрірегіональний туризм (майже 3/4 всіх прибуттів), особливо інтенсивний обмін туристами йде між США, Канадою, Мексикою.

Не набагато більше 1/4 всіх міжнародних туристів, що відвідують Америку, приїжджають з інших регіонів світу, головним чином з Європи й Азії (насамперед – з Великобританії і Японії). Ці інтуристи також направляються переважно в США, Канаду й Карибський басейн.

Більше 65 % міжнародних прибуттів у регіон доводиться на країни Північної Америки, які являють собою величезний внутрішній туристський ринок і високорозвинену інфраструктуру з великою готельною мережею й транспортною індустрією. Карибські острови, що приймають майже 20 млн туристів на рік, з 2005 р. поступилися другим місцем за прибуттями Південній Америці.

Значний розвиток у регіоні одержав і виїзний туризм. У міжрегіональних поїздках американців лідирують країни Європи (Великобританія, Франція, Італія, Німеччина, Іспанія). Але для багатьох американців подорож до Європи – дороге задоволення. Зростаючий інтерес американські туристи проявляють до АТР, активно відвідуючи Китай (разом із Сянганом), Японію, Республіку Корея, Сінгапур, Австралію. За туристськими витратами перше місце в Америці й світі займають США. Значними витратами на міжнародний туризм серед американських країн відрізняються: Канада, Бразилія, Венесуела.

Для країн Центральної Америки міжрегіональний туризм займає провідну позицію (більше 40 %), за ними йдуть Північно-Американські країни (США, Канада й Мексика – приблизно третина), Європа (близько 10%), Південна Америка (майже 10 %), а невелика частка, що залишилися, доводиться на Азію, Карибський басейн і інші країни світу.

Завдяки активній туристській політиці США й інтенсивному внутрірегіональному обміну між США, Канадою й Мексикою Америка в цілому має стабільно високі доходи від міжнародного туризму. Доходи від міжнародного туризму в регіоні досягають 10–20 % від загального експорту товарів і послуг. Такий високий рівень є наслідком конкурентоспроможності регіону й спеціалізації деяких районів на туризмі. На Британських Віргінських островах, на Антигуа й Барбуді ця частка перевищує 80 %, на Гренаді й Ангільї – 60 %, на Кубі, Барбадосі, Ямайці, Мартініці, Гваделупі знаходиться в межах від 40 до 50 %. Особливо виділяється Карибський басейн по морських круїзах, які розраховані насамперед на американських туристів. У наш час у цьому басейні концентрується 3/4 усіх морських круїзів світу.

Незважаючи на негативні показники двох останніх років, у Карибському субрегіоні й Південній Америці відбувся енергійний підйом міжнародного туризму, який був викликаний поліпшенням економічної ситуації в таких великих країнах, як Аргентина й Бразилія, що сприяло росту внутрішньорегіональних подорожей.

Країни Південної Америки не володіють добре розвинутою туристською інфраструктурою, тому посідають третє місце в регіоні за надходженнями від міжнародного туризму після Північної Америки й Карибського субрегіону.

Центральна Америка є одним із двох туристських регіонів світу, що бурхливо розвиваються, поряд з Китаєм. Регіон стає улюбленим місцем відпочинку й дуже затребуваний туроператорами із усього світу. Доходи від туризму Центрально-Американських країн, згідно даним Секретаріату по туристській інтеграції Латинської Америки (SITCA), у результаті глобальної економічної кризи в 2009 році знизилися на 20 %, а число туристських прибуттів зменшилося на 19 %. Тому перед регіоном стоїть непросте завдання – завоювати довіру туристів, – яке може бути досягнута, у першу чергу, повним виконанням всіх послуг, що вказуються в туристських офертах.

10.3 Крупні рекреаційні центри

Головними центрами притягання туристів у Американському регіоні були й залишаються три країни Північної Америки: США, Мексика й Канада, при сильному домінуванні США.

Найбільш розвинутою країною Північної Америки є СПОЛУЧЕНІ ШТАТИ АМЕРИКИ. США мають свої неповторні природні й історико-економічні особливості. Континентальна частина країни простягається від океану до океану по всій центральній частині північноамериканського континенту. Аляска займає крайній північний захід Північної Америки й відділена Беринговою протокою від крайнього північного сходу Росії. Тут

сусідають високі гори Кордильєри, Великі Рівнини й середньовисотні гори старої складчастості – Аппалачі. Гавайські острови (50-й штат) – архіпелаг з 24 островів, знаходиться в центральній частині Тихого океану й відділений від материкової частини США 4 тис. км Тихоокеанських вод. Усі найбільш великі острови: Гаваї, Кахулаві, Оаху, Мауї, Кауаї - гористі й низькі. На північному заході атоли Гавайських островів вінчають підводний вулканічний хребет і є найвищими на землі діючими вулканами.

У США є 520 рекреаційних районів, зокрема 30 національних парків.

Густо заселений Північно-Східний макрорайон володіє як багатою культурно-історичною спадщиною, так і привабливими для туриста досягненнями сучасної американської культури. Ядром макрорайону є мегалополіс Бос-Ваш, а столицею – місто Нью-Йорк.

Південний макрорайон залучає, у першу чергу, морськими пляжами й курортами, фестивалями й тематичними парками, і, уже в другу, культурно-історичними пам'ятками. Для іноземних рекреантів (та й для більшості американців) макрорайон не настільки привабливий, як Західний або Північно-Східний. Однак є одне виключення – Флорида – апофеоз пляжно-розважального туризму. Район, що давно став світовою туристською меккою. Саме тут розміщується столиця макрорайону – Майамі.

Район «Хартленд» (від англ. HeartLand – земля-серцевина) – це внутрішні США, відокремлені від морських пляжів і густонаселених територій, культурно-історичних пам'яток тут не так багато, як на Півдні й Північному сході, а ландшафти не так драматичні, як на Заході. Тому макрорайон, у цілому, є туристською периферією. Іноземні туристи розглядають його більше як транзитний регіон. Єдине виключення – ланцюжок великих агломерацій Клівленд – Чикаго – Детройт із розвиненим діловим туризмом. Це ядро макрорайону - генератор турпотoku в навколишні території, насамперед, у район Приозер'я, знаменитого своєю природною красою. Столиця макрорайону – Чикаго.

Західний макрорайон всесвітньо відомий своїми природними пам'ятками, національними парками й незвичайною розмаїтістю ландшафтів. На перший план виходить екологічний і спортивний туризм. Виділяється ядро макрорайону – штат Каліфорнія, де царюють Голівуд, Диснейленд і Лас-Вегас. Екологічний туризм тут змінюється на розважальний, пляжний й діловий. Столицею макрорайону є Лос-Анджелес.

Осібно стоять тропічні острови, у яких туризм є основним джерелом доходу економіки. Це насамперед Гаваї, а також Віргінські острови й острів Гуам.

КАНАДА знаходиться на півночі Північноамериканського континенту й має загальну площу 9976 тис. кв. км. Омивається водами Північного Льодовитого, Атлантичного й Тихого океанів, у результаті чого має найбільше узбережжя у світі. Канаді належить ряд островів – Баффінова Земля, Вікторія, Елсмір, Девон, Банкс, Ньюфаундленд тощо

Унікальна природа країни, численні національні парки й заповідники,

Національний парк Маунт-Робсон, водоспади на р. Пліс-Рівер, Форт Енн в Аннаполісі (провінція Нова Шотландія), фортеця Луїсбург на острові Кейп-Бретон, історичне поселення Кінгс-Лендінг у Нью-Брансуїці, історичний парк Ф. Д. Рузвельта на острові Кампобелло й музей Самуеля де Шамплейна під відкритим небом на острові Сент-Круа, Дім-музей канадського вченого А. Г. Беллана на острові Кейп-Бретон і багато чого іншого залучають щорічно безліч рекреантів. Долини Св. Лаврентія й Приозер'я з національними парками «Лаврентійський», «Алгонкінський» і «Ла-Верандр» щорічно відвідуються більш ніж 300 тис. туристів із усього світу. Канадські Кордильєри – ідеальні для активного відпочинку й туризму. У країні безліч національних парків і заповідників, загальною площею 730 тис. кв. км. Національний парк Вуд-Баффало – це місце, де можна побачити бізонів. Льодовиками й водоспадами можна милуватися в парках Кутене, Гласьє, Йохо й ін. Льодовики, озера, гарячі джерела – гордість парку Джаспер, парк Бауфф знаменитий своїми гарячими джерелами. Ріки Юкону – ідеальне місце для спортивної риболовлі.

МЕКСИКА володіє потужним природно-ресурсним потенціалом. Це держава, загальною площею 1,9 млн км², знаходиться в Північній Америці. На сході омивається Мексиканською затокою й Карибським морем, на заході – Тихим океаном. Мексиці належить ряд островів у Тихому океані. Чудова природа, прекрасні пляжі й сніжні вулкани, найбагатша історія з археологічними пам'ятками ацтеків, майя, колоніальними палацами, безліччю райських куточків, що залучають рекреантів. Справжніми пам'ятками стародавності в Мексиці є піраміди майя. Їх у країні багато, але доступні для огляду лише деякі. Хребти Сьєра-Мадре надають найбагатші можливості для гірського й пішого туризму. Мехіко – місто, заснований ще індіанцями-ацтеками. Канкун – це мережа курортів і національних парків, що простягнулися на 140 км по узбережжю до м. Тулума. Деякі курорти можуть зрівнятися з Канкуном по красі й чистоті моря, близькості археологічних зон культури майя, природних заповідників («крокодилячий парк» - заповідна зона, де живуть і розмножуються рожеві фламінго й безліч інших видів тварин і птахів), коралових рифів з барвистою розмаїтістю підводного миру. Найбільші національні парки – «Босенчев» і «Кумбрес-Де-Монтеррей» з реліктовими гірськими сосновими лісами, «Ла-Молинче» і «Піко-Де-Орісаба» зі знаменитими вулканами.

Рекреація також одержала розвиток і в невеликих державах Центральної Америки – Коста-Ріці, Белізі й ін.

КОСТА-РІКА – невелика держава в Центральній Америці з населенням 3,6 млн людей. Міжнародний туризм у країні пов'язаний з наявністю великих масивів незайманої природи. На сході країни розташовані вічнозелені ліси, на заході – савани й листопадні ліси. У країні є національні парки: Корковадо, Браулі-Каррільо, Чір-ріко, Мануеля Антоніо.

Колишня колонія Великобританії БЕЛІЗ розташована у східній частині півострову Юкатан. Країна вражає розмаїтістю природного ландшафту – густа сільва й родючі долини, гори й водні каскади, зелені острови в Карибському

морі й незліченні піщані пляжі уздовж усього узбережжя. Беліз відомий одним з найбільших у світі бар'єрним рифом, що заселяють близько 1500 видів тропічних риб. Територію сучасного Белізу у свій час заселяли племена майя, що залишили тут численні археологічні пам'ятки. У Белізі на державному рівні підтримується екотуризм.

ГОНДУРАС займає північну частину центральноамериканського перехийка. На півночі й північному сході омивається Карибським морем, а на півдні виходить до затоки Фонсека на Тихому океані. Переважає гірський рельєф поверхні, найбільш високі хребти піднімаються на 2700 м. над рівнем моря. До складу країни входять також численні острови в Карибському морі й затоці Фонсека, у тому числі віддалені острови Суон на північному сході. Найцікавіший туристський маршрут країни пролягає по місцях, пов'язаними із древніми індійськими цивілізаціями даного регіону, і тягнеться від Карибського узбережжя країни (місто Пуерто-Кортес), через столицю, до затоки Фонсека на узбережжі Тихого океану. Також Гондурас славиться своїми численними святами й карнавалами. Також дуже популярні й так звані «острови затоки» – Роатан, Гуанаха й Утіла в 50 км. від північного узбережжя Гондурасу, що є продовженням знаменитих рифів Белізу. Економіка островів заснована головним чином на риболовлі, але туризм стає усе більше й більше важливим, тому інфраструктура відпочинку тут розвивається стрімкими темпами.

ГВАТЕМАЛА – найпівнічніша країна із центральноамериканських республік. На заході омивається Тихим океаном, на сході – Карибським морем. Гватемала вважається країною гір і вулканів, більше половини території країни займають гори, інша половина (північ – плато Петен) покрита сільвою. Країна знаменита своїми пам'ятками могутньої цивілізації індіанців майя (II–IX століття нашої ери). Стара столиця – Антигуа Гватемала в долині Панчой – головний туристсько-рекреаційний центр країни. Тікаль – древній культовий центр цивілізації майя, і один з найцікавіших об'єктів культурно-історичного туризму. Варто відзначити нечисленні озера Гватемали, чудові своєю красою й чистотою – Атітлан, Амаатітлан, Айяrsa, Ісабаль, Петен Ітца й Гуїха, красу яких доповнюють вулкани, розташовані поблизу. Уздовж обох узбереж країни простягся ланцюг невеликих курортних міст-курортів, що знаходяться зараз у процесі бурхливого розвитку.

На межі Центральної й Південної Америки розташована ПАНАМА. До рекреаційних ресурсів країни варто віднести національні парки, прибережні острови, відокремлені пляжі, що тягнуться на багато кілометрів. Головною визначною пам'яткою країни є Панамський канал, відкритий для міжнародного судноплавства в 1914 р. Своєрідна культура індійських племен, що населяють країну. Унікальністю вирізняються флора й фауна країни. Незвичайна розмаїтість світу рослин і птахів. Найбільш популярними національними парками країни є Метрополітано й екологічний заповідник Вайе-Де-Антон, розташований у кратері погаслого вулкана. Недалеко від столиці країни міста Панами на тихоокеанському узбережжі розташовуються знамениті піщані пляжі: Горгона, Коронадо, Сан-Карлос, Ріо-Мар, Корона, Фаральон.

До найбільш популярних рекреаційних центрів Карибського басейну можна віднести Кубу, Ямайку, Багамські острови, Домініканську Республіку, Барбадос.

КУБА – одна з соціалістичних країн світу. Клімат на Кубі тропічний. У Гавані, столиці Куби, та на її околицях розташовуються чудові пляжі. На Кубі є історичні визначні пам'ятки часів панування іспанців: стара фортеця, замок трьох королів, монастир Сан-Франциско й ін. На острові багато печер, найцікавіша з яких біля міста Матан-Дас. Найбільший міжнародний курорт Куби – Варадейро. Туристи прагнуть відвідати будинок-музей письменника Ернеста Хемінгуея біля Гавани.

Острів ЯМАЙКА розташований в самому центрі Карибського моря, на відстані 145 км до півдня від Куби. Клімат на острові тропічний, пасатний. Він є одним із найбільших Карибських островів. Ямайка в минулому була знаменитим островом піратів, а в наші дні стала відомим місцем відпочинку. На острові безліч прекрасних пляжів, особливо популярна зона відпочинку біля Монтего-Бій. До відомих курортів Ямайки відносяться також Негрил, Оно Ріос, Порт Антоніо.

До півночі від Куби, неподалік від узбережжя США, розташований важливий рекреаційний центр – БАГАМСЬКІ ОСТРОВИ. На Нью Провиденс (головному острові) – магазини duty free, ринок сувенірів, численні нічні ресторани, бари, кабаре й казино. Головне, що подобається всім без винятку туристам – краса розкішної природи (о. Гранд Багама), підводне полювання й риболовля (о-ви Андрос, Беррі, Біміні), дайвінг у коралових рифах (острови Абакос, Ельютера), прогулянки на яхтах (о-ви Екзумас, Лонг Айленд) або спостереження за унікальними рожевими фламінго (о. Інагуа), екзотичними ігуанами, можливість поплавати з дельфінами, погодувати акул і поринути в атмосферу карибського карнавалу. Кораловий острів – найбільший у світі штучно створений кораловий риф з підводною обсерваторією.

Республіка ГАЇТІ займає західну частину однойменного острова (другого за величиною в Карибському морі) у групі Великих Антильських островів і прилеглі острови – Гонав, Тортю (Тортуга) тощо Порт-о-Пренса має багато спільних рис із іншими карибськими столицями. Найгарніші береги й пляжні райони Гаїті – до півночі від Порт-о-Пренса й до північно-заходу від Кейп-Хаїтієн. Поблизу від м. Жакмель розташований знаменитий Блакитний Басейн – три кобальтово-сині глибокі озера, з'єднаних захоплюючими по красі каскадами водоспадів. Карнавал Марди Грас у Порт-о-Пренс, є відправною крапкою для цілої низки фестивалів і карнавалів, проведених по всій країні. Щороку проводяться паломництва «вуду». Незважаючи на вкрай невелику кількість збережених диких лісів, гаїтянські національні парки користуються великою популярністю в рекреантів. Парк Макайя відомий як кращий національний парк країни. Національний Парк Ла Візит пропонує найбільш захоплюючі екскурсії по його гірському масиві Де ла Селль. Національний парк Фор Де Пин на південному сході країни – найбільша ділянка соснового лісу, що залишилася в Гаїті.

ДОМІНІКАНСЬКА РЕСПУБЛІКА знаходиться у Вест-Індії, займає 2/3 островів Гаїті (східна частина) і є тут другою за величиною після Куби. Раніше острів називався «Еспаньола», тому що саме на нього в 1492 р. вперше ступила нога іспанських першовідкривачів під командуванням Христофора Колумба. Природні визначні пам'ятки – пляжі Пуерто-Плато, солоне озеро Лаго Енрікільо. Національні парки – Армандо-Бермудес, Дель-Есте й Лос-Айтісес. Санто-домінго – найстарше й найбільше місто на Карибах, оголошено ЮНЕСКО містом «культурної спадщини Нового Світу». Знамениті пляжі Баваро, Макао, Арена Міста, Кортесито, Кабеса-Де-Торро й Пунта-Кана – це 32 км перлово-білого піску, нові рекреаційні центри, що знаходяться на самому узбережжі, але не менш чим в 60 м від берега, тому що за законом заборонено порушувати природний пейзаж.

БАРБАДОС – це дивне сполучення природної краси й романтики, відпочинку й пригод. Туризм є однією із провідних галузей економіки. Країна відома своїми пляжами із чудового рожевого піску. У прибережній смузі є величезні скупчення коралових рифів. У Бриджтауні, столиці країни, багато архітектурних пам'яток, у тому числі пам'ятник адміралові Нельсону. На острові є національні парки, де в умовах дикої природи збереглися унікальні види тропічних рослин і тварин. На Барбадосі добре розвинена готельна й туристська інфраструктура. Фешенебельні курорти розташовані на Малих Антильських островах: Ангільї, Антигуа, Арубі, Сент-Люсії, Кюросао й ін.

АНТИГУА – відкритий Колумбом в 1493 р., під час другого відвідування Нового Світу. Незабутнє враження справляють вершини гір, які пробиваються крізь смарагдову тропічну зелень, білосніжні й золоті пляжі, що обрамляють безліч тихих лагун і бухт, у яких протягом більш ніж трьох сторіч ховалися від непогоди англійські кораблі. Для туристів на Антигуа побудовані комфортабельні сучасні готелі, нічні клуби, казино, розважальні комплекси. На острові є все для незабутнього відпочинку, у сфері забезпечення туристського бізнесу зайнято близько 70 % населення острови.

Рекреація й туризм розвинені й у ряді держав Південної Америки.

Найбільш популярною країною для рекреантів є БРАЗИЛІЯ – найбільша держава Південної Америки. Головним символом столиці Бразилії Ріо-де-Жанейро є знаменита статуя Христа на горі Корковадо. Ще один символ міста – знаменита кристалічна вершина «Цукрова голова» у входу в бухту Гуанабара. У місті багато музеїв: Національний історичний музей, Національний музей образотворчих мистецтв і ін. Щороку численні туристи приїжджають у Ріо-де-Жанейро на карнавал. Широко відомі найбільший у світі стадіон «Маракана» і океанічні пляжі Копакабана, Іпамена, Леблон, що тягнуться на кілька кілометрів по південно-східній околиці міста.

Приваблива й поки мало освоєна туристами також і АРГЕНТИНА. В Аргентині можна виділити кілька природних зон і районів, що мають неповторні особливості й туристську привабливість. Спокійні води заток Нуево й Сан Хосе півострову Вальдес (провінція Чубут) приймають щороку від червня до грудня своїх знаменитих гостей – південних китів «Франка». Порт

Шадрин – відправний пункт для екскурсій на півострів Вальдес. На початку 1980-х рр. він став рекреаційним центром. Провінція Сайта Крус (Святий Хрест) приваблює атлантичними пляжами, а Кордильєри розкривають перед туристами свою приналежність – гори, парки й льодовики. В 300 км від столиці Санта Крус знаходиться Ель Калафате. Звідси починається національний заповідник Лос Гласіарес із відомим льодовиком Періто Морено. «Землею кінця світу» називають острів Вогненна Земля. Його столиця Ушуайя – найпівденніше місто світу й ворота в Антарктиду. У Буенос-Айресі, столиці Аргентини, можна зробити прогулянку по стародавніх портових кварталах. Водоспад Ігуасу на кордоні із Бразилією – це одне із природних чудес світа.

ВЕНЕСУЕЛА – країна іспано-індійської культури, з 20-мільйонним населенням, «маленька Венеція» Південної Америки. До рекреаційних ресурсів країни відносять столицю Каракас – місто, затиснуте між двома гірськими хребтами Карибських Анд із численними музеями, а також міста Маракайбо, район Меріда. Острів Маргарита – головний курорт країни, де розташовуються найбільші готельні комплекси. До рекреаційних центрів острову можна віднести Порламар, Пампатар, Ла Асунсіон, Санту Ану, Ель Серкадо, Хуан Грієго. Популярним місцем відпочинку в країні є також узбережжя Карибського моря. У Венесуелі знаходиться найбільше в Південній Америці озеро – Маракайбо.

ГАЙАНА – невелика держава на північному сході Південної Америки. З півночі омивається Атлантичним океаном. Близько 85% території країни зайнято вічнозеленими лісами сільви. Природні визначні пам'ятки країни, особливо її відносно недоторканий природний світ, є головною «принадою» для закордонних рекреантів. Для традиційного туризму краща прибережна смуга, де розташовані всі великі міста й населені пункти, включаючи столицю Джорджтаун. Бартика – привітне шахтарське місто до півдня від Джорджтауна, місце, де починаються практично всі екскурсії на водоспади Кайетур і Рорайма й всі трекінгові маршрути в глиб гайанської сільви й у відроги гір. Область саван Рупунуні, на південно-заході країни, є великою областю степів, термітників, пагорбів, що заросли лісом, і тисяч прісноводних струмків. Популярні в рекреантів спортивна риболовля в численних ріках країни, походи в джунглі в національному парку Тімберхед, а також річкові круїзи і рафтинг по «киплячій білій воді» на ріках Ессекібо, Камуні й Мазаруні.

КОЛУМБІЮ називають країною західного Ельдорадо, царством археологічних національних парків. До рекреаційних центрів країни можна віднести столицю Боготу, міста Картахена й Попаян, а також національні парки Колумбії, Долину статуй, Лос Катіос, Сан-Августін.

ЕКВАДОР – держава на північно-заході Південної Америки, розташована по обидва боки від екватора. Розмаїтість і неповторність природних ландшафтів Еквадору зробили країну привабливою для туризму. Столиця Кіто й Галапагоські острови оголошені ЮНЕСКО культурним і природним надбанням людства. Гірський район Еквадору пересічений ланцюгом Анд, у яку входить понад двісті вулканів. Це місце ще називають «проспектом

вулканів». Провінція Гуайс відома своїми пляжами. У країні налічується більше 20 національних парків і екологічних заповідників, що займають близько 16 % території. Наприклад, у національному парку «Оріенте», двох заповідниках і восьми охоронюваних зонах обладнані пішохідні тропи й стоянки. По одній із приток Амазонки, річці Напо, можна здійснити подорож в індіанській пірозі або на кораблі.

Територія ЧИЛІ тягнеться уздовж узбережжя Тихого океану на 4300 км і зайнята хребтами Анд (висотою 6880 м). Унікальна природа цієї країни. На півночі розкинулася пустеля Атакама, місячний пейзаж якої надовго запам'ятовується туристам. На острові Пасхі в Тихому океані вражають своєю багатовіковою величиною загадкові кам'яні статуї Рапа-Нуї. На крайньому півдні гігантські айсберга свідчать про близькість Антарктиди. Місцевою визначною пам'яткою є й острів Вогненна Земля, розташований на крайньому півдні.

УРУГВАЙ – країна з розвинутою рекреаційною інфраструктурою. Вона вважається однією із найбільш безпечних країн Південної Америки. Столиця країни – Монтевідео – великий фінансовий центр. В архітектурі сполучаються елементи різних стилів і епох: бароко, модерн, а також колоніального періоду. Престижні курорти Уругваю розташовані на схід столиці. До їхнього числа можна віднести Атлантиду, Піріаполіс, Мінас, Пан-Де-Азкар. Найвідомішим і дорогим курортом країни вважається Пунта-Дель-Есте.

Усередині південноамериканського континенту розташована Республіка ПАРАГВАЙ – одна із самих відсталих в економічному відношенні країна Латинської Америки. Для рекреантів у Парагваї становлять інтерес насамперед національні парки й заповідники. Найцікавішим районом є область Гран-Чако – один із найбільших резерватів дикої природи в Південній Америці.

Держава ПЕРУ знаходиться на території Південної Америки. Країна омивається водами Тихого океану. Географічно територію Перу можна розділити на три райони: Коста – узбережжя Тихого океану, Сьєра – гірська місцевість і Сельва – екваторіальні ліси Амазонії. Туристи приїжджають у Перу для ознайомлення із численними храмами-пірамідами й фортецями інкської культури, багато з яких дотепер загублені в джунглях. На території Перу знаходиться одне із найбільш високогірних озер Південної Америки – озеро Тітікака (частина його знаходиться в прикордонній Болівії). Узбережжя Тихого океану Коста приваблює піщаними дюнами, зграями фламінго, колоніями інших диких тварин. Однією з цілей поїздки більшості рекреантів є бажання побачити побут корінних жителів країни – індіанців.

Питання і завдання для самоперевірки:

1. Назвіть фактори, які найбільше впливають на розвиток рекреаційних комплексів у регіоні Америка.
2. Назвіть фактори, які стримують розвиток рекреаційних комплексів в Америці.
3. Дайте загальну характеристику природних рекреаційних ресурсів Америки.

4. Дайте загальну характеристику історико-культурних рекреаційних ресурсів Америки.

5. Яку спеціалізацію має рекреаційне господарство Америки?

6. Дайте коротку характеристику розвитку рекреаційних комплексів в субрегіонах Америки.

ТЕМА 11

РЕКРЕАЦІЙНІ КОМПЛЕКСИ АФРИКИ

11.1 Рекреаційні ресурси. Характер рекреаційної спеціалізації.

11.2 Потужність, географія, структура й динаміка рекреаційних потоків.

11.3 Крупні рекреаційні центри.

11.1 Рекреаційні ресурси. Характер рекреаційної спеціалізації

Африку відрізняє від інших континентів особливе географічне положення: екватор перетинає її майже посередині. Завдяки своєму положенню у двох півкулях вона має широкі перспективи для розвитку туризму протягом усього року й у такий спосіб може вирішувати проблеми сезонності світового туризму, особливо для туристів з Європи. Африка одержує величезну кількість сонячного тепла. Температури повітря високі цілий рік, а зима й літо відрізняються головним чином умовами зволоження: літо – це майже скрізь сезон дощів, зима – сухий період.

Площа Африки – близько 30 млн км² (1/5 суші земної кулі). Північні береги Африки звернені до Середземного моря. Варто зазначити, такий важливий момент рекреаційно-географічного положення Африки, як її близькість до Азії (Середній Схід) і провідного туристського регіону – Європи.

У Гібралтарській протоці найменша відстань між Європою й Африкою становить усього 14 км. По Синайському півострову проходить границя між Африкою й Азією. Через Суецький канал, що з'єднує Середземне й Червоне моря, проходять морські шляхи міжнародного значення з Європи до Азії.

Берега Африки обмиваються водами Атлантичного й Індійського океанів. Узбережжя переважно слабо розчленовані, майже не мають добре захищених морських бухт. Склі чергуються з піщаними пляжами, зручними для розвитку морських курортів, устя річок перегороджені косами. Сильний прибій і великі глибини утрудняють підхід судів до берега. Уздовж узбережжя Індійського океану багато коралових рифів.

В Африці немає високих і протяжних гірських ланцюгів (найвища точка – гора Кіліманджаро, 5 895 м). У рельєфі переважають рівнини, плато й плоскогір'я, дуже мало низовин. Рівнини, як правило, оточені плато, або плоскогір'ями і являють собою, таким чином, днища величезних западин (западина Калахарі, Конго, Данакіль, Чадська улоговина).

Основні риси клімату Африки визначаються, насамперед, її положенням в екваторіальних і тропічних широтах, тому вона — найжаркий і сухий

континент. Однак існують значні внутрішні кліматичні розходження. На екваторі цілий рік високі температури (+24 °C), опади також випадають протягом цілого року (більше 2 000 мм у рік). Рівномірне надходження вологи забезпечує безперервну вегетацію рослин, і в центральній частині материка в басейні ріки Конго виростають вічнозелені ліси. До півночі й півдня від екваторіального кліматичного поясу простираються території із субекваторіальним кліматом. Для них також характерні високі температури протягом року, але опади випадають нерівномірно, є сухий сезон тривалістю від 2 до 10 місяців. Тут розкинулися безкрайні простори спекотних саван. Далі на південь і північ субекваторіальні пояси переходять у зони тропічного клімату. Тут цілий рік дуже спекотно й сухо (менше 100 мм опадів на рік, при цьому дощі трапляються не щороку). Підняті й круті береги утрудняють проникнення вологих вітрів з океанів. Континентальність клімату особливо яскраво виражена в північній частині Африки. Цю частину Африки займають пустелі й напівпустелі, у тому числі найбільша пустеля світу Сахара (8 млн кв. км). Крайня північ і південь континенту лежать у поясах субтропічного клімату. Улітку тут панує тропічне повітря й стоїть суха, безхмарна, жарка погода. Узимку погоду визначають помірні повітряні маси, вони приносять прохолодне і насичене вологою повітря й тому взимку на півночі й південно-заході Африки йдуть дощі (середземноморський клімат).

В Африці протікають найповноводніша ріка східної півкулі – Конго й найдовша ріка на Землі – Ніл. З інших рік, що грають важливу роль у житті африканських країн і народів – Замбезі, Нігер, Лімпопо, Жовтогаряча. На р. Замбезі знаходиться один із самих більших водоспадів світу – Вікторія.

Майже всі найбільші озера Африки – на сході й лежать у тектонічних западинах (Танганьїка, Ньяса). Витягнуті й вузькі, вони обрамлені крутими схилами й мають великі глибини. Озеро Танганьїка за глибиною друге у світі після Байкалу. Найбільше озеро в Африці – Вікторія – мілководне. На іншій території Африки озер мало, вони мілководні й часто не мають постійних обрисів. У сухий час такі озера займають невелику площу, але після дощів вона зростає майже вдвічі (наприклад, озеро Чад).

Африка – континент контрастних ландшафтів і має гарну природну основу для розвитку рекреації. Для збереження природи і її раціонального використання, у тому числі й для розвитку туризму, уряди деяких африканських держав (Кенія, Танзанія, Уганда, ПАР, Намібія, Ботсвана) створюють систему національних парків.

Значним туристським ресурсом є історичні й культурні пам'ятки, насамперед Північної Африки. Для європейців і американців традиційна культура місцевих народів настільки ж екзотична, як і африканська природа. Етнографічні особливості численних народів відкривають широкі перспективи для розвитку пізнавального туризму.

Фактори привабливості в сфері туризму Африки:

– навколишнє середовище – елементи ландшафту, тваринний і рослинний світ;

- пам'ятники історії, традиції побуту і культури місцевих народів;
- новизна і елементи пригод в подорожах;
- відносно низькі ціни на морських курортах.

Найбільш представлені на ринку міжнародного туризму країни Північної (Туніс, Марокко), Східної (Кенія) і Південної (ПАР, Зімбабве) Африки. Туніс і Марокко спеціалізуються на купально-пляжному, лікувально-оздоровчому й пізнавальному туризмі.

У національних парках Східної Африки традиційно організують сафари, на березі Індійського океану одержали розвиток кліматичні курорти. ПАР має диференційовану структуру туризму: купально-пляжний, лікувально-оздоровчий, діловий, пізнавальний, освітній, мисливський туризм.

Сафари – подорож серед дикої природи в поєднанні з полюванням залишаються однією з найбільш популярних форм туризму в Африці і важливим джерелом доходу для країн типу Кенії, Танзанії, Уганди, Намібії, Ботсвани, Зімбабве, Замбії, Малаві і ПАР. У цих країнах приватні компанії ведуть відвідувачів через парки живої природи або резервації і забезпечують їх розміщення в розкішних наметових таборах. Мисливські тури в резерваціях розраховані на туристів-мисливців, які оплачують трофеї, але більшість туристів сафарі відвідують національні парки з метою фотографування об'єктів природи. Багато компаній в Південній Африці гарантують виявлення так званої «великої п'ятірки», тобто лева, слона, носорога, леопарда і буйвола. Дохід, принесений туризмом сафарі уможливив виживання в національних парках рідкісних тварин. Деякі програми управління живої природи націлені на збереження і підтримку традиційних поселень, витрачаючи на їх розвиток частина прибутку від туризму сафарі. У Зімбабве, наприклад, в рамках програми управління ресурсами місцевих громад селянам передається частина коштів з доходів, одержуваних від полювання іноземців на угіддях громади, кожна громада регулює щорічний меж числа тварин, що підлягають відстрілу.

Біля берегів Африки успішно розвивають *морські круїзи*. Це пояснюється близькістю портів Європи й Азії до портів Північної Африки, розташуванням уздовж африканського материка зручних і комфортних для відпочинку островів і архіпелагів – Мадейра, Канарських, Сейшельських, Коморських, Сан-Томе і Прінсіпі.

Прибережний туризм і курорти узбережжя Африки (особливо в Східній і Південній Африці) вельми привабливі для європейських і південноафриканських туристів. Береги Кенії, Танзанії, Маврикія, Сейшельських і Коморських островів, Мадагаскару, а також Того і Гамбії є улюбленими місцями відпочинку для європейців в зимовий сезон. Подібно до інших туристських об'єктів в Африці, прибережні курорти приносять чимало проблем з організацією обслуговування і підтримкою порядку.

Лікувально-оздоровчий туризм знаходиться в стадії становлення, але вже користуються великою популярністю приморські кліматичні курорти Тунісу (Сус), Марокко (Агадір, Мохаммедія, Танжер, Ель-Хосейма). На узбережжі Індійського океану розташовані приморські курорти Кенії: Момбаса, Кіпіні, Малінді, Ламу, Кіліфі. Кілька курортів приймають рекреантів у ПАР. Інші

країни Африки не мають ані природних ресурсів, ані коштів для розвитку курортної справи.

Збережена незаймана природа Африки – це потужний фактор, що працює на перспективу, створюючи передумови для розвитку, наприклад, *екологічного туризму*, популярність якого в недалекому майбутньому ще більше зросте. Один з напрямків екотуризму – науково-дослідна робота, що проводиться тими, хто прибуває з Європи і Америки, студентами і науковцями в період своїх відпусток. Некомерційна організація НЕПАД організовує археологічні пошуки в Намібії, дослідження екології Великих озер. У 90-х роках багато турпідприємств взяли приставку «еко» в назві, щоб більше залучити туристів, які шукають сприятливий відпочинок на природі. Наприклад, Південноафриканська природоохоронна корпорація побудувала міжнародну ланцюг «екотуристських» курортів, з 52 готелів в ПАР, Кенії, Зімбабве і Танзанії.

Починаючи з кінця 70-х років, *культурний туризм* в Африці швидко розширюється. Західноафриканські країни, наприклад, залучають африканських американців та інших туристів, зацікавлених вивченням історії трансатлантичної торгівлі рабами. Такі туристи зазвичай відвідують історичні форти – нині порти в Сенегалі, Бенін і Гані. Ці порти оголошені ООН об'єктами світової спадщини. Гамбія для вихідців з Африки проводить щорічний фестиваль «Повернення до коріння історії», який висуває на перший план культурні зв'язки між африканцями в США і Африкою. На додаток до відвідування історичних об'єктів, пов'язаних з работоргівлю, туристи можуть відвідувати демонстрації танців, купити традиційні африканські сувеніри.

Культурний туризм – зростаючий бізнес також і в Південній Африці. Відвідувачі Південної Африки, наприклад, можуть провести ніч в житловому приміщенні зулуською сім'ї в Леседі – селі поблизу Йоганнесбурга. Жителі села носять традиційні сукні, бавовняні хустки, пов'язки на стегнах з хутра і виконують танці і пісні - речетативи для гостей. Прихильники цього виду культурного туризму намагаються зберегти традиційні культурні цінності як основний фактор залучення туристів.

Діловий туризм і освітній туризм, пов'язані з відвідуванням бізнес-центрів, діловими зустрічами, участю в наукових і практичних конференціях, навчанням та обміном досвідом підприємницьких і освітніх структурах (фірми, університети, спеціальні школи) в меншій мірі характерні для країн Африки. Виняток становить собою лише ПАР, де є всі умови для інтенсивного ділового та наукового обміну, працюють найбільші на континенті валютні та фондові ринки.

І все-таки Африка поступається багатьом районам світу за рівнем туристських прибуттів і розміром валютних надходжень від туризму.

Незважаючи на потенційні можливості безліч факторів гальмує розвиток туризму в африканських країнах. Ці чинники включають:

- низький економічний рівень більшості африканських країн;
- недостатню інфраструктуру транспорту, енергопостачання і забезпечення чистою питною водою, незадовільні послуги охорони здоров'я, мізерні засоби телезв'язку і безліч проблем безпеки («гарячі точки»,

територіальні домагання і проблеми між країнами, що дестабілізують обстановку);

- ринки авіакомпаній просторово обмежені і розрізнені, проте ціна на авіаквитки на регулярних авіалініях - одні з найвищих в світі (в розрахунку на км польоту), часом у кілька разів перевищують вартість аналогічних по протяжності рейсів в Європі або США

- відсутність розвиненого внутрішнього туризму, що «прокладає дорогу» міжнародному;

- проблеми систем управління і наявність чинників, що перешкоджають конкурентоспроможності африканських турагентств;

- недоліки ділового середовища, неспроможного створювати належну фінансову систему, яка обслуговує потреби малих форм підприємництва в сфері туризму;

- чинники структурного характеру, а саме переважання в господарстві традиційних відносин;

- політична і соціальна нестійкість і недовикористання людського капіталу.

- такі природні особливості, як надмірна спека або вологість повітря в деяких районах Африки.

11.2 Потужність, географія, структура й динаміка рекреаційних потоків

Африка відноситься до молодих туристських регіонів і вирізняється в цей час більш високими темпами приросту туристських потоків, ніж у традиційних туристських регіонах. Однак Африканський регіон менш інших стійкий в економічному й політичному плані, і це негативно позначається на розвитку туризму. Періоди його прискореного росту перемежуються стагнацією й спадами. Початок 80-х і середина 90-х – період застою в туризмі Африки через скорочення поїздок у регіон через острах СНІДу. Африканські оператори змушені були для залучення туристів знижувати ціни. Тому темпи прибутковості туризму відставали від темпів прибуттів.

Незважаючи на те, що темпи росту міжнародного туризму в цьому регіоні останнім часом помітно виросли, Африка все ще залишається в числі його аутсайдерів. Число іноземних туристів, що відвідують Африку, і грошові надходження від них відносно невеликі й становлять близько 5 % загальносвітових.

Туристські потоки між африканськими країнами, а тим більше до інших регіонів світу, все ще залишаються дуже слабкими. Найбільшим ринком для країн регіону є самі африканські країни, що дають до 50 % всіх туристів. Головний регіон – постачальник туристів – Європа: Франція, Німеччина, Великобританія. Це пояснюється тим, що не дуже давно ці країни були метрополіями африканських колоній.

Більше половини загальної кількості гостей у регіоні приймають країни Північної Африки, такі, як Марокко й Туніс. На ринку туристських послуг Північної Африки переважають туристи з Європи, на їх частку припадає понад

60 % всіх прибуттів туристів і доходів.

На частку регіону Південної та Східної Африки припадає понад 35 % туристів в Африку і близько 40 % надходжень від туризму. У Східній Африці лідирують Кенія, Мавританія, Танзанія, Сейшельські острови й Зімбабве, які успішно використовують свої природні ресурси.

Регіон відрізняється найбільшим в межах Африки різноманітністю пропонованих туристських послуг. Популярними і характерними для регіону є сафарі-тури (Кенія, Танзанія, Замбія), подорожі (ПАР, Ботсвана). Мавританія, Сейшельські острови спеціалізуються на пляжному туризмі й розвивають висококласну готельну індустрію. На півдні Африки популярним туристським центром є ПАР, що очолює список перших країн континенту за прибуттями і надходженнями. ПАР має розвинену транспортну й готельну інфраструктуру, а також стає модною країною в міжнародному туризмі. Для ділових людей в ПАР проводяться бізнес-тури, що включають приміщення ділових і науково-освітніх центрів країни, участь в міжнародних конференціях, а також фестивалях, виставках і конкурсах.

У районах Західної і Центральної Африки зосереджена велика частина найменш розвинених країн континенту, в яких на душу населення проходиться 300–600 дол. ВВП на рік, частка промисловості у виробництві не перевищує 10%, значна частина населення (30–50 %) живе в умовах бідності (дохід менше 2 дол./день) і соціальної відсталості (грамотність не більше 30 % населення). Разом з тим, розвиток туризму в ряді країн приносить відчутний внесок в господарство, наприклад, в Гамбії, на Островах Зеленого мису, в Гані, Сенегалі, де частка туризму в загальних експортних надходженнях перевищує 15–20 %.

Усього на частку країн регіонів припадає менше 10 % числа прибуттів туристів в Африку і 6–7 % доходів від туристської діяльності на континенті.

Серед основних напрямків у розвитку туризму даних субрегіонів можна виділити пізнавальний туризм (ознайомлення з традиціями, побутом і культурою місцевих народів, історичними пам'ятниками тощо) і екотуризм. Розвиток туризму носить осередкового характеру. Виділяється ряд країн з відносно розвиненими туристськими послугами в спеціально підготовлених і облаштованих районах. Це перш за все відноситься до таких країн як Гана, Гамбія, Нігерія, Малі, Сенегал, Бенін. В цілому в країнах регіонів слабо розвинена інфраструктура туризму (готельне господарство, транспорт, банківське забезпечення тощо).

У цьому регіоні середні доходи від одного туристського прибуття становлять 630 дол., що на 35 % нижче середньосвітового рівня. Тут лідирують Мадагаскар, Сейшельські о-ви, Танзанія, де середні доходи від одного туриста перевищують 1500 дол. Однак є й такі країни, де надходження від туристського прибуття вкрай малі, наприклад, у Свазіленді вони становлять лише 25 дол.

Ріст міжнародного туризму в Африці стримувався через високі ціни африканського продукту на ринках, що генерують туристські потоки. Однак в останні роки регіон переключився на недорогий масовий, переважно пляжний туризм, особливо на півночі континенту на узбережжі Середземного моря. Країни Північної Африки (Марокко, Туніс, Канарські острови) – місця, у

цілому, недорогого й масового туризму.

Туристська індустрія країн Африки південніше Сахари – сектор світової економіки, що інтенсивно розвивається. Якщо обсяг міжнародного туризму у світі в 2009 р. знизився на 4,2 %, то Африка – це єдиний регіон, де відзначається приріст кількості туристських прибуттів. Темпи приросту кількості міжнародних туристів в країнах регіону (10 % і вище) – абсолютний світовий рекорд, досягнутий будь-яким континентом за останні десять років. Одна з основних причин такого стану справ - надзвичайно висока прибутковість африканських напрямків для західних туристських компаній.

У цілому Африка, будучи надзвичайно привабливою і перспективною як рекреаційний регіон, поки ще мало освоєна. Аналіз розвитку туризму по регіонах і країнах Африки дозволяє зробити наступні висновки:

- максимального значення в економіці туризм досягає в невеликих, часто острівних країнах (Гамбія, Комори, Сейшели, Маврикій), в експортних доходах яких його частка перевищує 15–20 %;

- значний приплив капіталовкладень в сферу туризму спостерігається в країнах з розвиненою і налагодженою інфраструктурою туристського бізнесу (понад 10–15 % всіх капіталовкладень в економіку), наприклад в Тунісі, Кенії, ПАР, на Маврикій;

- у розвитку готельного господарства і туристської інфраструктури, а також в міжнародних авіап перевезеннях майже безроздільно панують транснаціональні компанії західних країн;

- в розподілі капіталовкладень по об'єктах значні позиції у витратах займають будівництво і розвиток транспортної інфраструктури (дороги, авіапорти), спорудження спеціалізованих об'єктів туризму (пляжні ансамблі, готелі, зразкові «традиційні» і «культурні» села, розважальні центри і т.п.) . У ряді країн (Замбія, Танзанія, ПАР, Намібія та ін.) особливу статтю витрат утворюють витрати, пов'язані з реалізацією програм з охорони навколишнього середовища, розвитку національних парків і заповідників, в цілому – по створенню природної інфраструктури екотуризму;

- багато країн зберігають спеціалізацію в наданні тур послуг, яка склалася споконвічно, в основному в сфері культурного і пізнавального, а також екологічного туризму. Диверсифікація в розвитку туризму, а також досить високий якісний рівень туристського обслуговування характерні для найбільш просунутих за обсягом послуг, що надаються країн, таких як ПАР, Єгипет, Туніс, Марокко, Кенія, Маврикій.

11.3 Крупні рекреаційні центри

У Північній Африці найбільшим туристським попитом користуються Туніс і Марокко. Аматори екстремального туризму можуть зацікавитися також Алжиром.

ТУНІС лежить на півночі Африки, на узбережжі Середземного моря. Найбільш важливими елементами рекреаційного потенціалу країни є кораловий

берег, столиця країни – Туніс із розташованими неподалік руїнами Карфагена, другий після римського за величиною давньоримський Колізей в Ель-Джемі, відпочинок на морському узбережжі, оазиси, туніський південь. До природно-кліматичних ресурсів належить середземноморський тип клімату, що сприяє розвитку туризму. Кораловий берег Тунісу включає кілька стародавніх і сучасних портів узбережжя (Табарка, Бізерта, Дугга). Столиця країни – Туніс, включає середньовічну частину зі строкатими мусульманськими базарами, сучасні квартали й портові будівлі. Тут розташовані Центр художніх ремесел, Музей ісламського мистецтва й інші визначні пам'ятки. Древній, зруйнований римлянами Карфаген у цей час став пригородом Тунісу. Оазиси Тунісу (Тозер, Гафса й ін.) – це спокійні міста з великими й розкішними масивами пальмових гаїв. Туніський південь являє собою мережу берберських поселень, що складають частину місцевої екзотики. Туніс пропонує лікувально-оздоровчий туризм. Популярністю в рекреантів користуються програми омолодження. Центри талассотерапії – унікальної системи оздоровлення з використанням теплої морської води в комплексі з морськими грязями й водоростями – розташовані в Хаммаметі, Суссі, Джербі.

Протягом останніх років важливим напрямом міжнародного туризму стала держава МАРОККО, де можливі екзотичні види відпочинку, а також лікування на курортах. Марокко займає пріатлантичні рівнини, західну частину гір Атласу й північно-західну частину пустелі Сахара. Клімат тут субтропічний середземноморський. Рекреаційні центри Марокко – Агадір, Рабат, Марракеш, Фес, Мекнес, Касабланка, Ес-Сувейра. Агадір – сучасний курорт, наповнений своєрідним східним колоритом. 300 сонячних днів у році й пляжі, обрамлені зеленню евкаліптів, сосон і фінікових пальм, залучають сюди безліч рекреантів. Відома агадірська талассотерапія, заснована на використанні багатойодом води Атлантичного океану.

Подорожі у неспокійний у політичних відносинах АЛЖИР можуть бути пов'язані зараз тільки з екстремальним туризмом до найбільшої пустелі світу – Сахари. Велика пустеля повна слідів людини, залишених багато століть тому назад. Сахара – земля туарегів. Вони як і раніше живуть скотарством і переміщаються по пустелі з козами й верблюдами. Але туризм – одна із сучасних сфер діяльності, у якій чоловіки-туареги проявляють себе як водії, гіді, погоничі, кухарі.

До найбільш популярних напрямків у Південній і Південно-Східній Африці можна віднести наступні країни: Кенію, ПАР, Зімбабве, Намібію, Танзанію, Уганду, Сейшельські острови, Маврикій. Можна також говорити й про інші туристські напрямки, зокрема Намібію.

КЕНІЯ, що знаходиться на сході Африки, омивається Індійським океаном. Кенія в плані туризму насамперед відома національними парками (Масаї Мара, Амбо-селі, Цаво). Національний парк Масаї Мара є продовженням відомого національного парку Серенгеті (Танзанія). Цаво – найбільший національний парк Кенії, що займає площу близько 21 тис. км². Він розташований у південно-східній частині країни й розділений на західну й східну частини автомобільною

дорогою й залізницями Найробі – Момбаса. Найвища точка Африки – гора-вулкан Кіліманджаро розташовується на кордоні Кенії й Танзанії. Столиця Кенії Найробі – найбільше місто в Східній Африці, має ряд визначних пам'яток: Національний музей, зміїну ферму. Найробі вважається одним із найкрасивіших міст Африки.

ТАНЗАНІЯ сьогодні є фактично союзом двох раніше існуючих держав – Танганьїки й Занзібару. Танзанія має найбільше серед східноафриканських країн узбережжя. Вона, як і інші країни цього регіону, відома насамперед своїми національними парками (Серенгеті, Нгоронгоро, Кіліманджаро й ін.). Серенгеті – найбільший парк Танзанії. Він був заснований в 1951р. і займає площу близько 15 тис. км². Національний парк Нгоронгоро знаходиться у величезному кратері погаслого вулкана діаметром близько 20 км. Краї кратера розташовані на висоті близько 2,5 тис. км над рівнем моря, а його дно – на 600 м нижче країв кратера, тому всередині кратера утворилося власне середовище. На узбережжі Танзанії є прекрасні пляжі. Особливо популярний морський курорт Танга, де є сірчисті джерела й мальовничі печери. Острів Занзібар часто називають «островом-ярмарком».

Федеративна Демократична Республіка ЕФІОПІЯ знаходиться в Північно-Східній Африці. Один з туристських девізів країни звучить: «Ефіопія – країна 13 місяців сонця» (по ефіопському календарі рік розбитий на 13 місяців). Аксум – столиця древнього аксумського царства – буквально випромінює ауру стародавності. Місто Гондар (північніше озера Тана) до середини XIX століття був столицею ефіопської імперії, про що нагадують замки XVI–XVIII ст. Недалеко від Гондара розташований комплекс монастирів XIII–XV століть, у яких знаходиться кілька святинь ефіопської православної церкви. Однієї з головних визначних пам'яток країни є місто Лалібела, що було протягом довгих сторіч релігійним центром і місцем паломництва. Національні парки, розташовані на ріці Аваш, озері Абіята, лісовий парк Меннагеша й ін. представляють досить багату фауну країни: від гіпопотамів і левів до досить великої кількості птахів. На півночі Ефіопії розташоване мальовниче озеро Тана, одна з головних природних визначних пам'яток країни, з якого бере початок Блакитний Ніл.

МАЛАВІ – невелика держава в Східній Африці, що не має виходу до моря, витягнута з півночі на південь уздовж озера Ньяса. Більша частина східної кордоні Малаві сформована озером Малаві (Ньяса) – третім по величині озером в Африці. Тут безліч водних ресурсів – невеликих рік, озер і боліт, легкодоступних, які використовуються як база для численних спортивних змагань. Багато озер, особливо Ньяса, мають досить розвинені засоби обслуговування для воднолижного спорту й віндсерфінгу. Також створені сприятливі умови для плавання й пляжного відпочинку, є навіть «Вітрильне сафарі», що проходить по Ньясі й озерах Маломбі й Амарамбі. У бухті Нката на березі озера Ньяса знаходиться один з найкрасивіших пляжів на Великих Озерах Східної Африки. Також дуже популярна в рекреантів область країни – південний гористий район Муландже. Піки Муландже (включаючи найвищий у

країні – Сапітва) виступають вище туману, що часто покриває верхні схили, що дало цим горам одне з їхніх місцевих назв – «Острів у Небі». Більшість піків можна скорити без застосування спеціальних технічних засобів, що надає їм особливу привабливість у рекреантів. Національні парки країни створили Малаві репутацію одного із кращих природних регіонів в Африці – Касунгу, Ленгве, Лівонде, Ньїка, Лейк-Малаві й ін. хоч і невеликі по розмірах, але дуже доглянуті й досить ретельно охороняються. Особливо заслужену славу Малаві приносять її рибні ресурси: озеро Малаві має велику кількість різновидів риби, ніж будь-яка інша внутрішня водойма у світі, що робить країну одним зі світових центрів спортивної риболовлі й рибальського туризму.

УГАНДА лежить у зоні Східно-Африканського рифту (зони розламів земної кори), тож розмаїтість пейзажів і рельєфу – один з «козирів» країни. Численні природні пам'ятки країни не так широко відомі у світі, тому що досить важкодоступні й не мають розвинутої інфраструктури відпочинку, на відміну від аналогів в інших східноафриканських країнах. Проте озера Вікторія, Альберта, Кьйюга, Едвард та ін., водоспад Кабарега й річкова система Білого Ніла є унікальними природними комплексами, а парки Рувензорі й Ачоле вважаються одними із кращих в Африці. У межах Національного парку також проводяться численні екскурсії до водоспадів різного ступеня труднощів, сплав по ріках Муньяга й Музабіджиро через низку порогів і невеликих мальовничих рифтових озер. Національні парки Рувензорі й Кабарега включені в список найбільш важливих об'єктів природної спадщини ЮНЕСКО. Крім спостереження за унікальною живою природою, тут можна пройти й деякі з найцікавіших трекінгових маршрутів у Східній Африці по відрогах Рувензорі й Вірунга.

ЗАМБІЯ — країна з тропічним кліматом без виходу до моря, розташована на півдні центральної Африки. На кордоні Замбії із Зімбабве на річці Замбезі розташовані водоспади, у тому числі знаменитий водоспад Вікторія, що називають «сьомим чудом світу». З боку Замбії біля водоспаду Вікторія створено національний парк Мосі-оа-Тунья, що в перекладі позначає «дим, що гримить». Одна з популярних у рекреантів розваг – риболовля на озерах Каріба й Танганьїка, поїздки по національних парках на джипах, вертолітні екскурсії. Крім національних парків, однією з головних визначних пам'яток Замбії є місто Кабве. Недалеко від нього були знайдені останки так званого «родезійської людини», що жили в один час із неандертальцем. Неподалік від Лівінгстона знаходиться культурний центр Марамба – етнографічний музей під відкритим небом: більше 50 будівель представляють типові житла різних народів.

Республіка РУАНДА знаходиться в центральній Африці й межує із Демократичною Республікою Конго на заході, Угандою на півночі, Танзанією на сході й Бурунді на півдні. Через горбкуватий ландшафт Руанду називають Землею тисячі пагорбів. За даними Ради по розвитку туризму Руанди, 90 % іноземних гостей приїжджають у країну лише за тим, щоби побачити знаменитих гірських горил. Однак республіка цікава не тільки цими тваринами – тут багато інших природних і культурних визначних пам'яток. Так, озеро

Ківу – найкрасивіше з великих озер Африки. Уздовж Східно-Африканської зони розламів простягнувся ланцюжок величних вулканів, як діючих, так і погаслих – найкраще місце для піших екскурсій і трекінгу. Уваги заслуговує й національний парк Ньунгве (Nyungwe). Він розташовується на 1 000 км² на південному сході країни. Розмаїтість його флори й фауни унікальна. В 2009 р. путівник Lonely Planet включив цю країну до свого щорічного списку з десяти напрямків, які обов'язково варто відвідати.

Демократична Республіка КОНГО – найбільша за площею країна в центральній Африці. Майже 15 % території займають заповідники й національні парки – Вірунга, Упемба, Гарамба, Кахузі-Бієга, Північна Салонге й Південна Салонге й ін. Вологий клімат країни підтримує життя густих джунглів – останніх у світі великих тропічних лісів, населених різноманітними дикими тваринами. Головна визначна пам'ятка країни – ріка Конго. Вона поступається за видатком води тільки Амазонці, виливаючи в Атлантичний океан майже 42,5 тис. куб. м води на секунду. Великі озера: Мобуту-Сесе-Секо, Едуард, Ківу, Танганьїка, Мверу й численні ріки країни: Арувімі, Убангі, Ломамі, Касаї й інші є прекрасними рибальськими регіонами, а також використовуються для аматорів сплаву або історичних подорожей.

Територія ПІВДЕННО-АФРИКАНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ (ПАР) омивається водами Атлантичного й Індійського океанів. В економічному плані це найбільш розвинена країна Африки. Географічне положення на самому півдні Африки, на перехресті торговельних шляхів, сприяло економічному розвитку країни. Історія гірничорудної справи в ПАР створила своєрідні туристські визначні пам'ятки. Так, у центрі міста-музею Кімберлі шукачі дорогоцінних каменів вирили «Велику Діру» – найбільшу у світі рукотворну алмазну шахту, що йде в глиб землі майже на кілометр. Алмази трапляються тут і донині. Тому туристи за невелику плату можуть спробувати щастя знайти тут один із найбільших алмазів. У ПАР безліч заповідників, національних парків (парк Крюгера), надзвичайна розмаїтість ландшафтів: пустелі, гори. Уздовж узбережжя розташована безліч морських курортів. Найбільш відомий серед них – місто Сан-Сіті. Переважним напрямком є екологічний туризм. Значна площа країни й наявність різноманітних природно-кліматичних зон дозволяють розвивати залізничний туризм. Так, у Південній Африці має успіх поїзд «Трейн Блю», що йде через всю країну, від Преторії до Кейптауна.

ЛЕСОТО – держава на півдні Африки, анклав на території ПАР. Туристське гасло країни – «Королівство в небі» – не далеке від істини, оскільки найнижча точка Лесото лежить на висоті більшій, ніж у будь-якої країни у світі. З пейзажами, що нагадують про нагір'я Тибету, величними гірськими ландшафтами й колоритною культурою місцевих жителів, ця країна по праву вважається одним із кращих місць у світі для піших екскурсій і трекінгу. Практично все тури по країні пов'язані з відпочинком на відкритому повітрі, а чудова риболовля форелі на гірських річках залучає сюди знавців із усього світу.

БОТСВАНА до 1960-х років була одною із найбільш відсталих і бідних

країн світу. Але виявлення алмазів у середині 60-х і вміле використання грошей, отриманих від їх продажу, зробили Ботсвану дорогою, цивільною й багатою. Уже багато років Ботсвана за рівнем економічного розвитку посідає друге місце на континенті після ПАР. Зараз Ботсвана дотримується політики обмеження масового потоку туристів, так що побувати тут можуть тільки мандрівники з досить солідним бюджетом. Зате вони мають можливість побачити величезну кількість тварин і птахів, насолодитися екзотичною природою пустелі Калахарі й знаменитої дельти ріки Окаванго, відвідати село древнього африканського племені бушменів, що зберегли свій одвічний уклад життя, стародавні звичаї й культуру до нинішніх днів, побачити містичні пагорби Тсолідо – найбагатшу колекцію наскального живопису в південній частині африканського континенту.

ЗІМБАБВЕ розташовано на півдні Африки між озерами Лімпопо й Замбезі. Як і інші країни цього регіону, Зімбabwe, з погляду міжнародного туризму, відома насамперед національними парками (водоспад Вікторія, озеро Каріба, Грейт Зімбabwe).

Природно-кліматичні особливості НАМІБІЇ визначає пустеля Наміб, розташована на узбережжі Атлантичного океану. Майже 365 сонячних днів на рік, багата флора й фауна, розмаїтість геологічних феноменів, багатий вибір готелів, ферм і кемпінгів, прісноводна й океанічна риболовля, полювання, екскурсії на повітряних кулях і прогулянки на вертольотах над чередами антилоп, перегони по піщаних дюнах на мотоциклах або підводні екскурсії до затонулих гармат озера Отчікото, роблять Намібію популярним туристським регіоном. Ще одне екзотичне місце країни – Берег Кістяків, на березі якого видніються поїдені морською водою дерев'яні «ребра» – кістяки загиблих кораблів. Невелике місто-курорт Свакопмунд розташований на кордоні пустелі Наміб і Атлантичного океану і відоме величезними піщаними дюнами уздовж берега й відмінними місцями для риболовлі, у грудні-квітні вода тут прогрівається до 25–26 °С, що й робить район популярним морським курортом.

УГАНДА, розташована на екваторі, вважається перлиною Африки. Головна й найвідоміша визначна пам'ятка країни – національний парк Бвендв. Тут живе 300 з 600 горил, що залишилися у світі. Природною визначною пам'яткою Уганди є також водоспад Мерчінсон. Національний парк Королеви Єлизавети розташований на екваторі в північно-західній частині країни. Серед інших визначних пам'яток Уганди – озеро Вікторія – один з найбільших у світі резервуарів прісної води.

На південному сході Африканського континенту розташована держава МОЗАМБІК – переважно аграрна країна. Столиця країни Мапуту була заснована на місці закладеного наприкінці XVIII ст. португальського форту. Серед визначних пам'яток міста варто виокремити Музей природної історії й вокзал, спроектований і побудований при участі архітектора Ейфеля, автора проекту відомої вежі в Парижі. До громадянської війни туристів у Мозамбік залучали головним чином прекрасні піщані пляжі, розташовані в районах Тофу, Лангоше, Лурно й мису Барра-Фалса. Мозамбік відомий також національними

парками й самотньою африканською культурою (скульптура, фресковий живопис, музика).

На півночі Мозамбіцької протоки розташовані КОМОРСЬКІ ОСТРОВИ (Федеративна ісламська республіка Коморські острови). Для островів характерний гористий ландшафт. У південного краю найбільшого о. Нгазиджа знаходиться діючий вулкан Каргала висотою понад 2000 м. На цих островах унікальна дика природа. Тут живуть ендемічні види комах, птахів і тварин. Ісламські традиції, що затвердилися на островах ще із часів Середньовіччя, проявляються в архітектурі стародавніх мечетей, а також у східних базарах.

На півдні Африки на кордоні між Мозамбіком і ПАР розташоване королівство СВАЗІЛЕНД – патріархальна монархія. Місцевою визначною пам'яткою є одна із найстаріших у світі шахт, що почали функціонувати кілька десятків тисяч років тому. Відсутність сучасних курортів, які є в сусідній ПАР, – слідство патріархального укладу життя країни. Однак ця обставина компенсується дикою природою. У країні є заповідники, безліч археологічних пам'яток. Свазіленд заслужив славу одного зі світових центрів кінного туризму.

МАДАГАСКАР — держава в західній частині Індійського океану, що знаходиться на острові Мадагаскар і прилеглих дрібних островах у східного узбережжя Африки. Мадагаскар у першу чергу залучає рекреантів своїм унікальним тваринним і рослинним світом. Більшість тварин і рослин, які є на Мадагаскарі, ендемічні. До найбільш популярних національних парків і заповідників Мадагаскару відносяться Національний парк гори Амбр, Національний парк Раномафана, Національний парк Ісалу, Ліс Кірінді. Основним пляжним районом Мадагаскару є західна частина країни, де купатися можна весь рік. Найвідомішими пляжними курортами є о. Нусі-Бе, Носі-Комба й Туліара. Мадагаскар має коралові рифи й багатий підводний живий світ. Завдяки цьому країна досить популярна серед аматорів дайвінгу. Одним із найпопулярніших місць для дайверів є о. Нусі-Бе.

У порівнянні з іншими державами Західної Африки міжнародна рекреаційна діяльність найбільше активно розвивається в СЕНЕГАЛІ. Міжнародну популярність Сенегалу приносять щорічні автомобільні ралі Париж-Дакар. Сенегал відомий пляжами, що вважаються одними з кращих в Африці. У декількох десятках кілометрів від столиці Сенегалу Дакара на Атлантичному узбережжі розташовані найкращі курортні райони: Ліз Альманді й Салі. На півночі Сенегалу знаходиться Сен-Луї – найстарше місто країни й перше європейське поселення в Західній Африці. Організують екскурсії для туристів до інших визначних пам'яток Сенегалу: унікального явища природи – Рожевого озера з підвищеною концентрацією солі (близько 350 г на літр); острову Горі із знаменитим на весь світ Будинком рабів; до савани, а також у заболочені луки з колоніями фламінго. У прибережних водах водиться меч-риба, що стала символом спортивної риболовлі в країні.

На відміну від Сенегалу нестача природних ресурсів і обмежена база для розвитку сільського господарства роблять ГАМБІЮ однією з найбідніших держав світу. Разом із тим у країні є курорти міжнародного рівня: Бакау,

Фаджара, Коту й Кололі. Тут, на узбережжі Атлантичного океану, розвинена мережа першокласних готелів і центрів водних видів спорту.

Республіка МАЛІ – одна з найбільших країн Західної Африки, але вона не має виходу до моря. Північ країни зайнята наступаючою на іншу територію пустелею Сахара. По території Малі протікає одна з найбільших рік Африки – Нігер, долина якої в умовах великої кількості пустельних територій являє собою один з нечисленних оазисів у країні. По річці Нігер організують річкові круїзи на судах, які були побудовані на верфях Європи ще в 20-і роки минулого століття. До визначних пам'яток цієї африканської країни відносяться глиняні мечеті імперії Тімбукту.

БУРКІНА-ФАСО також належить до найменш розвинених країн миру. Буркіна-Фасо відрізняється багатонаціональним складом населення, що створює неповторний міжнаціональний колорит, що проявляється в різноманітності одягів, великій кількості блюд національних кухонь, численних ремеслах. Серед нечисленних визначних пам'яток Буркіна-Фасо найбільш цікавими є поховання періоду королівства Мосі в місті Бобо-Діуласо.

Незважаючи на наявність сприятливих природних передумов міжнародний туризм у НІГЕРІЇ не набув значного розвитку через політичну нестабільність. Океанські пляжі, розташовані на узбережжі Гвінейської затоки, чудові, але дуже брудні й практично не обладнані. Приморських курортів практично немає, хоча пляжі з піску різних відтінків тягнуться на багато сотень кілометрів. І при цьому ні серфінг, ні інші водно-спортивні розваги не одержали розвитку.

Республіка ГАНА, що знаходиться в Західній Африці – африканська «країна замків». Навколо двох берегових фортець – англійської Ашер-Форт і датської Кристіанборг (або Осу) – і виникла у свій час столиця Гани Аккра, у якій і до наших днів збереглися стародавні квартали. З півдня столицю оточують чудові пляжі, що останнім часом усе більше й більше облаштовуються за світовими мірками – Коко Біч, Нунгу й ін. Уздовж усього узбережжя розташовані стародавні форти, засновані європейцями (на 250 км берегової лінії доводиться 15 фортів і замків, багато з яких переустатковані під сучасні готелі), і сотні рибацьких сіл, що увібрали у свій вигляд як місцеві традиції, так і канони європейської архітектури, що робить їх надзвичайно привабливими для рекреантів. До півночі від Кейп-Кост знаходиться невеликий (357 км²), але дуже популярний у рекреантів Національний Парк Какум, створений для охорони прибережної популяції антилоп, мавп, слонів і більш ніж 200 видів птахів, який тут можна спостерігати в їхньому природному середовищі. Кумасі («Місто Золотого Трону»), древня столиця королівства Ашанті, дотепер зберігає за собою репутацію одного із провідних культурних центрів Західної Африки.

В Індійському океані біля берегів Африки розташована острівна держава – РЕСПУБЛІКА СЕЙШЕЛЬСЬКІ ОСТРОВИ. При розвиненій індустрії туризму природа тут зберегла свою первісність. На острові Має розташована найменша столиця миру – Вікторія, побудована в англійському архітектурному стилі. Для аматорів серфінгу особливо цікавий пляж Гранд Анс, відомий майже

двометровими хвилями довжиною в три кілометри кожна. Інший пляж острови Мае, Анс а ла Мош, навпаки, відрізняється своїми спокійними водами й тишею. Бо-Валлон – найвідоміший «цивілізований» пляж, являє собою широку смугу дрібного піску, тут можна скористатися будь-яким основних видів розваг – віндсерфінг, каное, водні лижі. Кращі дикі пляжі на центральних островах – Ансе Іntenданс Мае, Ансе Лаціо Праслін, Сурс Де Аржент, Гран Ансе й Ансе Коко Ля Діг.

МАВРИКІЙ разом із прилеглими до нього невеликими островами утворює Маскаренський архіпелаг, розташований у західній частині Індійського океану. Північний район острову є найбільш «туристським» – цілий ряд шикарних готелів розташовані на прекрасних пляжах із дрібним піском на березі теплої прозорої лагуни. На захід від Гран Бе знаходиться пляж Мон Шуазі, що тягнеться уздовж узбережжя, захоплюючи косу Каноньє. Ліс Махабі Беломб – найбільший природний заповідник на Маврикії. Південь Маврикія менше відвідують туристи, ніж північну частину острову. На узбережжі розкинулися пляжі Блю Бей, вкриті дрібним піском, пляж Морне – найкращий пляж на всьому Маврикії.

Питання і завдання для самоперевірки:

1. Назвіть фактори, які найбільше впливають на розвиток рекреаційних комплексів у регіоні Африка.
2. Назвіть фактори, які стримують розвиток рекреаційних комплексів в Африці.
3. Дайте загальну характеристику природних рекреаційних ресурсів Африки.
4. Дайте загальну характеристику історико-культурних рекреаційних ресурсів Африки.
5. Яку спеціалізацію має рекреаційне господарство Африки?
6. Дайте коротку характеристику розвитку рекреаційних комплексів в субрегіонах Африки.

ТЕМА 12

ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК РЕКРЕАЦІЙНИХ КОМПЛЕКСІВ І ЦЕНТРІВ ТУРИЗМУ В АЗІЇ, АВСТРАЛІЇ Й ОКЕАНІЇ ТА НА БЛИЗЬКОМУ СХОДІ

- 12.1 Рекреаційні ресурси. Характер рекреаційної спеціалізації.
- 12.2 Потужність, географія, структура й динаміка рекреаційних потоків.
- 12.3 Крупні рекреаційні центри.

12.1 Рекреаційні ресурси. Характер рекреаційної спеціалізації

Азія – найбільша частина світу, частина континенту Євразія й островні держави на сході від Європи, на півночі від Австралії й держав Океанії. Азія

має унікальні рекреаційні ресурси, що позитивно впливає на розвиток міжнародного туризму.

Азія омивається Північним Льодовитим, Індійським і Тихим океанами, а також – на заході – внутріматериковими морями Атлантичного океану (Азовським, Чорним, Мармуровим, Егейським, Середземним). Берингова протока відокремлює Азію від Північної Америки. Суецький канал і Червоне море відокремлюють Азію від Африки. При цьому є великі області внутрішнього стоку – басейни Каспійського й Аральського морів, озера Балхаш та ін. Озеро Байкал за обсягом прісної води, що втримується, більше за всі озера світу. Мертве море є найглибшою у світі тектонічною западиною (405 м нижче рівня моря).

В Азії знаходяться найвищі гірські системи й найвища точка Землі – гора Еверест (Джомолунгма, 8 872 м). Гори й плоскогір'я займають $\frac{3}{4}$ території континенту. Основні гірські системи: Гімалаї, Каракорум, Памір, Тянь-Шань, Гіндукуш, Куньлунь, Великий Кавказ, Алтай, Саяни. Великі нагір'я: Тибетське, Іранське, Вірменське, Малоазійське, Станове.

На території Азії представлені майже всі типи клімату: від арктичного на крайній півночі до екваторіального на південному сході. У Східній, Південній і Південно-Східній Азії клімат мусонний (у межах Азії знаходиться найвологіше місце Землі – містечко Черрапунджа в Гімалаях), у той час як у Західному Сибірі – континентальний, у Східному Сибірі й на Сариарку – різко континентальний, а на рівнинах Центральної, Середньої й Західної Азії – напівпустельний і пустельний клімат помірного й субтропічного поясів. Південний захід Азії – тропічний пустельний, найспекотніший у межах Азії.

На території Азії до теперішнього часу повністю або частково розташовані 54 держави, з них чотири (Абхазія, Китайська Республіка, Турецька Республіка Північного Кіпру, Південна Осетія) визнані тільки частково. З невизнаних держав – Нагірно-Карабахська Республіка.

Це найбільш населена частина світу, тут сполучаються перенаселені й безлюдні простори. Виділяються великі регіони, що мають свою індивідуальність: Сибір; Ближній, Середній і Далекий Схід; Передня, Середня, Центральна, Південна й Південно-Східна Азія.

В Азії живуть представники трьох оснливних рас людства - монголоїдної (китайці й ін.), європеоїдної (народи Західної Азії) і негроїдної (деякі народи Південної й Південно-Східної Азії). Етнічний склад населення Азії дуже різноманітний.

Історія Азії нараховує кілька тисячоріч. Азія є батьківщиною самих ранніх з відомих цивілізацій, за винятком єгипетської, батьківщиною великих мовних родин і багатьох світових релігій. Древні жителі Єгипту й узбережжя Північної Африки були, імовірно, також вихідцями з Азії, як і предки американських індіанців і ескімосів.

Азія – дуже різноманітна область, у якій зосереджено багато чудових природних, історичних і культурних пам'яток. У цілому цей величезний регіон, маючи у своєму розпорядженні багаті й різноманітні рекреаційні ресурси,

характеризується нерівномірним розвитком туризму по країнах. Найбільш динамічно туризм розвивається в Китаї, Південної Кореї, Японії.

Цьому сприяють наступні фактори:

- різноманіття рекреаційних ресурсів у зазначених країнах;
- різноманіття культурних і історичних визначних пам'яток;
- розмаїтість природно-кліматичних умов;
- значні ділянки території названих країн омиваються морями й океанами;
- увага з боку держави до розвитку туризму в зазначених країнах;
- політичні й економічні перетворення в Китаї;
- швидкі темпи економічного росту Китаю, Південної Кореї, Японії й активізація тут ділового туризму;
- унікальне сполучення екзотичності й сучасних технічних досягнень як основа розвитку туристської інфраструктури зазначених країн.

Азіатський регіон залучає туристів своєю унікальною природою, а нові індустріальні країни – бізнес-турами. Розважальний туризм розвинений у Японії, Південній Кореї й на Тайвані, причому японська індустрія розваг посідає друге місце у світі після США. Гонконг і Сінгапур пропонують шоппінг-туризм. Однією з важливих туристських країн у регіоні став Таїланд, особливо після того, як почав освоювати нові пляжі на південному узбережжі країни й організовувати культурно-пізнавальні поїздки на північ країни.

Добре розвинений туризм в Австралії й Новій Зеландії, у Меланезії й Мікронезії. Відпочинок на островах Тихого океану виграє від відносної близькості австралійського ринку й має гарний імідж у Європі.

Австралія (від лат. *australis* — «південний») – континент площею 7 659 861 км², розташований у Східній і Південній півкулях Землі. Вся територія материка є основною частиною держави Австралійський Союз. Материк входить до складу частини світу Австралія й Океанія.

Північне й східне узбережжя Австралії обмивають моря басейну Тихого океану: Коралове, Тасманове, Тиморське моря; західне і південне – Індійський океан. Біля Австралії розташовані великі острови Нова Гвінея й Тасманія. Уздовж північно-східного узбережжя Австралії більш ніж на 2 000 км тягнеться найбільший у світі кораловий риф – Великий Бар'єрний риф.

Австралійський континент розташований у межах трьох основних теплих кліматичних поясів Південної півкулі: субекваторіального (на півночі), тропічного (у центральній частині), субтропічного (на півдні). Тільки невелика частина о. Тасманія знаходиться в межах помірного пояса.

Водні ресурси континенту невеликі. Ріки, що стікають зі східних схилів Великого Вододільного хребта, – короткі, у верхів'ях течуть у вузьких ущелинах. На західних схилах Великого Вододільного хребта беруть початок ріки, що прокладають свій шлях по внутрішніх рівнинах. У районі гори Косцюшко починається найдовша ріка в Австралії – Муррей (2 375 км). У горах же зароджуються і її найбільші притоки – Маррамбіджі (1 485 км), Дарлінг (1 472 км), Гоулбері й ін.

Досить значні за кількістю й величиною озера Австралії протягом більшої

частини року представляють собою болота. На північ від затоки Спенсер (але не з'єднуючись із ним) лежить оточене піщаними дюнами озеро Торренс, що має 225 км в окружності. Ще північніше, на 12 метрів нижче рівня океану, знаходиться найбільше озеро Ейр, а до сходу від нього озеро Грегорі, що може бути розділене на кілька окремих озер. На захід від озера Торренсу лежить на плоскогір'ї, піднімаючись на 115 м, велике озеро Герднер, яке, так само як незліченна безліч менших озер у тій же місцевості, надзвичайно багате сіллю й очевидно лише в недавній час відділилося від морської води.

В Австралії туристам запропонують заняття різноманітними видами активного відпочинку: віндсерфінг, оренда яхт, джип-сафарі, водні парашути, морські прогулянки й ін. Тут можна відвідати зоопарки без кліток, де представлені екзотичні представники фауни. Австралія славиться своїми національними парками, і тут проводяться найрізноманітніші походи й тури на природі – велосипедні, автотури, піші походи, кінні прогулянки. Також в Австралії знаходиться Золоте узбережжя – один із загальноновизнаних центрів серфінгу. А дайверів із усього світу залучає Великий бар'єрний риф. Прекрасна погода, чисті води океану, екзотична флора й фауна, заняття всілякими видами водного спорту – це лише невелика частина того, чим славиться Австралія.

До популярних видів відпочинку в Австралії належать подорожі на прилеглі острови Тихого океану, наприклад, на острови Гамільтон і Хайман. Тут розвинена туристська інфраструктура: першокласні тенісні корти, тренажерні зали, поля для гри в гольф тощо

Океанія являє собою найбільше у світі скупчення островів, розташованих у західній і центральній частинах Тихого океану, між субтропічними широтами північної й помірними південної півкулі. При поділі всієї суші на частини світу Океанія звичайно поєднується з Австралією в єдину частину світла Австралія й Океанія, хоча іноді виділяється в самостійну частину світу.

Загальна площа островів становить 1,26 млн км² (разом з Австралією 8,52 млн. км²), населення – близько 10,7 млн осіб (разом з Австралією 32,6 млн. осіб). Географічно Океанія підрозділяється на Меланезію, Мікронезію й Полінезію; іноді виокремлюють Нову Зеландію.

Острови Океанії омиваються численними морями басейну Тихого (Коралове, Тасманове, Соломонове, Новогвінейське, Філіппінське, море Фіджі, море Коро) й Індійського океанів (Арафурське море).

З погляду геології Океанія не є континентом: лише Австралія, Нова Каледонія, Нова Зеландія, Нова Гвінея й Тасманія мають континентальне походження, сформувавшись на місці гіпотетичного материка Гондвана. У минулому ці острови являли собою єдину сушу, однак у результаті підняття рівня Світового океану значна частина поверхні виявилася під водою. Рельєф цих островів гористий. Найвищі гори Океанії, у тому числі гора Джая (5 029 м), розташовані на острові Нова Гвінея.

Більшість островів Океанії мають вулканічне походження: частина з них являють собою вершини великих підводних вулканів, деякі з яких досі проявляють високу вулканічну активність (наприклад, Гавайські острови).

Інші ж острови мають коралове походження, будучи атолами, які сформувалися в результаті утворення коралових «споруд» навколо поринулих під воду вулканів (наприклад, о. Гілберта, Туамоту). Відмінною рисою таких островів є великі лагуни, які оточені численними острівцями, середня висота яких не перевищує трьох метрів. В Океанії розташований атол із найбільшою лагуною у світі – Кваджалейн в архіпелазі Маршаллові острови. Незважаючи на те, що його площа суші становить усього 16,32 км² (або 6,3 кв. милі), площа лагуни – 2 174 км² (або 839,3 кв. милі). Найбільшим же атолом за площею суші є о. Різдва (або Кірітіматі) в архіпелазі Лайн (або Центральні Полінезійські Споради) – 322 км².

Океанія розташована в межах декількох кліматичних поясів: екваторіального, субекваторіального, тропічного, субтропічного, помірною. На більшій частині островів переважає тропічний клімат. Субекваторіальний клімат панує на островах поблизу Австралії й Азії, а також на схід від 180 меридіана в зоні екватора, екваторіальний – на захід від 180 меридіана, субтропічний – на північ й південь від тропіків, помірний – на більшій частині Південного острова в Новій Зеландії. На клімат островів Океанії великий вплив також здійснюють такі аномалії як течії Єль-Нін'йо й Ла-Нін'я.

На Південному острові в Новій Зеландії й на острові Нова Гвінея високо в горах є льодовики, однак через процес глобального потепління відбувається поступове скорочення їхньої площі.

Великі ріки є тільки на Південному й Північному острові Нової Зеландії, а також на острові Нова Гвінея, на якому розташовані найбільші ріки Океанії – Сепік (1 126 км) і Флай (1 050 км). Найбільша ріка Нової Зеландії – Уаїкато (425 км). Найбільша кількість озер, у тому числі, термальних, знаходиться в Новій Зеландії, де також є гейзери. На інших островах Океанії озера – велика рідкість.

Більшість островів Океанії зазнають згубного впливу природних катаклізмів: вулканічних вивержень (Гавайські острови, Нові Гебріди), землетрусів, цунамі, циклонів, що супроводжуються тайфунами й сильними дощами, посух.

На численних островах Океанії прекрасно розвинені різні види водного туризму: серфінг, віндсерфінг, яхтинг та ін.

Одним з популярних напрямків пізнавального туризму є етнографічний туризм – відвідування місць традиційного проживання аборигенів, де культура корінних жителів стала невід'ємною частиною індустрії туризму.

Росте інтерес і до пізнання природних об'єктів. До таких можна віднести рідкі й цікаві явища (об'єкти) природи: водоспади, печери, гейзери й т.ін. Пізнавальний туризм тісно замикається з екологічним, тому що головна мета відвідування непорушених людиною територій – пізнання природи.

Значні рекреаційні ресурси є на Близькому Сході, але політична нестабільність у багатьох регіонах цієї частини світу заважає їхньому повноцінному використанню.

Близький Схід – назва регіону, розташованого на стику Азії, Африки і

Європи, що включає також акваторії Середземного й Червоного морів і Перської затоки. Назва дана європейцями найближчому до них східному регіону. На півдні він відділений від Тропічної Африки пустелею Сахара, на півночі його кордони проходять на широті Чорного та Каспійського морів. На сході він простирається до Індійського субконтиненту, а на заході – до Егейського моря.

Близький Схід можна розглядати як регіон, оточений холодним і штормовим Чорним морем, мінливим Середземним морем і звичайно теплою північно-західною частиною Індійського океану. Крім того, регіон межує з трьома основними кліматичними зонами, у кожній з яких представлена особлива циркуляція повітряних мас: надзвичайно спекотна й посушлива Сахара, європейський континент (зі змінним і переважно вологим кліматом) і великою Азією, де спека влітку й холодно взимку. У результаті спостерігаються великі амплітуди температур і суми опадів, швидке чергування кліматичних впливів зовсім різного характеру.

До того ж різноманітний рельєф (масиви гір, рівнини, плоскогір'я) і різне положення стосовно берегової лінії й вітрів, які переважають, загострюють кліматичні розходження. Середня літня температура на Близькому Сході одна з найвищих на земній кулі, однак узимку у внутрішніх районах буває дуже холодно, у той же час у прибережних районах зберігається м'яка й тепла погода. У цілому Близький Схід характеризується недостатньою кількістю опадів, там багато пустель і напівпустель, що є наслідком сильних розходжень літніх і зимових температур у внутрішніх районах, причому втримування вологи в повітрі зменшується.

За винятком деяких місцевостей, життя людини в цьому регіоні в значній мірі залежить від наявності води. Є кілька великих рік, які використовуються для зрошення, хоча оточуючі їх низини – суцільна пустеля.

У регіоні Близького Сходу виникли перші міські цивілізації. У цьому регіоні існували древні держави Єгипту, Месопотамії й Персії, тут зародилися три великі релігії: іудаїзм, християнство й іслам.

У цей час регіон політично нестійкий. Актуальними політичними проблемами на Близькому Сході є війна в Іраку, палестино-ізраїльський і вірмено-турецький конфлікти, а також нестійка політична ситуація в Пакистані й Афганістані, конфлікт Пакистану з Індією через Кашмір. Основний нафтовидобувний регіон.

Близький Схід відіграє другорядну роль на ринку відпочинку й туризму. Перспективи розвитку, незважаючи на швидкий ріст туристських прибуттів останнім часом, залишаються невизначеними. Вони залежать від процесу мирного врегулювання арабо-ізраїльського конфлікту й досягнення політичної стабільності в регіоні.

Найбільший рекреаційний центр Близькосхідного регіону – Єгипет пропонує пляжний та пізнавальний туристський продукт, а туризм у Саудівській Аравії має релігійний характер, тому що там перебувають мусульманські святині. Ці дві країни забезпечують майже 70% надходжень від туризму й загальні доходи Близького Сходу від туризму.

Відмінною рисою розглянутих туристських регіонів (Азіатсько-Тихоокеанського і Близького Сходу) є залучення до туристського обороту все більшої кількості туристських ресурсів. Йдеться як про природні (геоморфологічні, кліматичні, елементи флори й фауни, пейзажі, мінеральні ресурси й ін.), так і про антропогенні (археологічні, архітектурні, меморіальні й технічні пам'ятки, ландшафти, ансамблі й резервації; пам'ятки мистецтва, музеї, елементи фольклору й народної творчості й ін.) складові туристських ресурсів. І охоплюють вони велику гаму видів міжнародного туризму (відпочинок, екологічний, діловий, релігійний, навчальний та ін.).

12.2 Потужність, географія, структура й динаміка рекреаційних потоків

Азіатсько-Тихоокеанський регіон – це туристський макрорегіон, що найбільш швидко розвивається. Чисельність міжнародних туристів з 1970 р. збільшилася тут більш ніж у 30 разів, а доходи від цієї галузі виросли в 140 разів. Такий стрибок АТР в області світового туристського бізнесу пояснюється загальним прискоренням соціально-економічним розвитком регіону, поглибленням інтеграційних процесів, поліпшенням геополітичної обстановки, успіхами індустрії туризму.

Масове відвідування туристами цього регіону почалося в 80-х рр. ХХ ст., а вже на початку ХХІ ст. він «змістив» Американський регіон на третє місце й нині займає більше 20 % туристського ринку світу. Середні темпи росту туристських прибуттів тут також найвищі; вони зменшилися лише в 1997–1998 рр. у зв'язку з азіатською фінансовою кризою, через яку, за деякими оцінками, Азіатсько-Тихоокеанський регіон втратив як мінімум 3 млн приїжджих. Через несподіваний спалах атипової пневмонії стало економічне зростання у даному регіоні на час застопорилося, внаслідок чого прибуття до більшості турцентрів цього регіону скоротилися більш ніж удвічі від звичайного рівня. Провідними країнами в цьому регіоні є Китай, Гонконг, Корея, Тайвань і Сінгапур.

У цьому макрорегіоні також переважає внутрішньорегіональний туризм (близько 4/5). У міжрегіональних поїздках найбільше туристів з Європи й Америки. Дуже мало – з інших регіонів. Майже 33% всіх, що прибувають в АТР, їдуть до в КНР. З урахуванням території Сянгану, Макао й Тайваню – 50 %. Із зовнішніх туристських ринків, куди виїжджають громадяни з країн АТР, найбільшою популярністю користуються США, Європа й Індія.

У регіоні АТР середній дохід від одного туристського прибуття перевищує середньосвітовий рівень в 970 дол. і становить 1 120 дол. Хоча в багатьох країнах – таких, як Лаос або Пакистан, доходи від туристів невеликі – до 400 дол.

Стан міжнародного туризму в АТР багато в чому визначається ситуацією в КНР. За прибуттями і доходами від туризму він увійшов до першої п'ятірки країн-лідерів. За прогнозами в майбутньому по цьому показнику він буде лідирувати вже не тільки в АТР, але й у світі.

З окремих субрегіонів провідне місце належить Північно-Східній Азії, насамперед завдяки Японії, КНР, Республіці Кореї й Тайваню. На другому місці

– Південно-Східна Азія (особливо Малайзія, Сінгапур), тоді як роль Австралії й Океанії поки ще порівняно невелика. В останні роки країни Північно-Східної Азії показують високу динаміку росту туристського попиту. Сьогодні на їхню частку доводиться 11,1 % міжнародних туристських прибуттів. Останнім часом у регіоні підсилюються тенденції регіоналізації, прискорення інтеграційних процесів, розвитку нових форм співробітництва в туристській сфері. Стримуючий вплив на розвиток туризму в ряді країн Північно-Східної Азії сьогодні здійснюють нерівномірний розвиток економік і, відповідно, туристської інфраструктури ряду країн, і низька забезпеченість інформацією про їх наявні туристські можливості.

Південно-азіатські країни мають низький рівень економічного розвитку, серед населення переважають бідні люди з дуже скромними доходами. Тому, незважаючи на величезне число жителів, країни Південної Азії не є постачальниками туристів. Низький рівень соціально-економічного розвитку визначає відповідну якість туристської інфраструктури й сервісу.

Незважаючи на те що регіон Австралії й Океанії лежить далеко від основних країн-постачальників туристів і осторонь від провідних транзитних ліній, туризм тут розвивається досить швидкими темпами. Основною метою, з якою закордонні туристи відвідують Австралію й Океанію, є відпочинок.

В останні роки надходження від міжнародного туризму в Азії й Тихоокеанському регіоні зростали швидше, ніж число туристів, що прибувають у регіон. Це відбувалося тому, що багато країн у регіоні переорієнтувалися на заможних туристів.

Всупереч успіхам розвитку туристської індустрії й великих надходжень у країнах АТР внесок туризму в економіку регіону менше, ніж в інших регіонах світу. Він нараховує тільки 5 % надходжень від експорту на відміну від середньосвітового – 8,3 %, тому що країни цього регіону, особливо нові індустріальні країни, наголошують на експорт товарів, а не послуг.

Незважаючи на те, що **Близький Схід** в останні роки продовжує залишатися однією з гарячих точок планети, з 1990 р. кількість туристських прибуттів до регіону виросла в 5,5 разів (від 9,6 до 52,9 млн), причому темпи приросту є найвищими у світі. Однак вважається, що регіон не реалізує своїх потенційних можливостей в області туризму. Тероризм, викликаний релігійним або політичним конфліктом, терористичні акти, спрямовані проти самих туристів і, зокрема, проти визначних пам'яток, які вони відвідують, щорічно втримують мільйони людей від поїздки на Близький Схід.

На Близькому Сході деякого розвитку набули й міжрегіональний, і внутрішньорегіональний туризм. Головними приймаючими країнами стали Єгипет, Саудівська Аравія, ОАЕ, Бахрейн, Йорданія, Сирія й Кувейт.

12.3 Крупні рекреаційні центри

Країнами-лідерами міжнародного туристського попиту в регіоні є Китай (з Гонконгом і Макао), Малайзія, Саудівська Аравія, Таїланд, Єгипет. Порівняно недавно туризм став активно розвиватися в таких країнах, як Південна Корея,

Лаос, Камбоджа, В'єтнам.

Міжнародний туризм у КИТАЇ почав розвиватися порівняно недавно, але розвиток його йде швидкими темпами. В 1978 р. Китай після довгої ізоляції почав проводити політику «відкритих дверей». З початком модернізації китайської економіки до країни значно збільшився потік закордонних гостей (за 2 роки їх кількість збільшилася на 500 тис. осіб). Більшість рекреантів цікавилася древньою культурою країни. У Китаї можна виділити наступні найбільш популярні центри міжнародного туризму: Пекін, Шанхай, Гуанчжоу, Макао, Сянган (Гонконг), острів Хайнань, Тибет. На пляжних курортах можна зайнятися дайвінгом, рафтіngом, риболовлю. Острів Хайнань має поля для гольфа. У Саньє найкращі у всій країні умови для заняття серфінгом. У Гуанчжоу знаходиться найбільший у Китаї парк водних атракціонів під відкритим небом, також працює аквапарк у Даляні; у провінції Цзянсі – найбільше у світі колесо огляду. Міжнародне визнання як морський курорт одержав тільки о. Хайнань, субтропічні курорти якого популярні протягом усього року. Купальний сезон на курортах Північного Китаю триває з червня до вересня. У Північному Китаї представлений також відпочинок на озерах. Озеро Баграш-Кель у Синьцзян-Уйгурському автономному районі відомо своїми піщаними обмілинами, на яких обладнані прекрасні пляжі. Завдяки морській воді, м'якому клімату, ніжному сонцю, традиційній китайській медицині й мінеральним джерелам (усього налічується близько 2 тис. джерел) – Китай знаменитий своїми оздоровчими й лікувальними можливостями.

Відомим центром сучасного міжнародного туризму став СІНГАПУР, великий фінансовий, промисловий і транспортний центр. У Сінгапурі багато природних і культурних визначних пам'яток. Сінгапурський зоопарк, парк птахів, фестиваль мистецтв, етнічні квартали (чайнатаун, маленька Індія) – ті об'єкти, які зазвичай відвідують туристи. Досить оригінальний меморіальний музей під відкритим небом – «парк тигрового бальзаму», створений у Сінгапурі місцевими китайськими фінансовими магнатами.

У цей час ТАЙЛАНД є туристською меккою Південно-Східної Азії. Рекреантів залучають сприятливий клімат і розвинена туристська інфраструктура, історичні визначні пам'ятки, у тому числі буддійські храми й можливість вільного й розкріпаченого поведіння. У Банкоку розташоване близько 400 буддистських храмів. Серед них найцікавіші храм Світанку з вежею висотою 104 м і храм Смарагдового Будди. До найбільш відомих туристських центрів Таїланду можна віднести столицю Банкок, міста Паттайю, Пхукет, Самуї. В 2009 р. тайський п'ятизірковий комплекс Four Seasons Tented Camp Golden Triangle у районі міста Чіанг Рай очолив рейтинг кращих азіатських курортів.

З погляду туризму найбільший інтерес в ІНДІЇ представляють найбільші міста країни: Делі – столиця Індії, Бомбей, Калькутта, Мадрас; колишній португальський анклав, а нині 25-й штат Індії – Гоа; національні парки Корбет, Саріска, знаменитий мавзолей Тадж-Махал. Калькутта – батьківщина всесвітньо відомого індійського письменника Рабіндраната Тагора.

Найбільш популярні індійські курорти знаходяться на західному

узбережжі Індії, у штаті Гоа. Цей район вважається найбільш розвиненим у туристському плані й дуже популярний серед європейців. Але Гоа – далеко не єдине популярне місце відпочинку в Індії. Популярністю користується штат Керала – найпівденніший штат західного узбережжя й один з найрозвиненіших штатів Індії.

Класичною поїздкою до Індії вважається тур по «Золотому трикутнику» з відвідуванням всесвітньо відомого Тадж-Махала – пам'ятки індійської архітектури, п'ятикупольного спорудження з білого мармуру з мозаїкою з кольорових каменів, а також древнього міста-примари Фатіхпур-Сікрі й екзотичного рожевого міста Раджастхан. Індія є також центром релігійного паломництва. Основні центри громад індуїстів знаходяться на території цієї країни.

Екотуризм, пов'язаний із альпінізмом, характерний також і для НЕПАЛУ, єдиного у світі індуїстського королівства. До середини 1950-х рр. Непал був закритий для іноземців, і тому багато в чому зберіг самотність і національний колорит. Туристів сюди залучають найвищі у світі піки Гімалаїв, первісні джунглі на півдні, долина Катманду з унікальними пагодами й витонченою архітектурою житлових будинків, яскраві свята, а також самотність культура населення.

БУТАН ще багато в чому закрита для подорожей країна. Тут велика кількість місць, куди можна потрапити лише після спеціального дозволу, підписаного особисто королем. Разом з тим, екзотику цієї країни здатні оцінити тільки щирі аматори пригод. Основна визначна пам'ятка Бутану – буддистські монастирі, найбільші з яких знаходяться у Тхімпху, столиці країни.

До півдня від Індії розташовані важливі об'єкти міжнародного туризму: о. Шрі-Ланка й Мальдівські острови.

Із 1984 р. столицею ШРІ-ЛАНКИ є Коломбо. Змішання культур і релігій, часів і народів залишили свій відбиток на неповторному обличчі міста: стародавні особняки колоніального стилю сусідять як із хмарочосами, так і із древніми східними храмами. Найбільша кількість історичних і культурних пам'яток зосереджена в центрі острова й утворює «культурний трикутник»: Анурадхапура (перша древня столиця Шрі-Ланки), Полоннарува (середньовічна столиця держави), Канді (останній бастион правителів незалежної сінгальської держави). Шрі-Ланка відома також своїми слоновими розплідниками.

МАЛЬДІВСЬКІ ОСТРОВИ – це архіпелаг в Індійському океані, розташований у північній частині Індійського океану приблизно в 640 км від Шрі-Ланки, по обидва боки від Екватора. Вони складаються з 26 коралових атолів, які об'єднують 1 190 островів, серед яких заселені тільки 201. 88 островів використовуються як туристські курорти. Вони мають найрізноманітніші розміри і розраховані на прийом різної кількості рекреантів.

В останні роки усе більше рекреантів залучає МАЛАЙЗІЯ, західна частина якої розташована на півдні півострову Малакка, а східна частина – на півночі о. Калімантан (штати Сабах і Саравак). Малайзія відрізняється від інших країн регіону унікальною комбінацією екзотики, древньої культури й найвищого рівня розвитку. Багато районів Малайзії мають свої неповторні особливості й

привабливі для туристів. Столицею держави є місто Куала-Лумпур. Малайзія відома своїми морськими заповідниками та ще є й центром релігійного туризму. В останні роки в країні проводиться політика стимулювання міжнародного туризму як перспективної галузі міжнародної спеціалізації.

На північно-західному березі о. Калімантан розташована процвітаюча мікродержава Південно-Східної Азії БРУНЕЙ. У столиці Бандар-Сери-Бегаван знаходиться одна із найбільших мечетей в Азії – мечеть Омара Алі Сайфуддіна. У країні є також національні парки й заповідники з екваторіальною флорою й фауною. В 1994 р. у країні відкритий тематичний парк Джерудонг.

МЬЯНМА – «країна золотих пагод» – відома насамперед як один з наймогутніших анклавів буддійської культури у всій Азії. Національним символом країни є грандіозна пагода-ступа Шведагон, побудована 2500 р., розташована в столиці Янгоне. За винятком паломництва й огляду визначних пам'яток буддійської культури, міжнародний туризм у країні практично не розвинений.

Разом з тим, у Мьянмі є цікаві місця й визначні пам'ятки. Мандалай – колишня столиця бірманських королів. У Янгоне є екзотичні плавучі готелі. Це старі судна, поставлені на приколі уздовж берега ріки Рангун і обладнані під готелі.

Міжнародний туризм у БАНГЛАДЕШ слабко розвинений, тому що країна має репутацію району постійних циклонів і повеней, а також всюдисущих москітів. У столиці Бангладеш, Дакка, найбільший інтерес для туристів представляє безліч мечетей, індуїстські й християнські храми, незавершений форт Лабах, східні базари; це столиця рикш. Єдиним морським курортом Бангладеш вважається Кокс Базар, розташований недалеко від кордоні з Мьянмою, що має яскраво виражений бірманський колорит.

ФІЛІППІНИ розташовані на архіпелазі, що складається з більш семи тисяч островів. Значну частину островів займають тропічні ліси. Численні національні парки (Канлаон, Маунт-Апо, Волькано й ін.) забезпечують розвиток екологічного туризму в країні. Туризм на Філіппінах в основному пов'язаний з відвідуванням екзотичних місць, а також недоторканих куточків дикої природи. Столиця держави – Маніла. У місті збереглися середньовічна церква Сан-Августін і будівлі часів іспанських конкістадорів; є Національний музей Філіппін, Музей природної історії й археології, Музей мистецтв.

ПІВДЕННА КОРЕЯ, яка займає південну частину Корейського півострову, а також численні острови, з її живописною природою, горами, пляжами і річками, з багатою культурною і історичною спадщиною, є однією з найцікавіших в туристському плані країн Азії. В адміністративному плані країна складається з дев'яти провінцій і шести міст-метрополій. Східні райони країни вважаються основним пляжним районом країни – тут розташовані одні з кращих в країні пляжів. Національний парк Сораксан, що знаходиться на узбережжі Японського моря, на території гір Сораксан, вважається одним з найживописніших місць в світі. Завдяки зимовим видам спорту цей район перетворився на курорт, що діє весь рік. Крім гірських лиж, найпопулярніші види спорту – плавання влітку і альпінізм восени. В околицях міста цікаві

також гарячі джерела Тонхе, парк Кимган і храми Помоса і Тхондоса.

КАМБОДЖА сьогодні – один з найбільш перспективних рекреаційних регіонів Південно-Східної Азії. Чудові піщані пляжі, незаймані острови, омивані кристально чистими водами Сіамської затоки, сучасні комфортабельні готелі притягують рекреантів усього світу. Головна визначна пам'ятка країни – храмовий комплекс Ангкор Ват неподалік від міста Сієм Реап, у центрі країни. Також є місця для «пляжного» відпочинку на півдні, у районі міста Сіануквіль. Деякі також вважають Камбоджу одним із центрів секс-туризму. Туристська інфраструктура не настільки розвинена, як у сусідньому Таїланді, але все-таки визнається цілком задовільною, особливо в Пномпені, Сієм Реапі й Сіануквілі.

У сусідньому з Камбоджею В'єтнамі туристи відвідують центральні міста Хошімін і Ханой. Багато архітектурних пам'яток у країні нагадують про час правління династії імператорів Нгуєн. Це гробниці, пагоди (найбільш відома серед них є сьомиповерхова пагода «Тхієн Му»). У країні, зокрема, в Ханой – її столиці, ведеться активне готельне будівництво. У В'єтнамі є ряд сучасних курортів: Нячанг, Фантхьєт, Дананг, Далат.

В'єтам, Камбоджа – країни, де буддизм є державною релігією. У цих країнах є численні буддійські монастирі, храми й пагоди, які постійно відвідуються релігійними туристами.

Австралія й Океанія стають найпривабливішими напрямками міжнародного туризму.

Протягом останніх років одним із перспективних секторів економіки АВСТРАЛІЇ став туризм. Розвитку туризму сприяє ідеальний для відпочинку клімат. До туристських центрів Австралії зараховують ділову столицю – місто Сідней, культурну столицю – місто Мельбурн і адміністративну столицю – місто Канберру.

Австралія – країна океанів, пляжів і сонця, тому вона є відмінним місцем «пляжного відпочинку». Найбільш відомим міжнародним курортом Австралії є Золотий Берег, розташований на східному узбережжі. Золоті пляжі узбережжя дуже протяжні й охоплюють всі курортні центри: Кулнагата (Coolnagatta), Палм Біч (Palm Beach), Броуд Біч (Broad Beach), «Серфінговий Рай» (Surfers Paradise), Бонді Біч (Bondi Beach) і Саутпорт (Southport).

Значна частина іноземних туристів, а це головним чином японці й вихідці з інших країн Азіатсько-Тихоокеанського регіону, приїжджає в Австралію подивитися на унікальних тварин, що живуть на цьому континенті: кенгуру, коалу й ін.

Протягом останніх років, крім традиційних галузей спеціалізації, в Австралії розвивалося виноградарство. Вона стала великою виноробною країною. В штаті Новий Південний Уельс у жовтні щорічно проводяться винні фестивалі.

Значна довжина Австралії із заходу на схід зумовлює розвиток залізничного туризму. У країні організований спеціальний туристський поїзд підвищеної комфортабельності «Індіан Пасіфік». Поїзд перетинає Австралію зі сходу на захід від Сіднея до Перта.

В Австралії в останні десятиліття одержав поширення ігорний бізнес. Є

казино в Брісбені, Мельбурні, Сіднеї. Перше казино в Австралії було відкрито в Хобарті на о. Тасманія у 1973 р., а казино в Перті – у 1985 р.

Однієї із останніх тенденцій у розвитку внутрішнього туризму є схильність до дослідження диких територій, яких не торкнулася цивілізація. Туристів, що подорожують на автомобілі, усе більше залучають малодосліджені райони. Так, популярним є ексклюзивний тур до Центральної Австралії, де можна побачити скелю Айрес Рок, складену з особливих геологічних порід червоного кольору. До заповідних місць Австралії, крім Великого Бар'єрного рифа, відносяться Національний парк Какаду, Акуляча затока біля західних берегів Австралії, вологі тропіки на північному сході країни, Західна Тасманійська пустеля, острів Фрейзера, центрально-східний тропічний ліс Австралії й ін.

В Австралійському Союзі зараз більше 1000 охоронюваних територій: резерваційних парків і парків штатів, що займають у цілому трохи більше 3% території країни. Тільки в одному національному парку Косцюшко площею близько 600 тис. га, створеному в 1944 р., частково дотримувалися принципи охорони природних комплексів – від альпійських лугів до евкаліптових лісів.

В Австралії створено декілька великих національних парків у пасовищних районах, у тому числі нині найбільший на континенті парк Грей-Вікторія-Дезерт площею понад 2 млн га. На острові Грін-Айленд, у штаті Квінсленд, недалеко від міста Кернс, організований один з кількох у світі підводних парків, де охороняються барвисті зарості коралів з їхніми мешканцями. Більшість же австралійських національних парків і парків штатів було створено й служить зараз для показу пам'яток природи.

До туристських визначних пам'яток належить також Великий Бар'єрний риф, що простягається на 2 500 км уздовж узбережжя у вигляді коралових рифів і островів, найбільший кораловий риф на планеті.

Існування гідротермальних джерел в Австралії було відкрито тільки в 1976 р. Ключі, що підігріваються розплавленою породою під океанським дном, можуть піднімати температуру цих дуже глибоких вод від природного для неї 1 °С до 380 °С. Із цими джерелами пов'язана унікальна фауна, у тому числі й «гігантські» створення – двостулкові молюски, мідії, погонофори й актинії.

На сході Кимберлі в межах однойменного національного парку розташований дивний гірський масив Бангі-Бангі. Пустеля Сімпсон, близько 400 км завширшки й 500 км у довжину, вважається австралійською Сахарою. Ці неозорі піщані ландшафти сформовані вітрами доісторичних епох. Регіон, що був уперше пройдений в 1973 р., і сьогодні становить інтерес для тих, хто хоче випробувати свої можливості.

Гори Сноуї входять до складу Великого Вододільного хребту – найбільшого гірського масиву Австралії. Схили гір утворюють Національний парк Косцюшко, що простягається на площі 6900 кв.км. Узимку, після снігопадів, вони приймають безліч рекреантів, аматорів зимових видів спорту, особливо гірських лиж.

Популярність відпочинку в НОВІЙ ЗЕЛАНДІЇ росте з кожним роком. Часто Нову Зеландію називають «незвіданої Швейцарією Тихого океану». До популярних рекреаційних центрів Нової Зеландії відносять місто Крайстчерч,

розташований на острові Південний. Це відправна точка екскурсій на південно-західне узбережжя Нової Зеландії в край фіордів, країну дикої й недоторканої природи. Окленд, розміщений на вузькому перешийку Північного острова, часто називають «містом вітрил». У Веллінгтоні, столиці країни, є Національна галерея мистецтв і Національний музей із чудовими колекціями експонатів з області етнографії й природної історії. Веллінгтон вважається самим європеїзованим містом країни. Тут великий вибір пабів, кафе, ресторанів, більших магазинів. Веллінгтон є відправною крапкою поромів, що відправляються на о. Південний. Однієї з головних визначних пам'яток країни є Роторуа – район проживання корінних жителів країни – маорі. Тут знаходиться долина гейзерів.

ОСТРОВИ КУКА – залежна від Нової Зеландії територія. Це архіпелаг, що складається з 15 островів, не зіпсованих масовим туризмом. Тут можливі дайвінг-тури, одноденні походи в джунглі, океанічна риболовля.

Найбільш розвиненим рекреаційним районом ФІДЖІ є кораловий берег Віті-Леву. До екзотичних екскурсій і вистав, які тут можна спостерігати, належать танці на розпечених вугіллях, сплав на бамбукових плотах гірськими річками через джунглі, круїз із дельфінами й ін.

ЗАХІДНЕ САМОА – маловідомий і мало порушений цивілізацією куточок Землі. Тут провів чотири останніх роки свого життя легендарний автор «Острова Скарбів» Роберт Льюїс Стівенсон, що страждав на важку форму туберкульозу. Рекреанти можуть відвідати музей автора роману про піратів.

ТАІТІ – частина Французької Полінезії, являє собою архіпелаг з більш ніж ста островів у південно-східній частині Тихого океану. Острови об'єднані в кілька груп: Таїті й Бору Бору, Маркізькі острови, атол Туамоту, острови Мангарева. Тут рекреантам як розваги пропонують вертолітні екскурсії, екскурсії на яхті, джипах або міні-автобусах по тропічних лісах. Адміністративним центром є місто Папаєте, що має курорти світового класу, готелі, пансіонати, ресторани, нічні клуби, торгові центри. Таїті відомий красою місцевої природи, але на острові є чимало інших принад. Музей перлин є чи не єдиним місцем на Землі, де можна отримати детальну інформацію про перли. На півдні о. Таїті є поселення Тчупу (Teahupo), яке привернуло увагу туристів з усього світу завдяки природному феномену місцевої затоки – високим хвилям.

НОВА КАЛЕДОНИЯ є володінням Франції в Тихому океані. Столиця Нової Каледонії – Нумеа. Ця країна є унікальним оазисом тихоокеанської флори й фауни. Острови оточені бар'єрним рифом. Тут виростає близько 2500 унікальних рослин. Ендемічні види флори й фауни, продумані природоохоронні заходи створюють тут гарні перспективи для розвитку екологічного туризму. Нова Каледонія залучає також аквалангістів і нирців.

На **СОЛОМОНОВИХ ОСТРОВАХ** інтерес для рекреантів може представляти знайомство з життям і побутом місцевих аборигенів. Архіпелагу практично не торкнувся масовий туризм. Тому тут збереглися незаймана природа, екстраординарні природні умови.

Національний колорит **ВАНУАТУ** становить синтез англійської,

французької й меланезійської культур. Європеїзовані міста Порт-Віла й столиця країни Лугенвіль, гармонійно уживаються із численними селищами острів'ян. Кожний з островів має свою специфіку. Популярність о. Амбріму принесли місцеві чаклуни з їхньою магією й чарівництвом. О. Есперіту-Санто вкритий тропічними лісами. Тут безліч загублених у джунглях сіл аборигенів. Крім того, у межах острову знаходиться так званий «мис мільйона доларів». На островах безліч прекрасних і практично безлюдних пляжів. Єдиний населений пункт на острові Піткерн – Адамстаун. У місцевого уряду три статті доходу: продаж марок, предметів рукоділля й Інтернет-адрес із домену pn. Зв'язок із цивілізацією підтримується за допомогою супутникового телефону. Головна таємниця острову – таємниця скарбів із фрегата «Баунті».

ІНДОНЕЗІЯ розташувалася на величезному архіпелазі, порівнянному за розмірами з Європою. Найбільші її острови – Суматра, Ява, Калімантан, Сулавесі. На одному острові живуть мусульмани (Ява), на іншому – індуси (Балі), на третьому – християни (північ Сулавесі).

Острів Балі – один з найважливіших туристських центрів Індонезії. Тут розташовані древні індуїстські храми, а також численні готелі із чудовими пляжами. Кустарна промисловість представлена карбованими виробами зі срібла, керамічними й плетеними виробами, предметами художнього різьблення по кості, що користуються попитом у рекреантів.

Індонезія становить інтерес для екологічного туризму. Тут розташований ряд національних парків і заповідників. Широко відомий парк відпочинку Ганнінг на острові Суматра. Рекреантів залучають сюди можливість здійснення трекінгу по гірських лісах, а також відвідування центра реабілітації орангутангів.

Розвиток рекреаційної індустрії в країнах **Близького Сходу** в останні десятиліття характеризується не тільки швидкими темпами, але нерівномірністю по окремих країнах. Наприкінці ХХ ст. у регіоні досить чітко склалися центри й периферія міжнародного туризму. Безсумнівним лідером тут виступає Єгипет, що з повною підставою може бути віднесений як до найбільш відвідуваних з туристськими цілями арабських країн і є, разом з тим, до одного зі світових центрів туризму.

ЄГИПЕТ відбиває тенденції, характерні для країн, що тривалий час приділяють підвищену увагу розвитку індустрії туризму й що володіють широким спектром умів і передумов для її росту. Інтенсивно будуються й модернізуються курортні комплекси на морському узбережжі, у містах-курортах Шарм-Ель-Шейх, Хургада та ін. У Єгипті є пам'ятки різних епох і цивілізацій: давньоєгипетської, християнської (коптської), середньовічної арабської. Найбільш відвідувані визначні пам'ятки:

- давньоєгипетські некрополі (піраміди Гізи й інші, Долина Царів і Цариць у Луксорі, гробниці знаті);
- храми фараонів, особливо в Луксорі й Абу-Сімбелі;
- пам'ятки Середньовіччя: Ісламський і Старий Каїр.

Клімат Єгипту ідеально підходить для відпочинку. Тут тепло цілий рік: від 16–18 °С у лютому, до 35–38 °С улітку. Температура води ніколи не

опускається нижче 20 °С. Гарні піщані пляжі тягнуться на багато кілометрів уздовж моря. Море чисте, уздовж берега тягнуться коралові рифи. На Червоному й Середземному морях розташовані численні курорти для аматорів дайвінгу, серфінгу й тому подібних захоплень.

САУДІВСЬКА АРАВІЯ по праву може розглядатися в тій же якості, що і Єгипет, але з деякими застереженнями. Тут явно переважає одна з форм подорожей – паломництво з метою відвідування ісламських святинь і виконання релігійних обрядів.

На території ЙОРДАНІЇ розташовуються пам'ятки древньої культури від II тис. до н.е. до V ст. н.е. Наприкінці XIX ст. у горах Південної Йорданії археологами був відкрито місто Петра – столиця Набатеїського царства II ст. до н.е. – I ст. н.е. Паломництво в Йорданію здебільшого пов'язане з релігійними традиціями. Східне узбережжя Мертвого моря на всьому протязі – одне із найбільш популярних серед рекреантів місць відпочинку. До його знаменитих термальних джерел можна легко добратися із Центральної й Південної Йорданії по кожній із численних доріг, обладнаних прекрасним сучасним покриттям. На півдні Йорданії знаходиться Червоне море, також популярне місце відпочинку.

М'який середземноморський клімат надає ЛІВАНУ особливої привабливості, але на відміну від більшості інших країн цього регіону унікальна гірська природа надає можливість всім бажаючим любоватися золотим дощем листопадів, сніжними заметілями, палітрою весняного різнотрав'я й пекучими заходами нескінченного літа. Для Лівану характерний розвиток наступних видів туризму: ділового, культурно-історичного й екологічного. Ділові поїздки в Ліван пов'язані з фінансово-кредитною діяльністю, можливістю зробити вигідні покупки. До історичних визначних пам'яток країни відносяться відкриті археологами древні міста: Баальбек, Біблос і Анжар.

ОБ'ЄДНАНІ АРАБСЬКІ ЕМІРАТИ (ОАЕ) – федерація із семи арабських держав, розташованих на Аравійському півострові. В ОАЕ іноземний туризм відносно молодий, тут немає широкого спектра культурно-історичних пам'яток і розмаїтості природно-кліматичних умов.

Абу-Дабі – найбільший емірат з населенням близько 900 тис. людей, столиця й резиденція президента федерації. Дубай – друге за величиною місто й емірат ОАЕ, один зі світових центрів бізнесу й торгівлі, відпочинку й розваг. Шарджа – «культурна столиця» ОАЕ, третій за величиною емірат. Тут багато музеїв, історичних пам'яток, мечетей, базарів. Аджман – найменший із всіх еміратів, у минулому був відомий як місце видобутку перлів. Умм-ель-кайвайн – емірат, де розвинено рибальство й знаходиться дослідницький центр по розведенню риби. Рас-ель-хайма – емірат у північній частині ОАЕ, який з XVI ст. постійно піддавався захопленням і тому одержав назву, що у перекладі означає «піратське узбережжя». Емірат Фуджейра, розташований у східній частині ОАЕ, рекомендується для відпочинку аматорам природи й тим, хто надає перевагу самотності і тиші. У Фуджейрі три заповідні зони: водоспади Ель-Вурайда, сади Ан-Ель-Мадхаб і гарячі джерела Айн-Ель-Гамур. У пустелях

емірату проходять верблюжі перегони.

ОМАН – країна, що донедавна була закрита для рекреантів. Багаторічна ізоляція дозволила зберегти національні особливості культури й побуту місцевого населення. Тому Оман – дивне місце, яке дозволяє своїм гостям ознайомитися з укладом арабського життя й розміститися в престижних міжнародних готелях. Найпоширенішим видом відпочинку в Омані є підводне плавання.

СИРІЯ належить до тієї групи держав регіону, де є широкі передумови для розвитку галузі, але лише в останні роки їхньому інтенсивному залученню в господарський оборот приділяється відповідна увага. Столиця Сирії – місто Дамаск, одне з найдавніших міст світу. Серед архітектурних пам'яток міста інтерес представляють колонада святилища Юпітера Дамаського, мечеть Омейядів, госпіталь Нур-Ад-Діна. Довжина берегової лінії середземноморського узбережжя Сирії близько 200 км. На околицях головного морського порту, Латакії, знаходиться головний морський курорт Шатт аль Азрак. У Сирії є декілька сучасно оснащених гірських курортів, до яких належать Сленфе й Машта аль Хелу. Розвитку міжнародного туризму в Сирії перешкоджає наявність напружених відносин з Ізраїлем.

Через традиції ісламського фундаменталізму міжнародний туризм в ІРАНІ не набув широкого поширення. Культурно-історичний напрямок пов'язаний з відвідуванням древніх міст – Тегерана, столиці країни, Ісфахана, Ширази, Тебриза. Лікувально-оздоровчі тури також можуть бути перспективні для Ірану. На березі найбільшого в Ірані озера Урмія розташовані бальнеологічні курорти-купальні, що використовують для лікування властивості солоної води, близької за складом воді Мертвого моря. Туризм із метою розваг і відпочинку в Ірані має локальний характер. Найбільш відомим місцем відпочинку в Ірані є модний курорт на о. Кіш в Ормузьській протоці.

Питання і завдання для самоперевірки:

1. Назвіть фактори, які найбільше впливають на розвиток рекреаційних комплексів, та фактори, які стримують розвиток рекреаційних комплексів в Азії.
2. Назвіть фактори, які найбільше впливають на розвиток рекреаційних комплексів, та фактори, які стримують розвиток рекреаційних комплексів в Австралії та Океанії.
3. Назвіть фактори, які найбільше впливають на розвиток рекреаційних комплексів, та фактори, які стримують розвиток рекреаційних комплексів на Близькому Сході.
4. Дайте загальну характеристику рекреаційних ресурсів Азії.
5. Дайте загальну характеристику рекреаційних ресурсів Австралії та Океанії.
6. Дайте загальну характеристику рекреаційних ресурсів Близького Сходу.
7. Яку спеціалізацію має рекреаційне господарство Азії, Близького Сходу, Австралії та Океанії?

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

Базові

1. Ващенко Н. П. Рекреаційні комплекси світу : практикум / Н. П. Ващенко. – Київ : КНТЕУ, 2007. 120 с.
2. Величко В. В. Організація рекреаційних послуг: навч. посібник / В. В. Величко. – Харків : ХНУМГ, 2013. – 202 с.
3. Лукьянова Л. Г. Рекреационные комплексы: учеб. пособие / Л. Г. Лукьянова, В. И. Цыбух ; под общ. ред. В. К. Федорченко. – Киев : Вища шк., 2004. – 346 с.
4. Навчально-методичний посібник до організації самостійної роботи та практичних (семінарських) занять з дидактичним забезпеченням дисципліни «Рекреаційні комплекси світу» для студентів спеціальності 7.14010301 – Туризмознавство / [укладач: Калуцький І. Ф.]. – Івано-Франківськ : Лік, 2014. – 72 с.
5. Полчанінова І. Л. Рекреаційні комплекси світу : навч. посібник / І. Л. Полчанінова, М. М. Покологна. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2018. – 107 с.

Додаткові

1. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування : монографія / О.О. Бейдик. – Київ : ВПЦ «Київський університет», 2001. – 395 с.
2. Бейдик О. О. Словник-довідник з географії туризму, рекреалогії та рекреаційної географії / О. О. Бейдик. – Київ : Палітра, 1997. – 130 с.
3. Блій Г. Географія: світи, регіони, концепти / Г. Блій, П. Муллер, О. Шаблій. – Київ : Либідь, 2004. – 738 с.
4. Ващенко Н. П. Рекреаційні комплекси світу : опор. конспект лекцій / Н. П. Ващенко, Г. В. Артамонова. – Київ : КНТЕУ, 2012. – 215 с.
5. Габчак Н. Ф. Туристське країнознавство країн Європи. Навчально-методичний посібник / Н. Ф. Габчак. – Ужгород : Видавничий центр ЗакДУ, 2006. – 47с.
6. Герасимчук З. В. Регіональна політика розвитку рекреаційного природокористування: механізми формування та реалізації : [монографія] / З. В. Герасимчук, Н. В. Коленда, Л. М. Черчик. – Луцьк : Надстир'я, 2007. – 171 с.
7. Головченко В. Країнознавство: Азія, Африка, Латинська Америка, Австралія і Океанія : навч. посібник / В. Головченко, О. Кравчук. – Київ : Нічлава, 2006. – 336 с.
8. Игнатенко Н. Г. Природно-ресурсный потенциал территории. Географический анализ и синтез / Н. Г. Игнатенко, В. П. Руденко. – Львів : Вища школа, 1986. – 164 с.
9. Іванунік В. О. Концепції оцінки рекреаційно-туристських ресурсів: навч. посібник / В. О. Іванунік. – Чернівці : ЧНУ, 2011. – 84 с.

10. Ігнат'єв П. М. Країнознавство. Країни Азії / П. М. Ігнат'єв. – Чернівці : Книги-XXI, 2006. – 424 с.
11. Король О. Д. Міжнародні туристські потоки: суспільно-географічні аспекти формування та геопросторовий розподіл : монографія / О. Д. Король. – Чернівці : Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича, 2018. – 512 с.
12. Кравців В. С. Науково-методичні засади реформування рекреаційної сфери : наукове видання / В. С. Кравців, Л. С. Гринів, М. В. Копач, С. П. Кузик. – Київ : Вища школа, 2002. – 245 с.
13. Кужель Ю. Л. Туристское страноведение. Турция. Ближний восток. Северная Африка : Учебник для вузов / Ю. Л. Кужель, М. В. Иванова, Л. А. Полюнова, Л. В. Сазонкина ; под науч. ред. Кужеля Ю. Л. – М. : Юрайт. – 363 с.
14. Кусков А. С. Рекреационная география. Учебно-методический комплекс / А. С. Кусков, В. Л. Голубева, Т. Н. Одинцова. – Саратов : Изд-во Саратовского государственного технического университета, 2005. – 504 с.
15. Любіцева О. О. Ринок туристських послуг (геопросторові аспекти) / О. О. Любіцева. – Київ : Альтерпрес, 2002. – 436 с.
16. Мальська М. П. Туристське країнознавство. Азія та Океанія : навч. посібник / М. П. Мальська, О. Ю. Бордун, М. З. Гамкало. – Київ : Центр учбової літератури, 2012. – 300 с.
17. Мальська М. П. Туристське країнознавство. Європа. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / М. П. Мальська, О. Ю. Бордун, М. З. Гамкало. – Київ : Центр учбової літератури, 2009. – 224 с.
18. Манаків А. Г. Туристские регионы мира. География культурного наследия : Учебное пособие / А. Г. Манаків. – Псков : ПГПУ, 2011. – 320 с.
19. Масляк П. О. Рекреаційна географія: навч. посібник / П. О. Масляк. – Київ : Знання, 2008. – 343 с.
20. Мацола В. І. Рекреаційно-туристський комплекс України : монографія / В. І. Мацола. – Львів : ІРД НАН України, 1997. – 259 с.
21. Мацола В. І. Рекреаційно-оздоровчо-туристський комплекс (питання теорії, методології, практики) / В. І. Мацола. – Львів : ІРД НАНУ, 1998. – 278 с.
22. Немець Л. М. Туристсько-рекреаційні ресурси світу : навчально-методичний посібник / Л. М. Немець, Г. О. Кулешова, А. В. Соколенко. – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2015. – 102 с.
23. Петрасов І. Экономико-географические предпосылки развития туризма в странах мира / И. Петрасов. – М. : Инфра-М, 2002. – 356 с.
24. Покоłodна М. М. Туристські ресурси України : підручник / М. М. Покоłodна, Т. В. Гордієнко, І. Л. Полчанінова ; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2019. – 222 с.
25. Покоłodна М. М. Рекреаційна географія / М. М. Покоłodна. – Харків : ХНАМГ, 2012. – 275 с.
26. Рекреаційно-туристські ресурси України з основами туристського ресурсознавства : навчальний посібник / Н. О. Алешугіна, О. В. Барановська, М. О. Барановський, О. О. Зеленська, І. В. Смаль, І. М. Філоненко. – Вид. друге, доп і перероб. – Ніжин : ФОП Лук'яненко В. В. ТПК «Орхідея», 2015. – 492 с.

27. Смаль І. В. Рекреація і туризм : короткий тлумачний словник термінів і понять / І. В. Смаль. – Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2006. – 80 с.
28. Смаль І. В. Туристські ресурси світу / І. В. Смаль. – Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2010. – 336 с.
29. Стадник О. Г. Країнознавство. Азія : навч.-метод. посібник : У 2 ч. / О. Г. Стадник. – Харків : ВГ «Основа», 2014. – Ч. 2. – 93 с.
30. Стафійчук В. І. Рекреалогія : навч. посібник / В. І. Стафійчук. – Львів : Знання, 2005. – 259 с.
31. Стафійчук В. І. Туристське країнознавство: туристські ресурси світу: Європа, Азія, Австралія та Океанія : навч. посібник / В. І. Стафійчук, О. Ю. Малиновська. – Київ : Альт-прес, 2009. – 427 с.
32. Тонкошкур М. В. Туристське країнознавство : підручник / М. В. Тонкошкур, І. Л. Полчанінова, М. М. Покоłodна. – Харків : ХНАМГ, 2012. – 473 с.
33. Черчик Л. М. Оцінка рівня привабливості розвитку рекреаційного природокористування для регіонів України / Л. М. Черчик. – Луцьк : Видавничий центр ЛДТУ, 2006. – 120 с.
34. Шулик В. В. Методологічні основи формування рекреаційних систем в Україні : дис.. д-ра архіт. наук : 18.00.01 – теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури / В. В. Шулик ; Харківський держ. технічний ун-т будівництва та архітектури. – Харків , 2008. – 340 с.

Навчальне видання

**ПОЛЧАНІНОВА Ірина Леонідівна,
ПОКОЛОДНА Марія Миколаївна**

РЕКРЕАЦІЙНІ КОМПЛЕКСИ СВІТУ

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

*(для студентів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти всіх форм
навчання зі спеціальності 242 – Туризм)*

Відповідальний за випуск *Л. В. Оболенцева*

За авторською редакцією

Комп'ютерне верстання *І. Л. Полчанінова*

План 2021, поз. 171 Л

Підп. до друку 08.06.2021. Формат 60 × 84/16.

Електронне видання. Ум. друк. арк. 10,5.

Видавець і виготовлювач:

Харківський національний університет
міського господарства імені О. М. Бекетова,
вул. Маршала Бажанова, 17, Харків, 61002.

Електронна адреса: office@kname.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:

ДК № 5328 від 11.04.2017.